

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародних економічних відносин та управліннями проектами

Андрій Сищук

ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І ГРОШОВОГО ОБІГУ

Навчальний посібник

Луцьк
2014

УДК 336.74(075.8)
ББК 65.011.312я73
С41

Рекомендовано до друку вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 13 від 26 червня 2014 року).

Рецензенти: Вахович І. М., завідувач кафедри фінансів факультету обліку та фінансів Луцького національного технічного університету, доктор економічних наук, професор;

Ліщук В. І., кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії Інституту економіки та менеджменту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Сищук А. А.

С 41 Теорія грошей і грошового обігу: навчальний посібник / Андрій Артемович Сищук. – Луцьк: Вид-во «Вежа», 2014. – 276 с.

Анотація: навчальний посібник містить матеріали для підготовки до семінарських занять, самостійної та індивідуальної роботи студентів, тестові завдання для підсумкового контролю з дисципліни «Теорія грошей і грошового обігу», список рекомендованої літератури і додатки у вигляді статистичних даних для виконання практичних завдань.

Рекомендовано студентам напряму підготовки «міжнародні економічні відносини».

УДК 336.74(075.8)
ББК 65.011.312я73

© Сищук А. А., 2014
© Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014

ЗМІСТ

Передмова.....	
Лекція 1. Розвиток теорії грошових відносин.....	
Лекція 2. Суть грошей і грошового обігу	
Лекція 3. Попит, пропозиція і рівновага на грошовому ринку.....	
Лекція 4. Гроші у макроекономічних процесах.....	
Лекція 5. Грошово-кредитна політика та механізм її реалізації.....	
Лекція 6. Гроші у міжнародній економіці.....	
Робоча навчальна програма дисципліни „Теорія грошей і грошового обігу”....	
Тестові завдання для підсумкового контролю з дисципліни „Теорія грошей і грошового обігу”	
Словник-довідник.....	
Література.....	
Додатки.....	

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Теорія грошей і грошового обігу» для студентів факультетів міжнародних відносин, що навчаються за спеціальністю "міжнародні економічні відносини", охоплює широке коло питань, пов'язаних з функціонуванням систем грошового обігу, кредиту, банків та фінансів, валютно-фінансових відносин. Опанування теорії грошей та грошового обігу передбачає знання та розуміння базових категорій економічної теорії, законів та закономірностей розвитку та функціонування економічних систем, їх взаємозв'язків, що вивчаються в курсі "Основи економічної теорії".

Роль даної навчальної дисципліни пов'язана із визначальним місцем, яке гроші посідають у сучасній ринковій економіці (іноді її називають "грошовою економікою"). Вони функціонують на її різних рівнях, забезпечуючи взаємодію таких економічних суб'єктів, як фізичні та юридичні особи, фірми та транснаціональні корпорації, держави і міжнародні фінансові організації, вертикальні та горизонтальні зв'язки між ними.

Поряд із функціями посередника в обігу товарів і послуг та засобу платежу гроші виконують важливу інформаційну функцію: уся статистична, комерційна та інша інформація, необхідна для прийняття економічних рішень, подається у грошовому вимірі (через цінові, вартісні показники).

Гроші та грошова система є надзвичайно чутливим до зовнішніх впливів елементом ринкової економіки. Тому порушення у механізмі їх функціонуванні можуть стати головною причиною розбалансованості виробничого процесу, різких коливань рівня цін і зайнятості, гальмування інвестиційної діяльності, падіння суспільного добробуту та інших негативних явищ. Як зазначав відомий англійський економіст Дж. М. Кейнс, не існує і не може існувати «надійнішого» засобу, здатного повністю розвалити не лише економіку, а й усю суспільну структуру держави, ніж розладнана грошова система.

У сучасній ринковій економіці, де більшість економічних відносин постає у грошовій оболонці, гроші є категорією, у якій виявляються суттєві ознаки всього комплексу функціональних зв'язків, що розвиваються у процесі суспільного відтворення матеріальних і духовних благ, їх виробництва, обміну, розподілу та споживання.

З іншого боку, гроші та грошові відносини є досить самостійною структурно розгалуженою системою, що розвивається за власною логікою і на власній основі. У даному разі мова йде про визначення суті грошей, їх аналіз як відносно самостійної економічної підсистеми макроекономіки, що регулюється притаманними їй законами, має власну структуру та інституційне забезпечення.

Зазначені положення характеризують найзагальніші ознаки грошей як об'єкта теоретичного пізнання, що їх слід враховувати впродовж засвоєння дисципліни "Теорія грошей і грошового обігу". Широкий перелік аспектів функціонального використання грошей спричиняє методологічні складності у визначенні логічних меж теорії грошей і грошового обігу, безпосереднього предмета її пізнання. Однак, існує певна єдність поглядів у тому, що теорія грошей є невід'ємною складовою ланкою макроекономічного аналізу функціонування економічної системи суспільства, надає науковий інструментарій вивчення всього комплексу економічних відносин, що формуються в процесі суспільного відтворення.

Гроші впливають на загальноекономічні процеси через функціональні (банківські) канали їх обігу. Тому теорія грошей і грошового обігу визначає загальнотеоретичні засади організації та функціонування грошового обігу, банківської справи та кредиту, служить їх методологічною базою.

Важливим аспектом вивчення курсу "Теорія грошей і грошового обігу", органічно пов'язаним з розглянутими вище, є характеристика суті, принципів й механізмів здійснення грошової політики держави. Гроші є елементом державності, однією з визначальних ланок її економічного механізму. Держава здійснює емісію грошей, регулює їхню структуру та обіг

через відповідну грошово-кредитну політику. Однак остання може бути дієвою лише за умов її здійснення у межах об'єктивних економічних чинників розвитку грошової системи.

Система грошових відносин не обмежується використанням грошей лише на рівні національної економіки. У міжнародній економіці взаємодія національних господарств забезпечується через грошові та валютні відносини. Тому до структури предмета теорії грошей і грошового обігу для студентів, що навчаються за спеціальністю "міжнародні економічні відносини", включений широкий комплекс питань про об'єктивні засади розвитку валютних відносин і валютної політики держави.

Лекція 1. Розвиток теорії грошових відносин

План

1. Кількісна теорія грошей.
2. Теорія грошей класичної школи політичної економії. Внесок К. Маркса у розвиток теорії грошових відносин.
3. Маржиналізм як методологічна основа сучасних теорій грошових відносин.
4. Кейнсіанська парадигма у розвитку теорії грошей.
5. Сучасний монетаризм і синтез теорії грошей.

1. Кількісна теорія грошей.

Вже у дослідженнях античних мислителів – Ксенофонта, Платона, Аристотеля було сформульовано кілька важливих гіпотез щодо походження грошей, змісту їхніх основних функцій. Ідеї Аристотеля про суть і функції грошей набули подальшого розвитку в *кількісній теорії грошей*, що сформувалася в XVI—XVII ст.

Методологічні принципи кількісної теорії грошей вперше були обґрунтовані англійським ученим Д. Юмом у трактаті «Про гроші» (1752 р.), у якому він встановив залежність між рівнем товарних цін і кількістю грошей в обігу: будь-яка зміна кількості грошей веде до пропорційної зміни абсолютного рівня цін товарів і послуг. Висновки Д. Юм обґрунтовував на основі відомого факту „революції цін” у Європі XVI—XVII ст. (підвищення у 3-5 разів), викликану відкриттям родовищ золота і срібла у Північній Америці.

Кількісна теорія Д. Юма створювала методологічну основу для характеристики принципів формування вартості грошей. За Д. Юмом, гроші, як інструмент обігу, не мають власної вартісної основи, входять у структуру обігу без вартості і набувають її лише в процесі обміну. Тобто, вартість грошей є *фіктивною* за змістом і *представницькою* за характером. Величина представницької вартості грошової маси, що обслуговує товарний обіг, залежить від кількості грошей і визначається відношенням:

$$\frac{\text{сума цін товарів}}{\text{число оборотів грошової одиниці}}$$

У визначенні вартості грошей кількісна теорія тотожна з принципами *теорії грошового номіналізму*, основні положення якої

були сформульовані у XVIII ст. Дж. Берклі та Дж. Стюартом. Вони можуть розглядатися як відправний пункт теоретичних визначень вартості грошей, у тому числі їх сучасних форм. Роль кількісної теорії грошей Д. Юма полягає і у тому, що вона стала методологічною основою класичного та неокласичного напрямків теорії грошей.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в зв'язку з методологічною перебудовою економічної науки, пов'язаної з появою *маржиналізму* і розвитком *неокласичної* політичної економії, в структурі останньої сформувалося два різновиди кількісної теорії: *транзакційний* (І. Фішер) та *кембриджський* (А. Маршалл, А. Пігу). Сучасний варіант кількісної теорії грошей представлений *монетаризмом*.

І.Фішер у праці «Купівельна спроможність грошей» (1921 р.) дав математичне обґрунтування залежності рівня цін від маси грошових засобів, що використовуються при здійсненні товарообігу (*транзакційних операцій*). Воно представлене рівнянням обміну, що виражається формулою:

$$MV = PQ$$

де: M — кількість грошей в обігу (або грошова маса);

V — швидкість обігу (середньорічне число разів використання грошової одиниці на придбання необхідних товарів і послуг);

P — рівень цін (індекс цін готових товарів і послуг, розрахований стосовно базового річного показника, що прийнятого за одиницю);

Q — величина національного продукту у фізичному вимірі (рівень фактичного обсягу виробництва).

Добуток рівня цін на фізичний обсяг національного продукту (PQ) є грошовим виразом сукупної вартості готових для споживання (кінцевих) товарів і послуг, вироблених в економічній системі за визначений проміжок часу (номінальний обсяг валового національного продукту - ВНП).

Рівняння І. Фішера $MV = PQ$ отримало широке застосування в західній економічній літературі і як найбільш загальну наукову аргументацію одного з фундаментальних законів ринкової економіки.

Кембриджський варіант кількісної теорії грошей відрізняється від транзакційного і, водночас, розвиває його положення: якщо І. Фішер динаміку грошових потоків розглядає на

макроекономічному рівні, то представники кембриджської школи зосереджують увагу на мотивах нагромадження грошей конкретними суб'єктами ринкової економіки (макроекономічний аналіз доповнюється мікроекономічним);

- у І. Фішера гроші за своєю суттю є засобом обігу, тоді як у кембриджському варіанті вони доповнюються функціями засобу збереження вартості та нагромадження;

- кембриджський варіант бере до уваги не лише об'єктивні, а й суб'єктивні основи обігу грошей (психологічні реакції господарських суб'єктів щодо використання грошової готівки);

- проблема забезпечення грошової рівноваги розглядається не лише в аспекті пропозиції грошей (M_s), а з точки зору попиту на гроші (M_d) як центральної проблеми теорії грошей, визначення мотивів їх нагромадження у касах та на рахунках окремих господарських суб'єктів. Тому кембриджський варіант отримав у західній літературі назву теорії касових залишків (nominal cash balance theory).

Зміст цієї теорії виражений формулою А. Пігу, або кембриджським рівнянням:

$$M_d = kPQ$$

де: M_d — попит на наявні касові залишки, або реальна потреба у грошах;

k — кембриджський коефіцієнт, що показує, яка частина фінансових активів зберігається у вигляді грошей;

P — ціна продукції (товарів і послуг), що реалізується;

Q — обсяг виробництва у фізичному вираженні.

2. Теорія грошей класичної школи політичної економії.

Внесок К. Маркса у розвиток теорії грошових відносин.

А.Сміт і Д.Рікардо - засновники класичної політекономії, - відіграли видатну роль у пізнанні фундаментальних принципів функціонування грошових відносин на основі закону трудової вартості.

Особливе значення для економічної теорії мало обґрунтування А. Смітом положення про стихійне походження грошей. У його праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) на широкому фактичному матеріалі аргументовано положення про те, що розвиток грошей пов'язаний з історичним

процесом суспільного поділу праці й усупільнення виробництва. Тобто, А.Сміт послідовно дотримувався концепції, що прогрес грошових відносин визначається дією об'єктивних економічних законів. Правові норми та грошова політика держави мають відображати вимоги цих законів у відповідному механізмі їх реалізації.

А.Сміт і Д.Рікардо аргументували низку важливих положень щодо визначення товарної природи грошей, які, на їхню думку, нічим не відрізняються від інших товарів. Водночас важливе наукове значення мали їхні теоретичні положення з приводу природи паперових грошей. Д.Рікардо, вказуючи на те, що істотною умовою зростання національного багатства є стабільність грошового обігу, досягнення якої можливе лише на основі золотого стандарту, водночас підкреслював, що функціонування останнього не обов'язково передбачає обіг золотих грошей. Останні можуть бути замінені паперовими грішми як представниками грошового товару, знаками його вартості.

Однак, у названих економістів є й інший напрям аргументації природи грошових відносин, згідно з яким суть грошей зводиться лише до ролі посередника - технічного інструментарію обігу товарів. Це означало ігнорування однієї з визначальних функцій грошей — загального вартісного еквівалента.

Думка, згідно з якою золото і срібло виконують грошові функції лише як технічний інструментарій обміну, поділялась й пізнішими представниками класичної школи (Дж. С. Мілль стверджував, що гроші — це спеціальний механізм для швидкого і зручного здійснення того, що робилося б і без них). Таким чином, у визначенні суті грошей як технічного інструмента обміну відсутній зв'язок між ними і теорією трудової вартості, не закладена теоретична основа для розкриття у грошах-товарі властивостей, які виходять за межі їх розуміння як технічного посередника в обміні (функцій загального еквівалента, засобу збереження вартості та її нагромадження).

Відходом від методології трудової вартості стала прихильність Д. Рікардо до кількісної теорії грошей, а також до положень теорії грошового номіналізму. Як зазначалося вище, Д. Рікардо вважав, що внутрішня вартість грошового товару (золота і срібла) як і вартість

усіх інших товарів, пропорційна кількості праці, необхідної для їх видобутку й доставки на ринок. Однак, на його думку, ця пропорція витримується лише за умови, коли кількість грошей в обігу повністю відповідає загальній сумі цін товарної маси. Коли ж зазначене співвідношення порушується, дія закону трудової вартості стосовно грошового товару припиняється і вступають у дію закони кількісної теорії, які регулюють вартість грошового товару таким же чином, як і вартість паперових грошей.

Подальший розвиток теорії грошей пов'язаний з ім'ям К. Маркса, хоча його політичні погляди колишніми та сучасними представниками економічної думки поділялись не завжди. Керівник кембриджської школи політичної економії Дж. Робінсон писала: «Марксів внесок у науку був настільки важливим і справив такий великий вплив на спосіб мислення як у своїх супротивників, так і прихильників, що в наш час знайти серед істориків і соціологів справді чистого немарксиста так само важко, як серед географів — захисника теорії, що земля пласка. У цьому сенсі всі ми марксистки».

Найбільш вагомим у теорії грошей К. Маркса є визначення і всебічне обґрунтування на основі теорії трудової вартості суті грошей як загального вартісного еквівалента, чого не вдалося зробити А.Смітові і Д.Рікардо. Гроші почали розглядатися економічною теорією не просто як товар, а *особливий* товар, що виконує в системі економічних відносин специфічну функцію — виступає в ролі *загального вартісного еквівалента*.

На основі діалектичного підходу К. Маркс обґрунтував виникнення і розвиток грошей, їх місце і роль в процесі суспільного відтворення, розкрив їх суть через систему функціональних проявів.

Водночас, важливо враховувати і обмеженість теорії грошей К. Маркса, пов'язану з внутрішньо притаманними теорії трудової вартості вадами, спробою подолання яких в економічній науці стала маржиналістська революція.

3. Маржиналізм як методологічна основа сучасних теорій грошових відносин

У 1870-х роках представники австрійської школи економічної думки обґрунтували теорію граничної корисності (marginal theory), що здійснила революцію в розвитку економічної науки. Її значення полягає у заснуванні методологічної бази для

теоретичного осмислення тих процесів обігу товарів та ціноутворення, які не можна було пояснити лише на основі теорії трудової вартості.

Поява маржиналізму (від англ. *marginal* – граничний) розмежувала середовище науковців-економістів на протилежні табори: з одного боку, на прихильників і противників теорії граничної корисності, з іншого - на прихильників і противників теорії трудової вартості.

Теорія граничної корисності, дістала наукове аргументування в 1870 — 90-х рр. у працях В. С. Джевонса, К. Менгера, Ф. Візера, Є. Бем-Баверка, Л. Вальраса та ін. Провідною тезою теорії граничної корисності є заперечення *об'єктивної* основи категорії вартості товарів у вигляді затрат праці або інших чинників виробництва. Натомість, вартість пов'язується з *суб'єктивною* оцінкою цінності товарів покупцем. З огляду на це вартість визначається ступенем (обсягом) *корисного ефекту*, що отримується людиною від придбаних нею благ. Водночас при визначенні вартості враховується ефект не сукупної корисності, що міститься у відповідній масі благ (цінностей), які споживаються, а *граничної* корисності - корисності останньої одиниці з цієї маси.

Нова методологія маржиналістської моделі економіки полягає у тому, що відправним пунктом її аналізу і водночас центральною ланкою стало не суспільство в цілому, а окремий економічний суб'єкт - індивід (*homo economicus*) з його суто психологічними чинниками поведінки, індивідуальними потребами та інтересами.

Спроби поєднати принципи маржиналізму, що започаткували неокласичну парадигму економічної науки, з теорією грошей були зроблені В.Джевонсом („Дослідження в галузі грошового обігу та фінансів”), Л.Мізера („Теорія грошей і кредиту”), Л.Вальраса („Теорія грошей”) та ін. Головне питання, що вимагало відповіді від них, полягало у тому, яким чином має вимірюватися гранична корисність, що формується на суб'єктивних засадах; чи здатні гроші виконувати функцію такого вимірювання?

Прибічники теорії граничної корисності сформулювали тезу, що заперечує можливість та необхідність виміру цінності товару грошовою одиницею, а отже - здатність грошей виконувати роль загального вартісного еквівалента при обміні товарів.

Пошук шляхів вирішення проблеми „одиниці виміру” відбувався в декількох напрямках. Швейцарський економіст Л.

Вальрас висунув ідею кількісного виміру вартості на «негрошовій основі», запропонувавши використати умовну розрахункову одиницю «numeraire» як базу виміру корисності товарів і послуг.

Дж. М. Кейнс трансформував цю ідею у концепцію, згідно з якою масштабом виміру вартості і цін мала служити «одиниця заробітної плати». В 1960 р. П. Сраффа запропонував використати як міру обмінних пропорцій так званий стандартний товар - агрегат, який об'єднує в собі типовий для робітника набір споживчих товарів, рівного за ціною величині середньої заробітної плати. Однак, вказані ідеї не знайшли практичного втілення і не стали загальноприйнятими в теорії грошей.

Альтернативою стало повернення до постулатів *номіналістичної* теорії грошей Дж. Берклі та Дж. Стюарта з тезою про умовну (представницьку) природу грошей. Такий підхід, зокрема, міститься у поширеному в західних університетах підручнику «Economics» П. Самуельсона, де зазначається: гроші — це „штучна соціальна умовність, яка визначається суспільством завдяки тому, що всі цінують її”. Аналогічна позиція представлена і в інших виданнях сучасної західної економічної літератури.

4. Кейнсіанська парадигма у розвитку теорії грошей

4.1. Теорія «керованих грошей»

Система теоретичних поглядів маржиналізму і визначення суті грошей як «соціальної умовності» («вуалі» економічних процесів) спирається на класичну теорію загальної рівноваги Л. Вальраса. Остання розглядає ринкову економіку як внутрішньо збалансовану систему, у якій гроші лише «накладаються» зовні на впорядковану ринком структуру функціонуючих економічних відносин.

Кардинальна перебудова вказаної системи теоретичних поглядів стосовно суті грошей, їх місця і ролі в структурі економічних відносин була пов'язана з тріадою праць одного з найвидатніших економістів ХХ ст. Дж. М. Кейнса: «Трактат про грошову реформу» (1923 р.), «Трактат про гроші» (1930 р.) і

класичним твором— «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.).

Всупереч уявленню про внутрішню збалансованість ринкової економіки Дж. М. Кейнс теоретично довів, що механізм ринкової конкуренції за нових, відмінних від періоду становлення капіталістичної економіки, умов розвитку не в змозі самотійно, без втручання держави, забезпечити рівновагу процесу розширеного відтворення.

Цей висновок спирався на реальні факти економічного розвитку 1930-х рр., а надто періоду світової економічної кризи (Великої депресії) 1929 – 1933 рр., яка зруйнувала наявну систему господарських зв'язків.

Водночас Дж. Кейнс не перебільшував значення державного регулювання економічних процесів, і їх застосування розглядалося як доповнення до ринкових механізмів. В теорії Дж. Кейнса перевага надавалася активному використанню фіскальної (податкової) та грошово-кредитної політики, яким відводилась провідна роль у системі державного регулювання економічного відтворення, зокрема забезпечення оптимальної зайнятості.

Необхідність активного втручання держави у процес ринкового саморегулювання і проведення у зв'язку з цим гнучкої фіскальної та грошово-кредитної політики передбачало принципові зміни позицій стосовно нейтральної ролі грошового чинника в господарському розвитку. Дж. Кейнс висунув положення про особливу, самотійну роль грошей: вони є не соціальною умовністю та «вуаллю» економічних процесів, а джерелом підприємницької енергії, виступають у структурі економічних зв'язків як посередницька ланка між поточною і майбутньою господарською діяльністю, витратами виробництва та його кінцевими результатами. Дж. Кейнс обґрунтував висновок про самотійну роль грошей у структурі ринкової економіки, їх активний вплив на мотиви поведінки її суб'єктів та їх господарські рішення.

Новизна підходу Дж. Кейнса у визначенні місця грошей у структурі виробничого відтворення стає зрозумілою за умов співставлення бачення ним ролі грошей у ринковій економіці з поглядами його відомих сучасників. Так, американський економіст австрійського походження, теоретик підприємництва Й. Шумпетер поділяв економіку на дві підсистеми — систему простого товарного

виробництва (незмінного обігу) і так звану систему динамічного процесу. У відповідності з цим була обґрунтована двозначність місця грошей у ринковій економіці. Коли економіка не виходить за межі незмінного обігу, писав він, можна абстрагуватися від грошей, бо в такій економіці вони виконують суто технічну функцію. У динамічній же економіці роль грошей помітно змінюється - вони стають одним із визначальних ресурсів виробничого відтворення. Й. Шумпетер сформулював висновок про те, що грошовий ринок у динамічній системі виступає в ролі „штабу” економіки, який забезпечує її необхідним капіталом. Тобто, грошова форма розглядалась не як оболонка економічних процесів, а як їх суттєва структурна ланка.

Аргументуючи активну функцію грошей у процесі виробничого відтворення, Й. Шумпетер відкидав необхідність активного державного втручання у сферу грошових відносин. Натомість Дж. М. Кейнс розробив концепцію «керованих грошей», що спиралася на систему їх державного регулювання й використання з метою стимулювання ефективного платоспроможного попиту, а відтак — інвестиційного процесу.

Протягом тривалого періоду головні кейнсіанські постулати державної грошової політики безпосередньо втілювались в системі державного регулювання економічних процесів провідних країн Заходу, найперше — США та Великобританії.

Як у теоретичному, так і в суто практичному плані особливо вагомими є положення Дж. Кейнса про принципи здійснення політики «дешевих грошей» та пільгового кредиту. Аналізуючи процес виробничого відтворення, Дж. Кейнс поставив під сумнів ефективність дії основних чинників стабілізації ринкового механізму — системи гнучкого ціноутворення на найважливіші товари включно з товаром „робоча сила” та процентними ставками на ринку капіталів. У докейнсіанських теоретичних концепціях *саморегулюванню* саме цих ринкових структур відводилась провідна роль у забезпеченні економічної рівноваги.

На противагу цьому Дж. Кейнс виступив проти спонтанних змін цін, які, на його думку, завдають значної шкоди економічній кон'юктурі. Він розробив концепцію регульованого ціноутворення і контрольованої інфляції, зробив спробу вмотивувати як необхідність, так і можливість впливу держави на динаміку цін як визначальну функцію державної політики.

Одним із важливих постулатів кейнсіанства є його прихильність до політики «дешевих грошей». Дж. Кейнс вважав, що недостатність грошового попиту є однією з визначальних причин розвитку кризових процесів в економіці, спаду виробництва і зростання безробіття. Тому стимулювання грошового попиту через застосування політики «дешевих грошей» і відповідне використання норми процента мали під собою не лише теоретичне, а й практичне підґрунтя.

Водночас, політика «дешевих грошей» Дж. Кейнсом на абсолютизувалася і розглядалася ним як інструмент антикризових заходів держави. Він не лише не заперечував, але й відстоював жорстку кредитно-емісійну політику за умов циклічного піднесення економіки.

4.2. Кейнсіансько-неокласичний та неокейнсіанський напрямки теорії грошей

Розвиток кейнсіанства у наступні десятиліття позначився формуванням кількох течій. Одна з них — ортодоксальний варіант кейнсіанства, який започаткував процес кейнсіансько-неокласичного синтезу. Підвалинами ортодоксального кейнсіанства стали теоретичні положення Дж. Хікса («Критичні нариси з теорії грошей»), П. Самуельсона («Economics»), Д. Патінкіна («Гроші, процент, ціни») та ін.

Формування теоретичної концепції грошей ортодоксального кейнсіанства відбувалося під впливом вагомих об'єктивних чинників: завершення процесу становлення у країнах Заходу цілісної системи державного регулювання ринкової економіки; розвиток у 1950-х і 1960-х рр. відносно високої кон'юнктури ринку; стабільні темпи економічного піднесення. Відтак сформувався двоїстий підхід до теоретичних ідей Дж. Кейнса. З одного боку, набули подальшого розвитку кейнсіанські ідеї активної функції грошей у системі державного регулювання виробничого відтворення; з іншого — відносна стабілізація економіки спричинила перегляд низки методологічних положень теорії грошей, що містились в ідеї Дж. Кейнса про обмежені можливості ринкового саморегулювання. На цих засадах в економічній теорії почали

відроджуватися неокласичні ідеї про «нейтральність» грошового чинника, пасивну роль грошей у структурі ринку.

Така двоїстість впливала із певної непослідовності Дж. Кейнса у ставленні до ринку та державного регулювання: коли на основі державної політики економіка наближається до повної зайнятості, «з цього моменту класична теорія (мається на увазі теорія загальної рівноваги) знову набуває сили». Згідно з цими умовами, за Дж. Кейнсом, зберігає силу і неокласичний підхід до аналізу місця в економіці грошового чинника, що методологічно спирається на теорію рівноваги.

Отже, в самій теоретичній конструкції ринкової економіки було закладено можливості кейнсіансько-неокласичного синтезу. При цьому слід пам'ятати, що в теорії Дж. Кейнса рівновага встановлюється не ринковими саморегуляторами, як стверджують неокласики, а здійсненням цілеспрямованої державної економічної політики.

Завдяки тому, що в новій кейнсіансько-неокласичній моделі було використано як методологічну базу дослідження принцип загальної рівноваги, який фактично передбачає бартерний тип економіки, аналіз грошових чинників розвитку економічної структури втрачав те значення, якого йому колись надавав Дж. Кейнс. Гроші у трактуванні ортодоксального кейнсіанства, як і в цілому в системі неокласичного аналізу, знову перетворювались на „вуаль”, накинута на економічну структуру ззовні.

На теоретичних засадах концепцій ортодоксального кейнсіанства та некейнсіанства з приводу місця і ролі грошей у структурі ринкової економіки, у західній літературі набуло розвитку розширене тлумачення специфічності грошей. Поняття «гроші» стало розглядатися як елемент ширшої структури - «фінансові активи».

На підставі розширеного тлумачення специфічності грошей у західній економічній літературі склався *агрегатний* підхід до визначення структури грошової маси. Зміст такого підходу полягає у тому, що крім агрегатів, які об'єднують грошові знаки реального обігу, у структуру грошової маси включалися також блоки з так званими „пасивними” грошима (гроші на поточних і строкових рахунках, боргові зобов'язання та ін.). Такий підхід відповідав вимогам господарської практики і забезпечував гнучкість грошових відносин у процесі розвитку ринкової економіки.

У 1960-х – 1970-х рр. під впливом нестабільності західної економіки почала формуватися нова парадигма кейнсіанської теорії грошей — неортодоксальне кейнсіанство, або посткейнсіанство (Р. Клауер, А. Лейонгувуд та ін.). Основним положенням посткейнсіанства є теза про несумісність системи його теоретичного аналізу з теорією загальної економічної рівноваги .

Представники нового кейнсіанства відмежувалися від спроб ортодоксального кейнсіанства представити теоретичну модель Дж. Кейнса як різновид теорії рівноваги. Вони вважали, що дослідження нестабільності як процесу, що визначається внутрішньою структурою ринкової економіки, а не нестабільністю, що розглядається лише як різновид теорії рівноваги, мусить бути методологічною основою макроекономічного аналізу, у т.ч. й аналізу грошей.

Неокейнсіанці створили теоретичні передумови для реабілітації, у їх розумінні, дійсних поглядів Дж. Кейнса і наукового визначення нової «фундаментальної теорії грошей», яка усувала б недоліки не лише неокейнсіанських, а й сучасних монетаристських теорій.

Контури такої майбутньої теорії окреслюються, виходячи зі змісту критики неокейнсіанцями ортодоксального кейнсіанства та монетаризму. По-перше, посткейнсіанці вважають, що справді наукова теорія грошей методологічно може базуватися тільки на врахуванні внутрішніх структурних суперечностей ринкової економіки.

По-друге, неокейнсіанці та представники монетаризму піддаються критиці за те, що їх концепції грошей нехтують наявністю часового лага у здійсненні ринкових операцій та економічних зв'язків. Внаслідок цього застосування грошей обмежується і зводиться лише до функції засобу обігу.

По-третє, неокейнсіанці і монетаристи звинувачуються в тому, що їхні концепції грошей абстрагуються від реальних процесів обігу капіталу і формування капітальних благ, тоді як вирішальну роль у процесі застосування грошей відіграє фінансування капітальних вкладень (інвестицій). Ці положення не є теорією і не становлять цілісний методологічний фундамент, однак вони несуть важливе методологічне навантаження і мають враховуватися дослідниками теорії грошових відносин.

5. Сучасний монетаризм і синтез теорії грошей

Запит на сучасні монетаристські підходи і науковому середовищі і економічній політиці виник у 1970-х — початку 1980-х рр. у зв'язку хронічною інфляцією, що вразила розвинені країни західного світу (США, Великобританію та інші). Якщо кейнсіанство в середині 1930-х рр. поширилось завдяки рекомендаціям, спрямованим на подолання безробіття - найгострішої проблеми часів Великої депресії, - аналогічним чинником для поширення монетаризму стали інфляційні процеси 70 – 80-х років ХХ століття.

Характерним є приклад Великобританії: в 1921 р. там не мали роботи 12,9 % дієздатного населення, в 1938 — 13,5 %, а індекс роздрібних цін за цей період скоротився на 12 пунктів. Інша ситуація склалася після II світової війни. За 30 років (з 1950 по 1981) рівень цін зріс майже в 9 разів. При цьому, якщо для першого подвоєння цін потрібно було 18 років (з 1950 по 1968), другого — 7 (з 1968 по 1975), то для третього — всього 5 років (з 1976 по 1981)*.

Важливими обставинами, що зумовили інтерес до ідей монетаристської теорії, стали інтернаціоналізація виробничого відтворення і системи ринкових відносин в умовах науково-технічної революції. Кейнсіанські ж підходи стосувалися переважно внутрішньої економіки і не достатньо враховували вплив зовнішньоекономічних процесів.

Визнаним лідером школи монетаризму є М. Фрідман, під редакцією якого у 1956 р. вийшла книга «Дослідження в галузі кількісної теорії грошей». Найпоширенішим є трактування монетаризму як концепції, яка вивчає вплив грошей і грошово-кредитної політики на стан економіки в цілому. Монетаризм у вузькому визначенні трактується як відповідна «система теоретичних поглядів, згідно з якою регулювання грошової маси є визначальним чинником впливу на динаміку грошових доходів». Він ототожнюється з кількісною теорією грошей, її сучасним варіантом, що спирається на методологічної основи класичної кількісної теорії грошей.

Поряд із цим у західній літературі широко представлена думка про монетаризм як грошову політику держави. Р. Т. Селден пише, що «монетаризм слід розуміти як поєднання двох основних принципів: 1) гроші мають значення (money matters), іншими

словами, зміни у кредитно-грошовій сфері спричиняють вирішальний вплив на загальну господарську кон'юнктуру; 2) центральні банки спроможні контролювати кількість грошей в обігу».

Головним змістом монетаристської політики є не відміна системи державного регулювання господарських процесів, а структурна перебудова його форм і методів. Не змінюється й кінцева мета економічної політики держави — забезпечити найсприятливіші умови для дії ринкових механізмів у економіці. Основним об'єктом державного регулювання економічних процесів стає сфера грошових відносин, де кейнсіанську концепцію «керованих грошей» трансформовано в положення «money matters» (гроші мають значення), за яким вони визнаються центральною ланкою ринкової системи. Тобто, монетаризм і кейнсіанство не є взаємовиключними у своїх поглядах на місце і роль грошового чинника в економічній структурі суспільства.

Водночас, існують і глибокі відмінності між монетаризмом та кейнсіанством у методології аналізу грошових відносин. Всупереч твердженню

* Гальчинський А. С. Теорія грошей. – К.: Основи, 1996. – С. 44.

Дж. Кейнса про внутрішню нестабільність господарської системи, парадигма монетаризму як неокласичного напрямку теорії базується на протилежній основі — з одного боку, на внутрішній структурній збалансованості і здатності ринкової економіки до саморегуляції, з іншого — на відносній автономності грошової системи, що виступає екзогенним чинником дестабілізаційних процесів розвитку. Тому надалі монетаристи вважають, що циклічність у розвитку економіки, інфляція та безробіття, порушення рівноваги платіжного балансу тощо виникають внаслідок помилок у грошовій політиці. Відповідно, система державного регулювання ринкової економіки мусить бути зосереджена на регулюванні сфери грошового обігу - здійсненні активної політики «стабільних грошей» (stable money); на жорсткому регулюванні кредитно-грошової емісії та відповідно грошової маси в обігу; на визнанні контролю над інфляцією провідною ланкою економічної політики Центрального банку і системи державного регулювання в цілому.

Однак, недоліком монетаризму є ігнорування ним сфери виробничого відтворення — визначальної структури національної

економіки, де утворюються вартість і додаткова вартість. Монетаристи розглядають цю сферу як «чорний ящик», внутрішні процеси якого регулюються автоматично на базі ринкових сил і не мають істотного значення для економічної теорії. Інтерес становлять лише елементи „входу” і „виходу” з „чорного ящика”: ресурси на „вході”, що виступають у грошовій формі та вводяться у виробничий процес, і результати на „виході”. Представник неокейнсіанського напрямку політичної економії Н. Калдор у дослідженні «Біди монетаризму» (Оксфорд, 1982 р.) критикує монетаристів за те, що вони не лише не можуть пояснити змісту «чорного ящика», але й навіть не намагаються зробити це, хоча йдеться про аспекти макроекономічного аналізу, які не можна відкидати.

Кризові явища 90-х років ХХ – початку ХХІ століття в економіці країн західного світу зробили наочними слабкі сторони практики монетаристської політики держави і знизили привабливість монетаризму як теорії грошей. Одним із наслідків цього стала теоретична диференціація монетаризму та виокремлення у його межах кількох течій: неокласиків, градуалістів і прагматиків. Їх спільною методологічною платформою залишаються постулати про саморегуляцію ринкової економіки і контроль над інфляцією як визначальний напрямок економічної політики держави.

Монетаристи-неокласики очолюються М. Фрідманом, які стоять на радикальній позиції абсолютної гнучкості цінового механізму й відповідній ефективності грошової (монетарної) політики.

Монетаристи-градуалісти займають центристські позиції у середовищі монетаристів (Д. Лейдер) і вважають, що недостатня еластичність цінової структури уповільнює реакцію ринкового механізму на зміни у пропозиції грошей, породжуючи відповідний часовий лаг (3-12 місяців) між здійсненням заходів грошової політики і реакцією економічної системи. Тому ставиться завдання поетапного, а не різкого, як у монетаристів-неокласиків, зниження темпів зростання грошової маси в період розвитку інфляційних процесів.

Монетаристи-прагматики не вбачають головне завдання економічної політики держави у контролі над кількістю грошей в

обігу. Вони пропонують у боротьбі з інфляцією використовувати й фінансові (податкові) важелі стримування доходів, тобто органічно поєднувати жорстку грошову політику з політикою доходів. Така позиція помітно наближає їх до кейнсіанської моделі макроекономічного розвитку, а у багатьох випадках методологічно співпадає з нею.

У середовищі сучасної економічної думки вирізняють ще дві течії, які належать до *нового консерватизму*, методологічним осердям якого виступає монетаризм. Це *економіка пропозиції* («supply-side economics»), а також *нова класична школа раціональних очікувань*. Незважаючи на відмінні методологічні основи, їх позиції, як і позиції монетаристів-практиків, у багатьох випадках співпадають з рекомендаціями нових кейнсіанців. Це означає існування важливої тенденції синтезу кейнсіанських і неокласичних теорій грошей, у якому і кейнсіанський, і неокласичний підходи репрезентовані в збагачених сучасною практикою формах. На цій методологічній основі формується нова система теоретичних поглядів про місце і функції грошей у нових умовах економічного розвитку.

Ключовою сферою синтезу кейнсіанських і неокласичних теорій грошей може стати процес виробничого відтворення, хоча ступінь абстрагування цих шкіл від сфери виробництва різних. Кейнсіанська теорія свої висновки обґрунтовує із врахуванням змісту економічних процесів, що відбуваються безпосередньо у сфері виробництва, однак бере їх до уваги меншою мірою, ніж це роблять прихильники теорії трудової вартості (особливо марксистів).

Можлива інтеграція в структуру сучасного кейнсіансько-неокласичного синтезу окремих положень теорії трудової вартості дозволила б розширити методологічну платформу подальшого розвитку теорії грошей на основі не лише неокласицизму і посткейнсіанства, а й *класичного марксизму*. Окремі представники посткейнсіанського напрямку політичної економії (П. Девідсон) підкреслюють, що прогресу в науці можна досягти, лише спираючись на теоретичну спадщину А. Сміта і Д. Рікардо, А. Маршалла, Дж. Кейнса і К. Маркса. Аналогічної позиції дотримується і відомий український фахівець у сфері теорії і практики грошового обігу А. Гальчинський.

Лекція 2. Суть грошей і грошового обігу.

План

1. Еволюція форм вартості і виникнення її грошової форми.
2. Суть і функції грошей.
3. Грошовий оборот та грошовий обіг в економічній системі.
4. Функціональні форми грошей і портфельний метод їх аналізу.

1. Еволюція форм вартості і виникнення її грошової форми.

Товарному виробництву і обміну з використанням грошей передувала епоха *бартерного* обміну. Бартерний обмін має суттєве обмеження, оскільки можливий лише за умов співпадіння потреб щонайменше двох його учасників. Гроші і грошовий обіг дозволили зняти це обмеження, суттєво полегшивши обмін товарами, що зростав на основі поглиблення суспільного поділу праці.

Використання грошей пододало й таку обмеженість бартеру, як високий рівень трансакційних (transaction — операція) витрат обігу, пов'язаних з пошуком потрібного товару.

При використанні грошей зменшуються елементи ризику товаровиробника стосовно можливостей реалізації свого продукту - його обміну на інший товар, який в даний час і на даному місці (ринку) може бути фізично відсутній. У цьому зв'язку важливим призначенням грошей є забезпечення зв'язку між учасниками обмінних операцій у часовому вимірі. Якщо в обставинах бартерного господарства обмін є синхронним (обмін товару продавця на інший товар, власником якого є покупець, одночасно є придбанням товару покупцем, власником якого є продавець), то гроші створюють передумови його асинхронізації (розмежування у часі). Звідси, як зазначав Дж. Кейнс особливо важливою ознакою грошей є те, що на основі їх застосування здійснюється зв'язок між сучасними та майбутніми обмінними операціями,

Щоб мати змогу виконувати роль засобу обігу, гроші мають визнаватися як покупцем, так і продавцем товарів. Таке суспільне визнання можливе лише тоді, коли гроші здатні втілювати в собі вартість (виступати у ролі засобу збереження вартості). Трансформація обмінної операції $T_1 — T_2$ (товар 1 обмінюється

на товар 2 з іншими споживчими властивостями) в Т1 — Г (товар 1 обмінюється на гроші) і далі Г — Т2 (за гроші купується шуканий товар) стає реальною, коли особа, яка продає товар (Т1), переконана в тому, що з часом вона зможе на отримані гроші придбати інший товар (Т2) аналогічної (не меншої за величиною) вартості. Грошовий обмін має не лише зберегти, а й ще більшою мірою, ніж в умовах бартерного господарства, утверджувати *еквівалентність* обміну.

Таким чином, перевагами грошового обміну товарів і послуг над бартерним є, по-перше, забезпечення широкого вибору в обміні, по-друге, скорочення трансакційних витрат, по-третє, зменшення комерційного ризику, по-четверте - створення умов для неспівпадіння обмінних операцій у часі.

Водночас, гроші повинні мати загальне (суспільне) визнання, служити засобом збереження вартості і на цій основі використовуватися як посередник обміну товарів і послуг.

К.Маркс, як зазначалося у попередній темі, спираючись на теоретичний доробок А. Сміта і Д. Рікардо, здійснив класичний за змістом аналіз розвитку форми вартості. Це істотно розширило можливості дослідження процесу виникнення грошей на історичній основі. Ідеться про зародження на ранніх етапах товарного виробництва та обміну *простої* форми вартості, пов'язаної з безпосереднім (бартерним) обміном товарів з різними споживчими вартостями (рис. 2.1). Так, існує ринок, де товар Т1 обмінюється на товар Т2, товар Т2 — на товар Т3, товар Т3 — на товар Т4 та ін.

Рис. 2.1. Проста форма вартості.

Вже на цьому етапі розвитку обміну один із двох товарів, що обмінюються, знаходиться у *відносній* (виражає свою вартість через вартість іншого товару), а інший – *еквівалентній* формі вартості (своєрідне „дзеркало” для вираження вартості першого товару).

На зміну простій прийшла *повна, або розгорнута*, форма вартості (рис. 2.2). Вона являє більш високий ступінь розвитку

виробництва і суспільного поділу праці, коли на ринку розширюється коло товарів-еквівалентів, що можуть бути обмінені на всі інші товари, потреба у яких існує у конкретного виробника: вирощену худобу можна обміняти або на зерно, або на вироби з металу, або на одяг, взуття тощо.

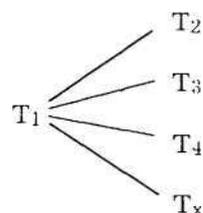

Рис. 2.2. Повна (розгортнута) форма вартості.

У подальшому розвитку товарного обміну пріоритетною стає загальна форма вартості, коли один із товарів, що перебував у відносній формі вартості і систематично обмінювався на всі інші товари, в процесі розвитку товарообігу сам стає загальним еквівалентом, до вартості якого прирівнюється вартість решти інших товарів. Графічно загальна форма вартості представлена на рис. 2.3.

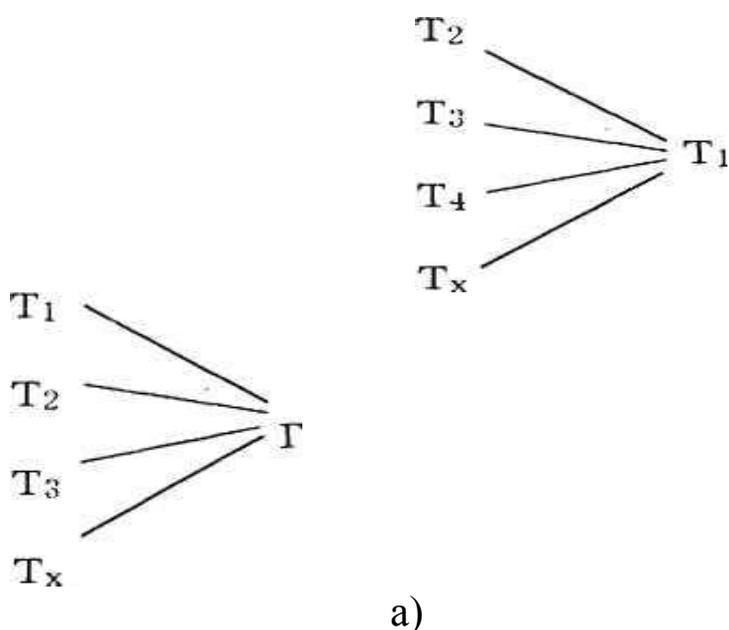

Рис. 2.3. Загальна (а) і грошова (б) форми вартості.

Загальна форма вартості підготувала необхідні передумови виникнення грошової форми вартості та трансформації бартерного обміну в грошовий. Адже в загальній формі вартості товар T_1 (загальний еквівалент) значною мірою увібрав ознаки, притаманні

грошовій одиниці. Тому перетворення товару T1 на гроші (Г) мало формальний характер.

Відповідно, між рис. 2.3 (а), який характеризує спосіб реалізації загальної форми вартості, і рис. 2.3 (б), що подає механізм функціонування грошової форми вартості, принципової різниці немає.

2. Суть і функції грошей

Визначення суті грошей є фундаментальним рівнем монетарної теорії, на якому існує багато її трактувань та розбіжностей з цього питання. З урахуванням проблеми формування цілісної і загальноприйнятої концепції грошей, у якості основного напрямку виступив так званий *емпіричний* (що випливає з досвіду) підхід, за яким суть грошей визначається на основі їх функціонального (практичного) застосування. Так, у підручнику «Економікс» (автори - американські економісти К.Р.Макконнелл і С.Л.Брю) дається таке визначення грошей: «Гроші є тим, що вони роблять. Все те, що виконує функції грошей, є грошми».

У даному випадку увага акцентується на суто прикладному аспекті визначення грошей, їх зовнішній формі, що реалізує себе через грошові функції і сприймається як безпосередній вираз їх глибинної суті.

Для подолання такої обмеженості необхідно використати положення теорії трудової вартості. Категорія „вартість” дозволяє визначити не лише конкретно-історичні умови суспільного виробництва товарів і послуг, а й специфічні особливості їх обміну, розподілу і споживання. Вона характеризує органічну єдність цих структур і визначає найглибші основи суспільного відтворення. Завдяки цьому теорія вартості виконує загальну методологічну функцію процесу пізнання і поширюється на теоретичний аналіз грошей як безпосередню форму реалізації вартості.

Як відомо із загальної економічної теорії, *товар* – продукт праці, призначений для обміну (продажу). Товар, як результат праці людини, повинен володіти двома властивостями: *споживною* вартістю (здатністю задовольняти певні потреби людей), і *міноюю* вартістю (здатністю обмінюватися у певних пропорціях на інші товари). При цьому мінова вартість є зовнішнім проявом вартості, вони співвідносяться як суть і явище). Як споживні вартості,

товари якісно розрізняються; як вартості – якісно однорідні. Ця констатація означає існування внутрішньої суперечності у кожному товарі: з однієї сторони – відмінність товарів як споживних вартостей, що створюються *конкретною* працею людей; з іншої – їх однорідність як вартостей, в основі якої *абстрактна* праця - знеосіблена суспільно-необхідна праця людини (її суспільно необхідні витрати у фізіологічному сенсі), що виявляється лише в процесі відносин обміну і є категорією товарного виробництва.

Виникнення грошей пов'язане саме із розвитком суперечності між споживною вартістю і вартістю товару. Економічною формою його розв'язання, як було показано вище, стало стихійне виділення із загальної товарної маси особливого товару-еквівалента — грошей, що перебрав на себе специфічну функцію — реалізацію суспільної вартості. Товар обмінюється на гроші, далі гроші — на інший товар завдяки тому, що ці ринкові величини мають спільну основу — вартість.

Це важливе теоретичне положення має й інший аспект: присутність грошей у метаморфозі $T — G — T$ не лише робить обмін мобільнішим та ефективнішим. Гроші в даному разі виконують складнішу функцію: підтверджуючи суспільну значущість індивідуальних витрат на виробництво товару, що продається, вони виступають засобом стихійної реалізації специфічної пропорційності товарного обміну.

Отже, завдяки участі грошей у метаморфозі $T — G — T$ забезпечуються не лише опосередкований обмін товару на товар і відповідні економічні відносини індивідуальних виробників, а й реалізується специфічне відношення окремо взятого товару до всієї решти товарів, *індивідуального* (приватного) робочого часу до *суспільно необхідного*, відношення особистої залежності окремого (індивідуального) товаровиробника від суспільного виробництва в цілому. Це положення в характеристиці суті грошей є визначальним: в ньому втілюється суть грошей як *економічного відношення*, відображається їхня виняткова функція — виступати не лише простим посередником в обміні, а й у ролі активного чинника розвитку товарного виробництва, особливої форми забезпечення пропорційності його розширеного відтворення на усіх його фазах: виробництва, розподілу, обміну і споживання виробленого продукту.

Протягом усієї історії розвитку теорії грошових відносин окремі її школи й напрямки в одних випадках абсолютизували роль грошей як загального вартісного еквівалента, в інших — обмежували їх характеристикою технічного інструмента обміну. Однак зазначені підходи не є абсолютно протилежними: гроші як вираз суспільної вартості та гроші як технічний інструментарій обміну лише в органічній єдності можуть забезпечити реальний обмін товарів (Т — Г — Т), тому розмежування цих функцій можливе лише теоретично.

Методологічне значення теоретичної аргументації структури грошових відносин визначається тим, що вона дозволяє давати якісну характеристику структурної побудови конкретно-історичних форм грошей, специфіка яких виражається відповідною комбінацією грошових функцій.

У кожній конкретно-історичній системі грошових відносин можна виявляти структурні елементи, які відіграють технічну роль у товарному обміні (обмін споживними вартостями) та елементів, на базі яких виявляється соціальна природа грошей як загального вартісного еквівалента.

Більш високим ступенем пізнання взаємозв'язку товарного виробництва і грошових відносин є вивчення специфіки функцій грошей, їх співвідношення та принципів взаємодії. Важливо враховувати, що кожна з грошових функцій є складним багаторівневим явищем та втілює в собі, з одного боку, суть грошей, а з іншого — виступає однією з ланок механізму взаємодії власне грошових відносин із негрошовими елементами суспільного відтворення.

У працях Д.Рікардо віддавалася перевага функції грошей як засобу обігу. «Гроші,— писав він,— є товаром, ... що служить загальним засобом обміну». К. Маркс аргументував існування п'яти грошових функцій — міри вартості, засобу обігу, нагромадження, платежу і функції світових грошей. У підручнику «Economics» підкреслюється, що гроші виконують функції засобу обігу, міри вартості й засобу її збереження.

З урахуванням зазначених розбіжностей, як пропонує А. Гальчинський, слід усвідомити методологічні положення, що характеризують принципи структурної побудови і відповідно до цього — метод пізнання природи грошових функцій і механізму їх реалізації: по-перше, послідовне забезпечення історичного

підходу до їх аналізу; по-друге, аналіз природи і особливостей реалізації грошових функцій в безпосередньому зв'язку зі змінами в структурі суспільного відтворення; по-третє, врахування субординації грошових функцій, характер їхньої взаємодії, що постійно змінюється; по-четверте, брати до уваги співвідношення грошових функцій і функціональних форм грошей, які характеризують вищий ступінь розвитку грошових відносин і є логічним продовженням окремих функцій.

Якщо гроші перш за все виступають в обігу товарів як засіб реалізації їхньої вартості, то вихідною та центральною у системі грошових відносин є саме функція *міри вартості* - адже в економічній системі вона забезпечує товарну масу необхідною субстанцією - грошима - для виразу її (товарної маси) вартості. На основі цієї функції встановлюється зміст *ціни* як грошового виразу вартості товару. Остання залежить, з одного боку, від вартості товару, а з іншого — від величини вартості самої грошової одиниці. При незмінній вартості товару у випадку, коли вартість грошової одиниці знижуватиметься, ціни товарів зростатимуть (обернено пропорційна залежність ціни товару та вартості грошової одиниці).

Гроші реалізують функцію міри вартості не безпосередньо, а через взаємодію з *масштабом цін* — суто технічною функцією грошей. Останній означає фіксацію на законодавчій основі певної ваги монетарного металу (золота), що закріплюється державою за певною грошовою одиницею (золотий паритет).

З появою розмінюваних на золото паперових грошей власники паперової купюри мали право обміняти її в банку на відповідну кількість золота.

На основі масштабу цін в умовах системи золотого стандарту, що офіційно діяла з останньої третини XIX століття до першої світової війни, (після другої світової війни вона трансформувалася у систему золото-доларового стандарту, що проіснувала до кінця 60-х років XX століття), здійснювалося порівнювання національних грошових одиниць (визначення валютних курсів або *котирування*): долара США, фунта стерлінгів, німецької марки, французького франка та інших валют (див. табл. 1). Так, якщо в 1913 р. золотий паритет 1 долара США становив 1,5 г золота, а англійського фунта стерлінгів — 7,3 г, то їх співвідношення (валютний курс) становило 1 : 4,87.

З масштабом цін пов'язані поняття девальвації і ревальвації грошових одиниць: *девальвація* — офіційне зменшення, а *ревальвація* — збільшення золотого вмісту певної грошової одиниці. Наприклад, у США в 1934 р. золотий вміст долара було законодавчо знижено з 1,50463 грама до 0,888671 грама.

Девальвація внаслідок інфляційного знецінення грошової одиниці є поширеним явищем у практиці багатьох країн (лише після другої світової війни в розвинених країнах Заходу їх проведено понад 300).

Таблиця 1

Золотий паритет валют (у грамах чистого золота)*

Назва валюти	1913 р.	1967 р.
Долар США	1,50463	0,883671
Фунт стерлінгів	7,322383	2,132810
Французький франк	0,290323	0,180000
Західнонімецька марка	0,358423	0,222168
Італійська ліра	0,290323	0,0011422
Японська єна	0,750000	0,002469

* Гальчинський А.С. Теорія грошей: Навчальний посіб. - К.: Основи, 1996. – С. 74.

Із повною відміною конвертації паперових грошей у монетарний товар (золото), із завершенням демонетизації золота офіційна фіксація масштабу цін була припинена. Однак в сучасних західних теоріях грошей ця функція продовжує трактуватися як «одиниця розрахунків», а вартість паперових грошових одиниць є *представницькою* вартістю загальної маси товарів і послуг, що знаходяться в обігу та обслуговуються відповідною сумою грошей.

Роль функції грошей як міри вартості виявляється у її взаємозв'язку з функцією засобу обігу. Сам процес обміну товарів $T - G - T$ породжує об'єктивну потребу не лише у функції міри вартості, а й у загальному засобі обігу, на базі якого відбувається їх фактичний (фізичний) обмін. Органічно доповнюючи одна одну, ці дві функції реалізують двоїсту природу грошей — їх призначення виконувати у товарному світі роль загального вартісного еквівалента і, водночас, бути технічним інструментом обміну товарів.

Функціональна єдність міри вартості й засобу обігу відображає зміст найпростішої форми грошей, що сформувалася на ранніх етапах становлення товарно-грошового обігу. Така єдність характеризує період, коли з'явилися металеві гроші (гроші-товар), які безпосередньо (своєю натуральною формою) обслуговували товарний обіг.

На вищому етапі товарного виробництва та обігу між цими функціями розвивається суперечність. Її зміст визначається тим, що суть грошей, з одного боку, виражається через єдність функцій міри вартості й засобу обігу, а з іншого — гроші-товар як матеріальний носій цієї єдності через ускладнення економічних зв'язків, необхідність відтермінування розрахунків за отриманий товар тощо цю єдність реалізувати не можуть (вона заперечується). Засобом вирішення цієї суперечності стає утворення нової структури грошових відносин, яка ґрунтується на подальшому ускладненні й розвитку власних функціональних механізмів: гроші отримують вираження у якісно новій єдності — синтезі функцій нагромадження і засобу платежу.

Функція засобу нагромадження пов'язана зі здатністю грошей виступати засобом збереження вартості, бути втіленням абстрактної форми багатства. Відомо, що різниця між бартерним господарством, де існує безпосередній обмін товару на товар ($T - T$), і товарно-грошовим обміном ($T - G - T$), полягає в порушенні синхронності операцій з обміну. Гроші, отримані після відповідного продажу товарів і послуг, мають гарантувати їх власникові збереження в майбутньому його купівельної спроможності. Тобто, реалізувати себе у ролі засобу нагромадження гроші можуть лише за умов, коли таку гарантію вони забезпечують.

Визначений аспект реалізації грошей у функції засобу нагромадження розкриває їх взаємозв'язок із функцією міри вартості: в ролі засобу нагромадження гроші є її логічним запереченням і, водночас, продовженням. Однак реалізується ця роль функцією нагромадження через взаємодію з функціями міри вартості та засобу платежу.

Дія грошей як засобу нагромадження передбачає й помітне ускладнення функції засобу обігу: із ролі простого посередника в обміні гроші трансформуються в загально визнаний засіб платежу. Здійснити це призначення можна лише за умови, коли гроші реально спроможні виступати в ролі засобу збереження вартості, виконуючи функцію нагромадження. Так, в період гіперінфляції знецінені гроші перестають використовуватися не лише як засіб нагромадження, а й як міра вартості та засіб платежу, стимулюючи розвиток бартерного обміну. Це явище мало місце й під час економічної кризи початку 90-х років ХХ ст. в Україні.

Поєднання функцій нагромадження (коли номінальна вартість грошей може залишатися незмінною) і засобу платежу визначає, порівняно з іншими товарами (активами), ще одну принципово важливу ознаку грошей — їх абсолютну (або близьку до цього) *ліквідність* – здатність з мінімальними операційними витратами та витратами часу обмінюватися на інші товари (активи).

3. Грошовий оборот та грошовий обіг в економічній системі.

У ринковій (грошовій) економіці рух валового національного продукту в процесі його відтворення виявляється у натурально-речовій та грошовій формах: як зустрічний рух продуктів (товарів) і рух грошей (грошових доходів).

Безперервність руху грошей, що забезпечують безперервність руху товарів, називається *грошовим оборотом*. Грошовий оборот обслуговує стадії виробництва, розподілу, обміну (постачання і реалізацію) та споживання і є у даному сенсі категорією *макроекономіки*.

Грошовий оборот на макрорівні принципово відрізняється від грошової форми обороту індивідуального капіталу (*мікрорівень*), який може бути представлений формулою:

$$\Gamma - T \dots V \dots T^1 - \Gamma^1,$$

Γ – авансований грошовий капітал,

T - капітал у товарній формі,

V – капітал у продуктивній формі,

T^1 – товари, що містять додану вартість,

$\Gamma^1 = \Gamma + \Delta\Gamma$ - гроші з приростом,

де $\Delta\Gamma$ – величина, на яку отримана в процесі реалізації товару грошова сума перевищує авансовану на початку обороту суму грошей (прибуток).

В сукупному грошовому обороті гроші функціонують суто як гроші і не є капіталом, зміна їх обсягу сама по собі (незалежно від ВВП, ВВП) не означає збільшення чи зменшення величини суспільного багатства – може змінитися лише вартість грошової одиниці. Якщо потреба у додаткових грошах *індивідуального* виробника може бути забезпечена за рахунок кредитування, то на *макроекономічному* рівні додаткові грошові ресурси утворюються внаслідок додаткової грошової емісії. Тобто, сукупний грошовий оборот не є простою сумою оборотів грошей у межах індивідуальних капіталів, а виступає самостійним економічним явищем, пов'язаним із процесом суспільного відтворення в цілому¹.

Суб'єкти грошового обороту представлені юридичними та фізичними особами - учасниками виробництва, розподілу, обміну та споживання валового національного продукту (підприємства різних галузей господарства, банки та інші фінансово-кредитні установи, державні та недержавні організації, домашні господарства, що отримують та витрачають грошові доходи). Грошовий оборот за їх участю виступає як безперервний процес переміщення грошей, що виконують функції засобів обігу і платежу між окремими його суб'єктами.

В процесі грошового обороту можуть виникати зустрічні грошові вимоги, що створює можливість їх взаємного погашення на основі взаємного заліку (клірингу – від англ. clearing) на безготівковій основі. Така форма розрахунків зменшує обсяги грошового обороту і потребу в грошах для його обслуговування.

¹ Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 66.

На основі відмінностей в характері економічних відносин між суб'єктами *грошового обороту* в межах останнього можна виділити окремі сектори. Перший із них представляє грошовий оборот у сфері відносин *обміну*, для якого характерним є еквівалентність і безповоротність, оскільки одержані продавцем гроші за товар безповоротно переходять у його власність як нового суб'єкта обороту. Такий характер руху грошей, що обслуговує сферу обміну, дає підстави назвати цей сектор *грошовим обігом*².

Інший сектор грошового обороту пов'язаний з *розподілом* вартості валового національного продукту, де рух грошей – на відміну від грошового обігу – здійснюється *нееквівалентно*. Цей сектор грошового обороту називається *фінансово-кредитним*, і у його межах розрізняють *фіскально-бюджетний* та *кредитний* обороти. Перший із них пов'язаний з обслуговуванням грошовими потоками потреб держави (аккумуляція коштів у державному бюджеті, коли вони спочатку відчужуються від їх власника через податкову систему, а потім використовуються державою для визначених цілей), другий – із передачею грошей власником на певних умовах у тимчасове користування без втрати права власності на них (наприклад, внесення грошей у вигляді депозитів у банк, які через певний термін повертаються власникові).

Грошовий обіг і фінансово-кредитний оборот як складові сукупного грошового обороту органічно взаємодіють в процесі розширеного відтворення. При цьому вони залишаються самостійними явищами з притаманним кожному із них механізмом регулювання і особливими можливостями впливу на суспільне відтворення.

4. Функціональні форми грошей і портфельний метод їх аналізу.

Як зазначалося вище, функціональні форми грошей є похідними від грошових функцій і виступають як конкретні форми безпосереднього існування грошей. Як складові ланки і водночас відносно самостійні елементи грошової системи, функціональні форми грошей хоча й розвиваються за законами всієї системи, але

² Там само. – С. 76.

підпорядковані власній логіці розвитку. Функціональні форми грошей реалізуються лише на основі їх внутрішньої взаємодії і як продовження притаманної грошовим функціям підпорядкованості (субординації), де ключову роль відіграє функція міри вартості.

Сучасна ринкова економіка характеризується широкою структурною розгалуженістю функціональних форм грошей, що є результатом неперервного ускладнення ринкових відносин. Водночас, така розгалуженість є способом надання ринку необхідної гнучкості (еластичності) як однієї із суттєвих ознак дієздатності грошової системи.

Виділення функціональних форм грошей здійснюється на основі певних критеріїв, серед яких поширеним є ступінь *ліквідності* кожної з них. На основі цього критерію виник агрегатний метод класифікації функціональних форм грошей, за яким у структурі грошової маси виділяються кілька елементів— так звані *грошові агрегати*. У вітчизняній літературі з теорії грошей та кредиту *грошовий агрегат* — це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від ступеня їх ліквідності. За комбінацією грошових агрегатів можна характеризувати різні за обсягом та структурою маси грошей.

Критерій ступеня ліквідності є визначальним у так званому *портфельному* методі аналізу використання грошей, що розглядається в західній економічній літературі як фундамент сучасних теорій грошових відносин. Його сенс полягає у тому, що людина може зберігати своє багатство у різних формах активів, серед яких гроші — одна з багатьох можливих форм (окрім грошей — державні облігації акції приватних компаній, капітал у його матеріальній формі, банківські метали тощо). Портфельний підхід розглядає індивіда в момент, коли він володіє певним фондом багатства і приймає рішення з приводу активів, у яких він має намір зберігати це багатство (майно) впродовж певного терміну. Визначальний вплив на рішення індивіда справляє мета — одержання максимального доходу від багатства, величина якого пов'язана зі ступенем ліквідності конкретної форми активу, якому буде віддана перевага.

Ліквідність будь-якого активу, в т.ч. певної грошової форми, безпосередньо пов'язана з витратами його обміну на інші види майна. Актив, витрати обміну якого дорівнюють нулю, є *абсолютно ліквідним* (наприклад, грошова купюра вільно

конвертованої валюти - доллара США, євро та ін.). Акція й довгострокова облігація, випущені в обіг, мають менший ступінь ліквідності, однак їх власник може отримати додатковий дохід у формі відсотка. Віддаючи перевагу грошам як більш ліквідній формі активів (розміщення багатства), індивід жертвує часткою вказаного доходу, що міг би отримати при альтернативному підході. Математично ця залежність виражається формулою

$$W = f(M, B),$$

де: W — особисте багатство,

M — грошова банкнота,

B — державна облігація.

Принцип портфельного підходу використовується і при визначенні структури грошової маси, в т.ч. при класифікації різних функціональних форм грошей (грошових агрегатів). Кількість агрегатів у статистиці окремих країн не однакова, що пояснюється відмінностями в елементному складі їх грошової маси, структурі активів, які розглядаються банківським законодавством як гроші, у завданнях використання грошової маси для регулятивних цілей (наприклад, у США використовують 4 агрегати для визначення маси грошей, Великобританії – 5, ФРН - 3). Починаючи від 1993 р. структура грошової маси згідно з агрегатним методом визначається Національним банком України, де з метою аналізу та регулювання виділяють чотири грошові агрегати – M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

Агрегат M_0 відображає масу готівки поза банками, яка перебуває на руках у фізичних осіб та у касах юридичних осіб (готівка у касах банків сюди не входить).

Агрегат M_1 включає гроші в агрегаті M_0 + вклади в банках, які можуть бути використані негайно, без попередження (кошти на поточних та на ощадних рахунках до запитання).

Агрегат M_2 включає гроші в агрегаті M_1 + кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках.

Агрегат M_3 охоплює гроші в агрегаті M_2 + кошти на вкладах що трастовими операціями банків.

Центральні банки провідних країн Заходу розраховують обсяг грошової маси за допомогою двох агрегатів — M_1 і M_2 . Грошовий агрегат репрезентує встановлене законодавством відповідно до принципу ліквідності специфічне групування певної категорії грошових форм.

Агрегат M1 являє собою *грошову масу* у вузькому розумінні, до якого включаються два блоки грошей. По-перше, *готівкові гроші* (металеві й паперові), що є зобов'язаннями держави та її інститутів:

- монети, що їх карбують державні установи;
- скарбничі білети, пов'язані з фінансуванням дефіциту державного бюджету (нині ця форма грошей практично не використовується);
- банкноти (долар, євро та ін.) як особливий різновид кредитних грошей, емісія яких здійснюється центральними банками. Банкнота володіє абсолютною ліквідністю.

По-друге, до агрегату M1 входять *транзакційні депозити* — вклади фізичних та юридичних осіб у комерційні банки й ощадні установи, кошти з яких можуть бути передані іншим особам у вигляді відповідних платежів за допомогою чеків або електронних грошових переказів. Транзакційні депозити є вкладками *до вимоги*, які не приносять відсотків, а лише дозволяють їх власникам користуватися чеками та електронними переказами.

Агрегат M2 поєднує в собі грошові форми у їх *широкому* розумінні.. Якщо гроші, що входять до агрегату M1, використовуються переважно як засіб обігу, то грошові форми агрегату M2 застосовуються як високоліквідний засіб *нагромадження* купівельної спроможності. Вони безпосередньо не функціонують як засіб обігу, але їх можна без значних витрат і фінансового ризику перевести у грошову готівку або чеківі рахунки. У цьому сенсі гроші агрегату M2 є високоліквідними фінансовими активами, вживаними здебільшого у функції засобу нагромадження.

Оскільки *термінові* (коротко-, середньо- і довготермінові) вклади мають різний ступінь ліквідності, відповідно, дрібні короткотермінові вклади включаються в агрегат M1, середньотермінові — в агрегат M2. Значні довготермінові вклади підприємств статистика окремих країн відносить до **агрегату M3** (наприклад, вклади, котрими володіють підприємства, представлені на грошовому ринку у вигляді приватних депозитних сертифікатів).

Принципове значення при аналізі структури грошової маси має *питома вага* агрегату M1: чим нижча частка грошей, які

безпосередньо обслуговують сферу обігу (M1), тим розвиненішою вважається грошова система тієї чи тієї країни.

В Україні структура грошової маси, що знаходиться в обігу, ще не набула розвинених форм (про це свідчить співвідношення загальної маси грошей і готівкового обігу, а також структура агрегату M1 (див. додаток 1). Вона відображає перші кроки на початку шляху формування досконалої системи грошового обороту, яка повинна бути адекватною вимогам сучасної економіки.

Лекція 3. Попит, пропозиція і рівновага на грошовому ринку

План

1. Суть і чинники попиту на гроші. Рівняння грошового обігу.
2. Теорія касових залишків і транзакційний залишок грошей.
3. Пропозиція грошей і механізм її формування.
4. Вартість грошей як засобу обігу і засобу нагромадження.
5. Рівновага на грошовому ринку і механізм її саморегулюванню.

1. Суть і чинники попиту на гроші. Рівняння грошового обігу.

Безперечною може здаватися теза: попит на гроші визначається їх пропозицією: $M_d = M_s$, (1.1)

де: M_d — попит на гроші ;

M_s — пропозиція грошей .

Однак вона є досить поверховою і не може стати відправною точкою наукового аналізу суті попиту на гроші.

Визначення попиту на гроші має важливе як теоретичне, так і практичне значення. Воно виступає однією з основ емісійної діяльності та її регулювання банківськими установами. Як вважають представники монетарної теорії, хронічна незабезпеченість загального (сукупного) попиту на гроші на макрорівні може стати причиною зниження темпів економічного

розвитку та зростання безробіття. Одним із прикладів є поглиблення кризової ситуації в період світової економічної кризи 1929—1933 рр. (Великої депресії), спровоковане політикою обмеження Федеральною резервною системою США (інститут, аналогічний за функціями своєї діяльності національним банкам інших країн) грошової пропозиції. Водночас попит на гроші формується не лише під впливом макроекономічної ситуації, а й з урахуванням відповідних потреб на мікроекономічному рівні (фізичних і юридичних осіб, що функціонують на ринку, домашніх господарств).

Мотиви й характер їх поведінки на монетарному ринку мають не лише об'єктивний, а й значною мірою суб'єктивний характер, пов'язаний з індивідуальною оцінкою ними поточної економічної ситуації. Це посилює, з одного боку, нестабільність грошового попиту, а з іншого — породжує проблеми з його прогнозуванням, визначенням кількісних параметрів прогнозів.

Економічна теорія розглядає попит на гроші як попит на певний запас грошей. Слід розрізнити зміст понять «попит на гроші» (M_d) та «попит на грошовий дохід». У першому випадку йдеться про запас грошей, що існує на певний фіксований у часі момент. На відміну від цього поняття «грошовий дохід» характеризує не запас, а потік грошей, обсяг якого визначається не на визначений момент, а за певний відтинок часу.

Особливістю попиту на гроші є бажанням особи мати у своєму розпорядженні у будь-який час певну суму грошей (запас), не витрачаючи їх. Сформувавши такий запас можна, відмовляючись від поточного витрачання грошей на споживчі цілі або перетворення грошей у актив, що приносить додатковий дохід. Тому теорія грошей розглядає зміст попиту на гроші як попит на певний запас грошової маси, що використовується у функції *засобу обігу* у поточний період або нагромаджується у цій же (грошовій) формі як абсолютно ліквідний актив (відкладений попит).

Виходячи з кейнсіанського трактування попиту на гроші як попиту на одну із форм багатства [$W = f(M, B)$], де M – гроші для трансакційних операцій, а B – облігації, що приносять дохід, попит на гроші можна виразити формулою:

$$M_d(i) = f [r^{M2}, r^B, r^E, W_n(i)] \quad (1.2)$$

У даній формулі попит індивіда (a) на гроші (M_d) розглядається як функція від норми відсотка на гроші, розміщені на

строкових депозитах (r^{M2}), норми відсотка з облігацій (r^B), ринкової норми доходу на акції (r^E), доходів від іншої форми багатства (W_n), в яку індивід (i) вклав особисті грошові заощадження.

При врахуванні абсолютного рівня цін (P) формула (1.2) трансформується наступним чином:

$$Md = Pf(r^{M2}, r^B, r^E, W_n) \quad (1.3)$$

Формула 1.3 коригує суть попиту на гроші як функції не реального, а номінального доходу, що отримується від альтернативних форм активів (r^{M2}, r^B, r^E, W^n). Номінальний дохід може суттєво відрізнятись (з урахуванням інфляційних процесів) від реального доходу.

Формула 1.3 утворює базу для визначення *еластичності* попиту на гроші. За визначенням, цінова еластичність попиту означає відношення інтенсивності зміни попиту на певний актив (y %) до інтенсивності зміни його ціни (y %):

К ел. = зміна попиту на певний актив (%) / інтенсивності зміни ціни активу (%).

Попит на гроші вважається еластичним, якщо К ел. > 1 , нееластичним, якщо К ел. < 1 , одиничним – якщо К ел. $= 1$. Показник еластичності попиту широко використовується в теорії грошей, у визначенні ефективності грошової політики та одного із інструментів регулювання кількості грошей, що знаходяться в обігу - норми відсотка як ціни грошей.

Аналіз чинників, що визначають параметри попиту на гроші, займає одне з центральних місць у теорії монетарного ринку.

За своєю суттю кількісна теорія є теорією попиту на гроші, в якій головна увага приділяється визначенню чинників їх нагромадження. Фундаментальне значення в структурі згаданого аналізу є аргументація прямої взаємозалежності між кількістю необхідних для обігу грошей (Md) і швидкістю їх обігу (V), з одного боку, та абсолютним рівнем цін (P) і реальним обсягом виробництва (Q), з іншого. Ця залежність представлена рівнянням обміну І.Фішера:

$$MV = PQ \quad (1.4)$$

Перетворивши рівняння 1.4, отримуємо формулу 1.5, яка свідчить про те, що кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг, прямо пропорційна PQ — номінальному обсягові виробництва (номінальним доходам) та обернено пропорційна V — швидкості обігу грошової одиниці:

$$M_d = \frac{PQ}{V} \quad (1.5)$$

Рівняння І.Фішера (1.5) близьке за змістом до формули К.Маркса (1.6), яка розкриває зміст закону, що регулює кількісні параметри

грошового обігу:

$$KGO = (TЦ - K + П - ВП) / O$$

де: КГО — кількість грошей, необхідних для обігу;

ТЦ — сума цін товарів і послуг, що знаходяться в обігу,

К — сума цін товарів, що їх продано в кредит;

П — платежі, що надійшли;

ВП — взаємні погашення платежів;

O — число оборотів окремої грошової одиниці.

В рівнянні І.Фішера формулі К.Маркса кількість грошей, необхідних для обігу, визначається співвідношенням по суті однакових параметрів. Однак така подібність є формальною, оскільки формули 1.5 і 1.6 побудовані на різних методологічних засадах.

Разом з тим, формули 1.5 і 1.6 не розкривають усієї розмаїтості чинників, що впливають на динаміку показника M_d (КГО). Тому їх безпосереднє використання при здійсненні розрахунків маси грошей не завжди себе виправдовує. Глибшим за змістом вважається кембріджське рівняння грошового обігу, яке розглядається теорією грошей як подальший розвиток рівняння обміну І.Фішера:

$$M_d = kPQ \quad (1.7)$$

Новим елементом у формулі 1.7 є показник «к» - кембріджський коефіцієнт, який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що зберігається у вигляді грошових (касових) залишків. Тому кембріджський варіант попиту на гроші (M_d) отримав у назву «теорії касових залишків».

2. Теорія касових залишків і трансакційний залишок грошей.

Кембриджське рівняння (1.7) порівняно з рівнянням І.Фішера (1.4) виключає показник швидкості обігу грошей (V), замість якого використовується кембриджський коефіцієнт (k). Між формулами $MV = PQ$ (1.4) і $Md = kPQ$ (1.7) існує логічний зв'язок, який полягає у врахуванні ролі норми відсотка (r), який визначає величину *касових залишків* – частини доходів, що зберігаються економічними суб'єктами у вигляді готівки.

Коефіцієнт k характеризує обернено пропорційну залежність від норми відсотка (r): коли норма відсотка зростає, величина k знижується, і навпаки. Існує й інша залежність: при зростанні норми відсотка (r) обіг грошей (V) прискорюється.

Це дозволяє встановити, що показники V і k взаємопов'язані і характеризуються обернено пропорційною залежністю. Тобто, якщо V є позитивною функцією показника r ($V = f(r)$), а k — негативною $k = f(r)$, то рівняння І.Фішера $MV = PQ$, де

$$V = 1/k \quad (2.1)$$

може бути представлена у вигляді

$$M \times 1/k = PQ,$$

аналогічному кембриджському рівнянню $Md = kPQ$.

Використання показника касових залишків вносить якісно нові аспекти у визначення структури попиту на гроші. Економічний ефект касових залишків пов'язується з визначенням їх впливу на попит товарів і послуг, що формується в економіці. Вважається, що попит на товари залежить не лише від номінальних цін та наявного обсягу товарів на ринку, а й від реальної вартості касових залишків. Якщо відносні ціни й первісний обсяг товарів не змінюються, то збільшення (зменшення) величини касових залишків викликає зростання (зменшення) товарного попиту і, як наслідок, відповідні зміни товарних цін. Формування касових залишків пов'язане з прагненням їх власника отримати від цього певну економічну вигоду (ефект багатства

$$U_a = f(X_{1a}, \dots, X_{na}, M_a) \quad (2.2),$$

де U_a - вигода індивіда a ,

X_a – нагромаджена товарна маса,

M_a - збереження (тезаврація) грошей.

Формування касових залишків пов'язане переважно з реалізацією грішми функції засобу обігу. Фізичним і юридичним особам залишок грошей необхідний для гарантування собі

можливість неперервного здійснення оплати товарів і послуг. У цьому випадку величина попиту на гроші для таких цілей визначається дією декількох чинників: *обсягу грошового доходу*, що його отримує окрема особа чи господарство. На макроекономічному рівні сукупний транзакційний попит визначається обсягом валового внутрішнього продукту (ВВП), який за вартісною величиною дорівнює сумі усіх видів доходів суспільства.

Необхідно розмежування величини *реального* й *номінального* доходу чи ВВП, а також *реального* й *номінального* касового залишку та попиту на гроші. Розмежування цих величин здійснюється на базі показника дефлятора ВВП.

Дефлятор ВВП характеризує величину індексу цін ВВП*. Йдеться про індекс цін як на споживчі, так і на інвестиційні товари й послуги (рис. 3.1, 3.2), скоригований на індекс цін на експортну та імпорتنу продукцію (рис.3.3, 3.4, 3.5).

З урахуванням цього показника *номінальний* ВВП розраховується як обсяг ВВП, виражений у поточних цінах. *Реальний* ВВП розраховується методом дефлювання — зменшення грошового виразу ВВП відповідно до динаміки цін:

$$\text{Реальний ВВП} = \text{номінальний ВВП} / \text{індекс цін}$$

У *номінальному* виразі взаємозалежність транзакційного попиту на гроші Mdt і грошового доходу може бути представлена рівнянням 2.3.

$$Mdt = f(Y) \quad (2.3)$$

Крім розміру доходу Y , що впливає на величину Mdt , рівень останнього безпосередньо залежить і від *періодичності* отримання відповідних сум грошового доходу (заробітної платні), що використовуються на транзакційне споживання. На основі цієї

*Індекс цін – показник, що характеризує відносні зміни середнього рівня цін за певний проміжок часу.

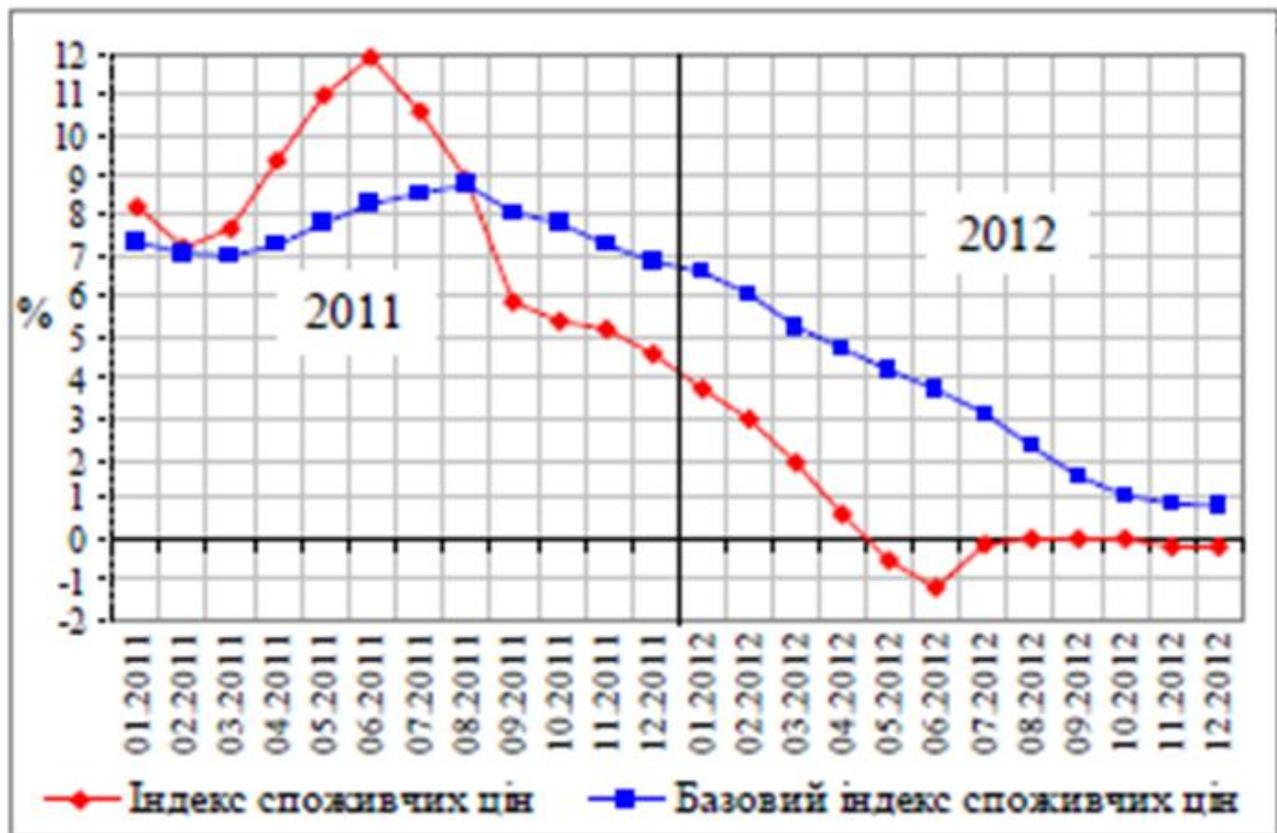

Рис. 3.1. Динаміка приростів цінових індексів України у 2011 – 2012 роках.

залежності обґрунтовується можливість скорочення касових залишків та прискорення обігу грошей шляхом переходу на щотижневий режим виплат заробітної плати.

Поряд із величиною номінального доходу і тривалістю інтервалу між його отриманням і споживанням транзакційні залишки формуються під впливом *цінового очікування* фізичних та юридичних осіб.

Важливим для формування транзакційного залишку є *мотив обережності* — страхування від несподіванок, забезпечення резерву для непередбачених витрат. У вказаних випадках величина зазначених транзакційних заощаджень залежить від ступеня досконалості банківської системи, на яку значною мірою покладене вирішення проблем доступності та надійності способів одержання готівки, величини відносних витрат на її збереження, а також можливості вільної конвертації менш ліквідних грошових ресурсів у більш ліквідні.

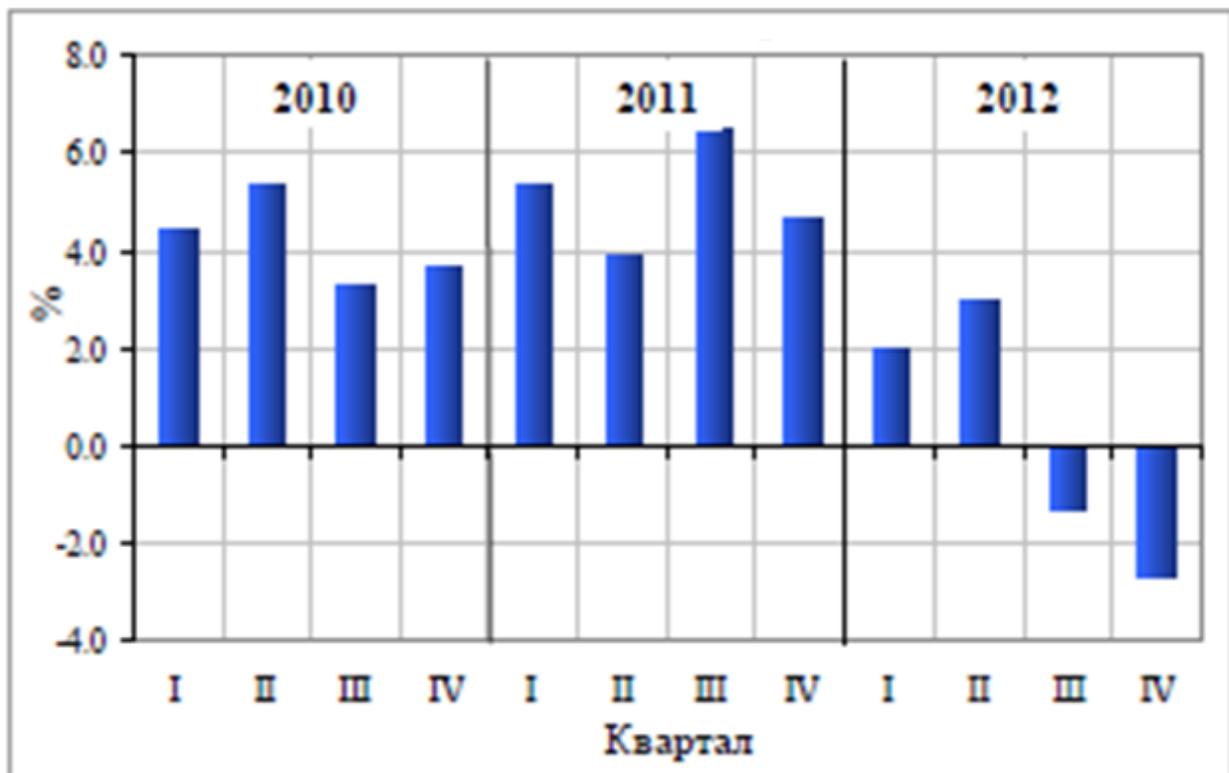

Рис. 3.2. Динаміка реального ВВП України в 2010 – 2012 роках.

Разом із тим, при аналізі мотивів формування касових залишків слід враховувати, що власник грошей може вкласти наявні грошові залишки у строкові депозити М2 і отримати дохід у формі відсотка. Тобто, виникає питання про структуру касових залишків: в якій пропорції грошові активи зберігаються у формі грошей агрегату М1 і агрегату М2 (транзакційного залишку і спекулятивного).

Необхідність розмежування *транзакційного* (Mdt) і *спекулятивного* (Mds) попиту на гроші обґрунтовується Дж. Кейнсом. Із частини доходу (Y) формується транзакційний попит на гроші (Md_T), що реалізується населенням на товарному ринку шляхом купівлі-продажу товарів і послуг для поточного споживання. Залишок доходу ($Y - Md_T$) може зберігатися на підставі вибору, що його має зробити власник грошей: у формі *фінансових активів* (банківські депозити, акції корпорацій, облігації державних позик тощо) або у вигляді ліквідності (готівкових грошей або депозитів на поточних рахунках). Гроші, що розміщуються у формі фінансових активів і не використовуються для здійснення транзакційних операцій, становлять *спекулятивні залишки* (Mds).

Зберігання грошей у формі фінансових активів завжди пов'язане з комерційним ризиком і можливістю втрат. У зв'язку з цим при прийнятті економічним суб'єктом рішення про розподіл грошових заощаджень на M_dT і M_dS визначальну роль відіграють суто *психологічні* чинники: очікування економічних агентів стосовно можливих змін норми відсотка (r).

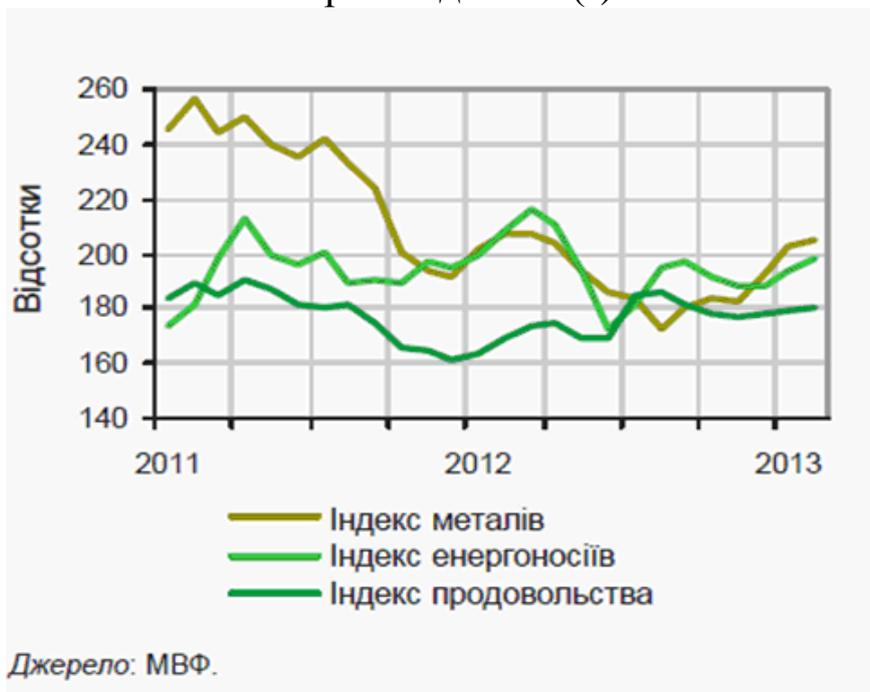
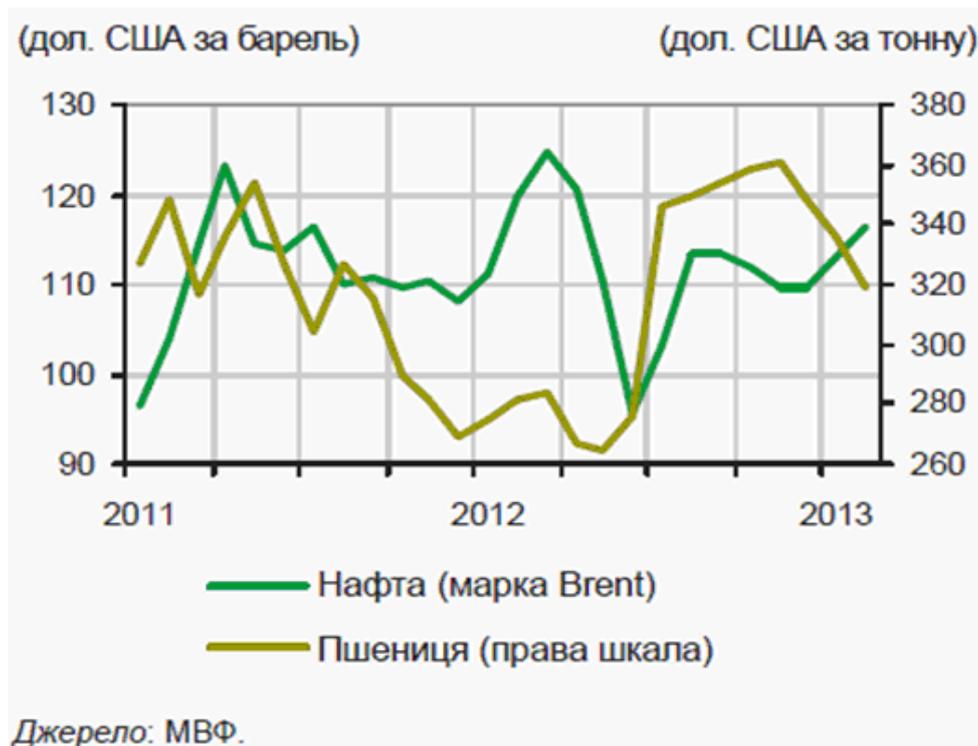

Рис. 3.3. Динаміка індексів світових цін, продовольства, металів та енергоносіїв.

Теорія спекулятивних залишків має принципові переваги над класичною кількісною теорією грошей завдяки врахуванню нею процесів взаємопроникнення грошових і фінансово-кредитних

Джерело: МВФ.

Рис. 3.4. Динаміка індексів світових цін, на нафту та пшеницю в 2011 – 2013 роках.

відносин, притаманних сучасній банківській системі. Тому введення в теоретичний аналіз попиту на гроші (M_d) компонента відсоткової ставки (r) посилює прикладне значення теорії грошей.

Під впливом норми відсотка власник грошових заощаджень мотивується віддавати перевагу спекулятивному збереженню грошей, на базі якого надалі формується інвестиційний складник попиту на грошові залишки. Таким чином, завдяки включенню в систему аналізу *відсотка*, теорія попиту на гроші пов'язується з процесами

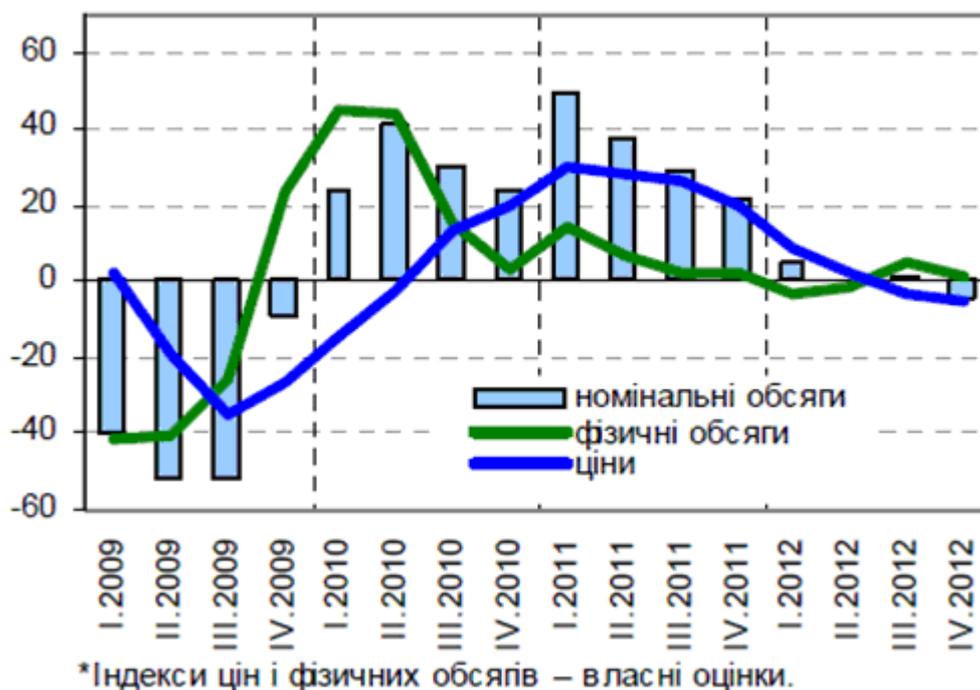

Рис. 3.5. Експорт товарів України, зміна порівняно з відповідним періодом попереднього року, %.

розширеного виробничого відтворення, проблемою зайнятості, грошовою політикою держави та ін.

До Дж. Кейнса вважалось, що ринкова економіка і її грошова система здатні самотійно, без державного втручання забезпечити встановлення рівноваги основних пропорцій процесу виробничого відтворення. Однак Дж. Кейнс не лише розглядає грошовий складник як відносно самотійну ланка економіки, а й обґрунтовує його активну участь в регулюванні економічних процесів.

Зідси методологічне значення теорії спекулятивних залишків полягає в тому, що вона дозволяє визначити головний *об'єкт* та *інструмент* регулювання грошових відносин - *спекулятивний мотив* збереження грошових залишків і *норму відсотка* відповідно – і через них регулювання інших процесів економічного розвитку.

Теорія спекулятивних залишків долає обмеження теорії транзакційного попиту в аспекті регулювання, оскільки залишок грошей за транзакційним мотивом слабо реагує на норму відсотка і залежить переважно величини від номінального доходу. Цим визначається недостатня еластичність Md_t , його слабка реакція на інституційні (зовнішні) чинники впливу.

Величина ж Mds залежить від норми відсотка, яка є високоеластичним параметром економічних процесів. Попит на спекулятивні залишки виступає як обернена функція норми відсотка: що вищий (нижчий) процент, то менший (більший) попит

на зазначену форму M_d (наприклад, за достатнього високого росту відсотка частину грошового запасу, який до цього часу зберігався власником у найбільш ліквідній формі, вигідно зменшити, вкладаючи гроші у ті фінансові активи, що гарантують високий дохід). Норма відсотка піддається ефективному інституційному (державному) впливові, що утворює відповідну базу економічного регулювання структури та величини грошових залишків.

Функціональна залежність двох величин - спекулятивного попиту на гроші та норми відсотка - полягає у тому, що при нормі відсотка, близькій до нульової позначки (r_0), мотив зберігання грошей на спекулятивні цілі стає мінімальним. Це означає: норма відсотка є настільки низькою, що жодна особа не віддасть перевагу цінним паперам і що кожне збільшення обсягу заощаджень здійснюватиметься у формі ліквідних грошових ресурсів (агрегат M_1). І, навпаки, при високій нормі відсотка (r_1) ніхто не наважиться тримати свої заощадження в готівковій формі. У цьому випадку додаткові доходи, що нагромаджуються, інвестуватимуться у цінні папери, розміщуватись в агрегатах M_2 і M_3 , а не M_1 .

Величини, що характеризують структуру загального попиту на гроші та їх взаємозалежність, можна представити і у вигляді рівняння:

$$M_d = M_{dt} + M_{ds} = k(Y) + k(r), \quad (2.4)$$

де: M_{dt} і $k(Y)$ представляє складник попиту на трансакційні залишки;

M_{ds} і $k(r)$ — спекулятивний складник попиту.

У контексті розглянутої взаємозалежності норма відсотка r може трактуватися як показник, на базі якого вимірюється альтернативна вартість зберігання готівки (вартість грошей оцінюється з методологічних позицій теорії граничної корисності). Оскільки M_{ds} (прямо) і M_{dt} (опосередковано) залежать від r , а $M_d = M_{dt} + M_{ds}$, то попит на гроші є функцією від норми відсотка:

$$M_d = f(r).$$

Норма відсотка r є ланкою, яка поєднує в єдину структуру як трансакційний, так і спекулятивний попит, підпорядковуючи їх, зрештою, виробничій функції. Після цих перетворень формула попиту на гроші може бути представлена у вигляді залежності, яка

засвідчує, що величина номінального попиту на гроші залежить не лише від номінального доходу, а й номінальної норми процента:

:

$$M_d = f(Y, r), \quad (2.5)$$

3. Пропозиція грошей і механізм її формування

Предметом монетарної теорії при вивченні *пропозиції* грошей є специфіка співвідношення між попитом і пропозицією, характер їх підпорядкованості.

Визначення основних детермінант, під впливом яких формується пропозиція грошей, є предметом дискусії між двома основними школами - монетаристами і кейнсіанцями. Оскільки грошова емісія здійснюється на інституційних засадах, вчені-монетаристи вважають, що на відміну від попиту, який визначається внутрішньоекономічними процесами, пропозиція грошей є суто зовнішнім (незалежним від процесів у сфері виробництва) чинником економічного розвитку.

Відомо, що положення про зовнішній (екзогенний) характер грошової емісії є одним із базових принципів монетаризму: першим поштовхом до змін кон'юнктури ринку, циклічності його розвитку є ініційовані державою зміни у пропозиції грошової маси. Цим пояснюється і природа інфляційного процесу, так як вважається, що ціни завжди пасивно зростають зі збільшенням пропозиції грошей.

Така точка зору не поділяється кейнсіанцями. Головним у їх контраргументах є визначення кредитної природи грошової емісії, а через кредит – зв'язок останньої із виробничими процесами (зобов'язання підприємств щодо погашення заборгованості з виплат заробітної плати, витрат на сировину, матеріали тощо). Потреба у кредиті і відповідна заборгованість виникає через розбіжність у часі між поточними витратами на виробництво, що покриваються кредитом, і отриманням доходів від реалізації виробленої продукції у майбутньому. Так об'єктивно виникають боргові зобов'язання підприємств виробничої сфери, що становлять основу емісійного процесу. Іншими словами, ініціюється пропозиція грошей виробничими структурами, а банки виконують лише функції

посередників, які надають підприємствам відповідні грошові форми.

Внутрішні боргові зобов'язання держави теж мають об'єктивну основу формування пропозиції грошей. Її роль виконують, наприклад, непогашені зовнішні зобов'язання держави, у відповідності з чим дефіцит платіжного балансу можна розглядати як основу грошової емісії.

Поряд із формуванням пропозиції грошей на основі боргових зобов'язань виробничих (підприємницьких) структур і держави, існують й інші напрямки кредитної емісії. Один із них — утворення випереджаючих банківських грошей для фінансування нововведень (інновацій), коли кредит використовується для запуску нового виробництва і з часом погашається за рахунок реалізації виробленої продукції. Ступінь розвитку банківської системи країни значною мірою визначається її здатністю здійснювати таку випереджувальну кредитну емісію та її ефективне розміщення.

Таким чином, визначальні компоненти пропозиції грошей, у трактуванні кейнсіанців, формуються на основі кредитів — боргових зобов'язань держави, банківських установ, суб'єктів підприємницької діяльності. Таким же чином визначається і органічний зв'язок попиту й пропозиції грошей, взаємодія яких здійснюється на монетарному ринку.

Дискусія між монетаристами і кейнсіанцями щодо природи грошової пропозиції не завершена: монетаристи продовжують кваліфікують емісійний процес як такий, що формується на екзогенних (зовнішніх) засадах; кейнсіанці намагаються довести його ендогенну (внутрішню) природу.

Емісія грошей здійснюється на двох рівнях: перший представлений центральними (національними) банками, другий — комерційними банками та окремими фінансово-кредитними установами.

Центральним банкам належить виняткове право здійснення емісії *банківських білетів (банкнот)*. В умовах золотого стандарту банкноти центральних банків, що є особливим видом кредитних грошей, мали подвійне забезпечення — золотовалютні резерви окремих країн і комерційні векселі - боргові зобов'язання виробничих і підприємницьких структур, що виникали через здійснення купівлі та продажу товарів у кредит.

З відміною золотого стандарту та розмінності банківських білетів на золото принцип *товарного* забезпечення банкотної емісії зберігся. Однак припинив діяти регулятор емісійного процесу, за яким кількість паперових грошей (у т.ч. банкнот) в обігу урівноважувалася наявним золотим запасом державної скарбниці. Його замінив механізм функціонального регулювання грошової системи державою, у якому провідна роль була відведена такому державному інституту, як центральний (національний) банк.

Центральні банки є установами, юридично незалежними від виконавчих органів влади (урядів). Їх головне завдання — забезпечення стабільності функціонування національної грошової одиниці та регулювання діяльності грошово-кредитної системи на основі чинного законодавства.

Держава має й інший канал впливу на емісійні процеси шляхом розміщення на ринку цінних паперів (так званому *відкритому ринку*) своїх боргових зобов'язань. Прямий емісійний ефект від цього виникає у випадку, коли цінні папери держави розміщуються в банківських депозитних установах, у т.ч. в Центральному банку.

Купуючи державні зобов'язання (наприклад, облігації внутрішньої державної позики - ОВДП), Центральний банк утворює базу для подальшої депозитно-чекової емісії комерційних банків, що через ефект кредитного мультиплікатора призводить до збільшення грошової маси. Якщо ж переважну частку своєї поточної заборгованості державній скарбниці вдається розмістити поза емісійними установами, то приріст державного боргу не спричиняє прямого впливу на пропозицію грошової маси (відбувається лише перерозподіл наявних кредитних ресурсів і позичкового капіталу).

Вагому роль у формуванні пропозиції грошей в державі відіграють *комерційні банки*, надаючи своїм клієнтам кредитні позики: при наданні позики грошова маса зростає; коли отримана позика повертається — зменшується.

Здатність будь-якого комерційного банку утворювати банківські гроші (здійснювати емісію грошей) залежить від розміру наднормативної суми його резервів, обов'язкова величина яких встановлюється центральним банком (за *нормою обов'язкового*

резервування). Банк може видавати нові позички і тим утворювати додаткові гроші лише тоді, коли має *вільні* резерви (резерви, що перевищують установлену центральним банком мінімальну величину, яку він за будь-яких умов зобов'язаний зберігати).

Обов'язкові резерви (required reserves) є частиною банківських депозитів та інших пасивів, отриманих банком, яка згідно з чинним законодавством або встановленими нормативними актами має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у Центральному банку. Центральними банками здійснюється диференційоване визначення норми резервування за поточними і терміновими вкладками (див. додаток 2).

Нормативне визначення обов'язкових резервів має на меті забезпечення захисту інтересів клієнтів і надійності комерційних банків, підтримки їх ліквідності. Але важливішою є інша функція резервів - використання їх як ефективного важеля регулювання можливостей комерційних банків здійснювати емісію банківських грошей (за допомогою високої норми резервування звужувати таку емісію, низької — стимулювати).

Обов'язкові банківські резерви утримуються у двох формах:

- 1) у формі касової готівки комерційного банку;
- 2) у формі коштів на резервному рахунку в Центральному банку.

Співвідношення між депонованими коштами (вкладами) в Центральному банку і готівкою, що знаходиться в касах комерційних банків, регулюється встановленими нормативами.

В системі теоретичного аналізу пропозиції грошей важливе місце займає показник *грошової бази* (monetary base), широко використовуваний при визначенні потенційних можливостей розвитку емісійного процесу і відповідно до цього — прогнозування динаміки грошової маси. За змістом грошова база є синтезуючим показником резервних грошей банківської системи країни, на основі якої через ефект кредитного мультиплікатора формується загальна маса грошей, що знаходяться в обігу. Тому грошову базу називають ланкою «сильних» грошей (highpowered money). Цією назвою підкреслюється особлива функція грошової бази в системі грошової емісії, яка за змістом прирівнюється до своєрідного замітника золотого резерву - фундамента емісії паперових (кредитних) грошей.

Складниками грошової бази є обов'язкові банківські резерви (касова готівка та депозити в центральному банку), а також готівкові гроші, що знаходяться в обігу поза банківською системою. Елементи грошової бази (В) можна представити формулою:

$$B = R_d + R_t + R_c + C_Y, \quad (3.1)$$

де: В — грошова база;

R_d — сума обов'язкових резервів по вкладах до вимоги;

R_t — сума обов'язкових резервів по строкових вкладах;

R_c — наднормативні резерви;

C_Y — готівка, що знаходиться в обігу.³

Дещо інакше за формою подається показник грошової бази авторами підручника за редакцією Савлука М. І.:

$$Гб = M_0 + M_k + M_{рез}, \quad (3.2)$$

де M_0 – сума готівки, що перебуває за банками,

M_k – сума готівки в касах банків,

$M_{рез}$ – сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках комерційних банків у центральному банку.

Слід мати на увазі, що *готівковий* складник ($M_0 + M_k$) грошової бази кількісно відрізняється від готівкового агрегату M_0 (більший на суму готівки в касах банків). *Безготівковий* елемент ($M_{рез}$) відрізняється кількісно і якісно від безготівкового елемента грошових агрегатів M_1, M_2, M_3 і являє собою суму зобов'язань *центрального* банку перед комерційними (див. додаток 3).

Безготівкові елементи грошових агрегатів є зобов'язаннями *комерційних* банків перед своїми клієнтами і формуються ними як за рахунок кредитів центрального банку, так і за рахунок „створення” грошей самими комерційними банками (взаємне кредитування або кредитний мультиплікатор) (рис. 3.6) . Внаслідок цього загальний обсяг кожного з грошових агрегатів (крім M_0) перевищує обсяг грошової бази. Ступінь перевищення

³ Гальчинський А.С. Теорія грошей: Навчальний посіб. - К.: Основи, 1996. – С. 137.

показує величину грошово-кредитного мультиплікатора на рівні комерційних банків⁴.

Складові формули 3.1 вказують на основні чинники, що впливають на утворення грошових резервів і, відповідно до цього, грошової маси. Так, одним із чинників є зростання зобов'язань

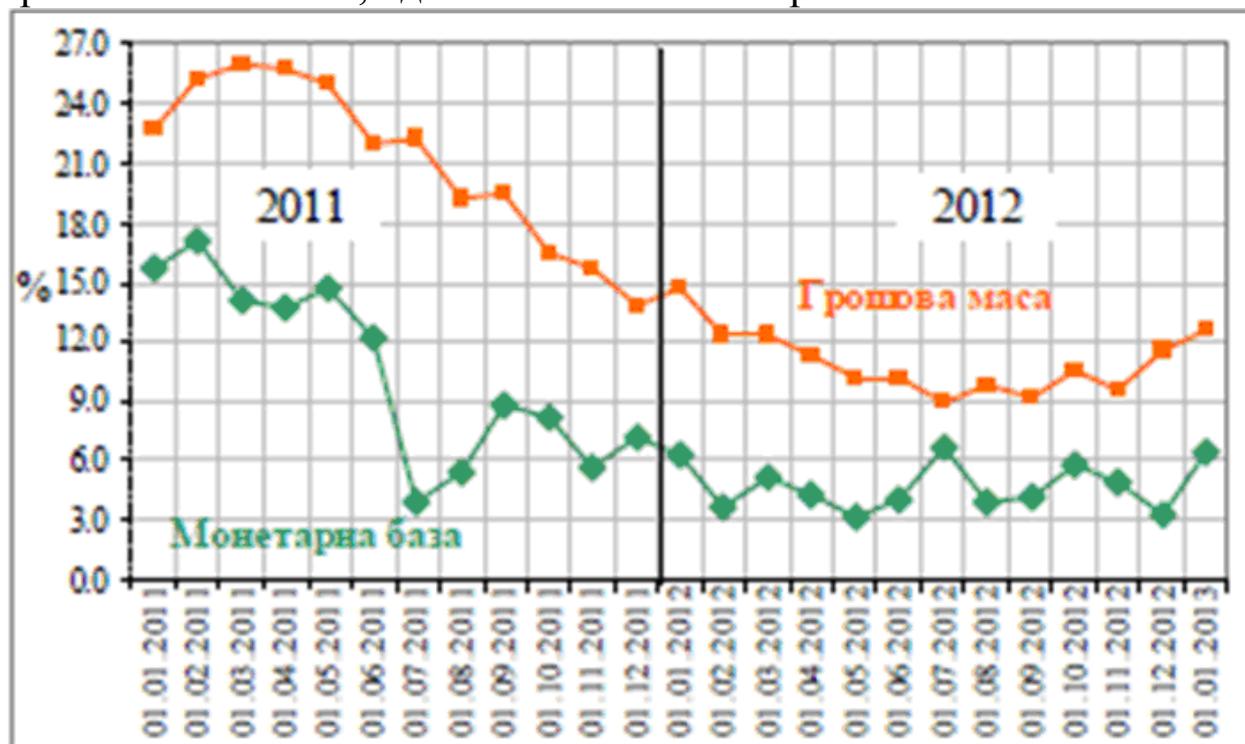

Рис. 3.6. Динаміка грошової маси та монетарної бази України в 2011 – 2012 роках (у річному обчисленні).

комерційних банків за кредитами, отриманими від центрального банку. В країнах із розвинутою банківською системою найпоширенішою формою такого кредитування є *рефінансування* через переоблік вексельних зобов'язань комерційних банків. Наслідком рефінансування є пряме зростання рівня грошових резервів (див. додатки 4, 5).

Істотний вплив на розміри грошової бази справляє стан *платіжного балансу* країни: зростання або зменшення сальдо іноземних активів в умовах їх обміну (конвертації) в національну валюту відповідно викликає розширення або звуження грошової

⁴ Гроші та кредит: Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 87.

бази. Водночас зазначена залежність може коригуватися законодавством країни з валютного регулювання.

Безпосередньо впливає на динаміку грошової бази зростання фінансових зобов'язань уряду перед Центральним банком, що виникають внаслідок обслуговування бюджетного дефіциту шляхом купівлі центральним банком на ринку цінних паперів облігацій державної позики і збільшення в обігу грошової маси на відповідну суму. Однак, зазвичай, фізичні чи юридичні особи, що продали Центральному банкові облігації, використовують лише частку отриманої суми грошей з трансакційною метою. Решта повертається у вигляді депозитів у комерційні банки, збільшивши їх резервні позиції, в т. ч. й наднормативний резерв.

Раніше вже згадувався механізм кредитного мультиплікатора (money-supply multiplier). Його величину можна виразити у вигляді відношення, де величина мультиплікатора є оберненою величиною норми обов'язкового відсотка:

$$m = 1/MR \times 100 \quad (3.3),$$

де m - мультиплікатор,

MR - величиною норми обов'язкового відсотка

Коефіцієнт m називається коефіцієнтом експансії депозитних вкладів і показує максимальну кількість нових кредитних (банківських) грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця наднормативних резервів при даній величині MR . Для визначення максимальної суми нових грошей (ΔM), що можуть бути утворені банківською системою на основі даної суми наднормативних резервів (E), слід помножити E на коефіцієнт експансії (m):

$$\Delta M = E \times m = E \times 1/MR \times 100 \quad (3.4).$$

Рис. 3.7 дає уявлення про взаємодію чинників, що впливають на пропозицію грошей (формування грошової маси) з боку банківської системи. У верхній частині схеми представлено групу чинників, які впливають на формування грошової бази, від якої залежить величина наднормативних резервів. У нижній частині схеми визначено чинники, від яких залежить величина коефіцієнта експансії (кредитного мультиплікатора). Взаємодія грошової бази і грошового мультиплікатора визначає потенційні можливості банківської системи в забезпеченні додаткової пропозиції грошей.

4. Вартість грошей як засобу обігу і засобу нагромадження.

Відносна вартість грошей формується внаслідок взаємодії на монетарному ринку їх попиту і пропозиції. На відміну від грошей-товару (хутро, тканини, худоба, золото та ін.), що мали за часів простого товарного виробництва власну вартість, сучасні готівкові гроші (банкноти або чекові депозити) мають вартість *відносну*. Вони функціонують в обігу у якості законних платіжних засобів завдяки тому, що держава силою своєї влади надає їм ознаки грошей. Однак, держава не може встановлювати їх вартість, яка формується під впливом ринкових сил, а може лише коригувати дію останніх. Відповідно, величина відносної вартості не є постійною і змінюється у часі.

Сучасна монетарна теорія, спираючись на методологію

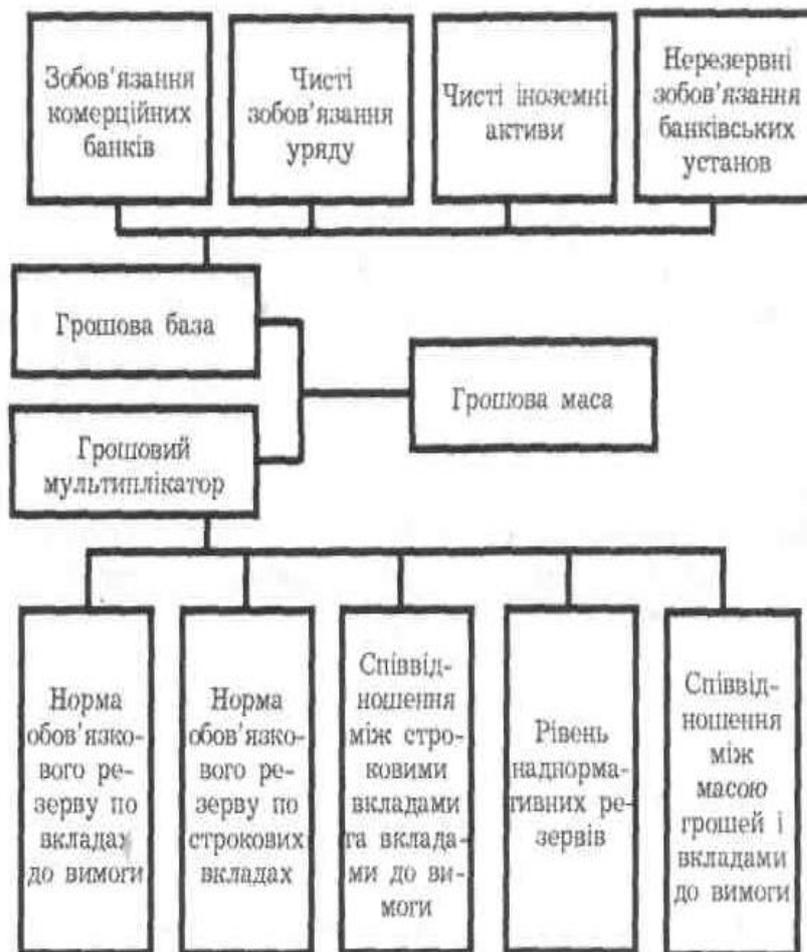

Рис. 3.7. Чинники, що впливають на зростання грошової маси*

* Гальчинський А.С. Теорія грошей: Навчальний посіб. - К.: Основи, 1996. – С. 144.

маржиналізму, виходить із того, що відносна вартість грошей визначається опосередковано — через корисність інших товарів та послуг, що їх можна отримати за ці гроші.

Певна сума грошей, наявна у розпорядженні певного власника, сама по собі приносить йому безпосередню користь як абсолютно ліквідний актив. Тому теорія грошей не абсолютизує принцип їх відносності вартості і вважає, що існує й *абсолютна* вартість грошей, яка завжди вища від безпосередньої корисності товарів і послуг, які можна обміняти на гроші (якщо відносну вартість грошей умовно прийняти за одиницю, то їх абсолютна вартість завжди буде вищою від одиниці).

Відносна вартісна оцінки грошей залежить від їх функціонального використання. Адже попит на гроші формується за умов, коли власник грошей повинен вибирати між додатковим доходом, який він може отримати від вкладання грошей у певні активи (товари, послуги, виробничі інвестиції, цінні папери тощо), та ризиком втрати вигоди від тримання грошей у абсолютно ліквідній формі. Це положення є важливим для розмежування визначень відносної вартості грошей у їх транзакційному використанні та у функції засобу нагромадження.

Відносна вартість транзакційних грошей (їх купівельна спроможність) визначається динамікою цін на товари і послуги, тому ці величини знаходяться в обернено пропорційній залежності. При цьому для практичних розрахунків використовуються не ціни одного товару або послуги, а визначаються індекси цін набору товарів і послуг, що входять до так званого „споживчого кошика”, які порівнюються із вартістю такого „кошика” у базовому періоді. При цьому розрізняються індекси цін споживчих товарів і товарів виробничого призначення із врахуванням їх диференціації у різних регіонах країни.

Поряд із показниками індексів цін використовується й показник *дефлятора* ВВП (GNP deflator), який відображає порівняння його номінальної та реальної величин, синтезуючи цінову динаміку споживчих та інвестиційних (призначених для продуктивного використання) товарів.

Способи визначення відносної вартості грошей, що використовуються у функціях засобу нагромадження і грошей як засобу обігу істотно відрізняються: у функції засобу обігу

реалізується суто трансакційний попит (особисте споживання), а у функції засобу нагромадження - інвестиційний попит.

Аналіз механізму формування відносної вартості грошей у функції нагромадження пов'язаний зі з'ясуванням специфіки співвідношення між часткою касових залишків, яка використовується з трансакційною метою, і часткою, що реалізується для спекулятивних цілей (у формі фінансових активів).

Відповідно до теорії переваг ліквідності аналіз відносної вартості грошей, що використовуються у формі фінансових активів (облігацій, акцій, інших цінних паперів), разом із показником цінової динаміки враховується новий важливий параметр — рівень відсоткових ставок. Його величина, за Дж. Кейнсом, є своєрідною платою за зберігання грошей у формі фінансових активів.

Отже, якщо вартість грошей у трансакційному застосуванні характеризується як їх купівельною спроможністю, то вартість грошей у формі фінансових активів визначається через величину винагороди у вигляді відсотка. *Норма відсотка* є показником вартості банківських грошей.

Вказані способи формування відносної вартості грошей взаємодіють між собою: ставка відсотка впливає на купівельну спроможність грошей, яка, в свою чергу, реагує на зміни відсоткової ставки.

Попит на гроші, використовувані з *трансакційною* метою (для задоволення *споживчих* потреб), буде максимальним, якщо $r = 0$, і мінімальним при досягненні r максимуму (обернено пропорційна залежність величини попиту на гроші, що використовуються з трансакційною метою, і величини норми відсотка). Тобто, коли отриманий дохід не перевищує рівня вартості традиційного „споживчого кошика”, норма відсотка не впливає на попит на трансакційні гроші і весь дохід витрачається на задоволення поточних потреб; залежність між M_d і r виникає тільки в разі достатньо високого рівня доходу і формування касових залишків. Норма відсотка у такому випадку виступає межею їх розподілу на трансакційні та спекулятивні цілі.

Коли очікується підвищення норми банківського відсотка, попит на інвестиційні активи (акції, облігації) знижуватиметься, а на гроші — зростатиме; і, навпаки, очікуване зниження відсоткових ставок стимулюватиме купівлю на фінансовому ринку цінних паперів, підвищуючи на них попит і водночас скорочуючи попит на

грошову ліквідність. І в цьому випадку спостерігаємо взаємодію показників відносної вартості грошей у функціях засобу обігу та засобу нагромадження (див. додатки 6, 7, 8, 9, 10).

5. Рівновага на грошовому ринку і механізм її саморегулювання

Грошовий (монетарний) ринок країни — це організаційна форма відносин з приводу обміну грошовими ресурсами - попиту на них та їх пропозицією у національній економіці.

В економічній літературі грошовий ринок іноді ототожнюється з *фінансовим* ринком у широкому розумінні, на якому формуються і балансуються попит і пропозиція на всі види фінансових інструментів (у тому числі власне гроші, облігації, акції, депозитні сертифікати тощо). Із таким визначенням можна погодитись, однак слід взяти до уваги існування понять *грошовим обігу* та *грошового обороту*. В межах останнього виділяється сектор грошового обороту, пов'язаний з *розподілом* вартості валового національного продукту, де рух грошей (на відміну від грошового обігу) здійснюється *нееквівалентно*. Цей сектор грошового обороту називається *фінансово-кредитним*, і у його межах розрізняють *фіскально-бюджетний* та *кредитний* обороти (див. докладніше тему „Суть грошей і грошового обігу”).

В *організаційному* аспекті грошовий ринок — це сукупність інституцій, що забезпечують і супроводжують потік коштів від власників грошових ресурсів до покупців (позичальників). До них належать комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні керуючі, реєстратори, інші фінансові інституції, які, відповідно до чинного законодавства, можуть здійснювати операції на грошовому ринку (див. додатки 11, 12, 13, 14, 15).

Поряд із формуванням відносної вартості та ціни грошей принципово важливою функцією грошового ринку є забезпечення рівноваги між їх попитом і пропозицією, за якої $M_d = M_s$.

Дестабілізація грошової системи і розвиток інфляційних процесів починається з порушення рівноваги на монетарному ринку. При цьому, дестабілізуючою для економічної системи країни, у т.ч. і для її грошового сектора, є не лише надлишкова грошова емісія, а й нестача грошей стосовно існуючого на них попиту. Так, поглиблення у США кризових процесів в роки Великої депресії 1929—33 рр. стимулювалося помилковими діями Федеральної резервної системи (ФРС), яка застосовувала заходи, спрямовані на штучне обмеження грошової пропозиції. Подоланню кризи у ході реформ президента США Ф.Рузвельта сприяла заміна політики стиснення грошової емісії на її всебічне розширення.

В теорії грошей опрацьовано дві основні моделі встановлення рівноваги на монетарному ринку: *кейнсіанська*, коли рівновага $M_s = M_d$ розглядається як функція номінальної норми відсотка, і *монетаристська* (рис. 3.8), у якій рівновага $M_s = M_d$ є функцією від динаміки цін.

Класична монетарна теорія виходить із того, що в умовах

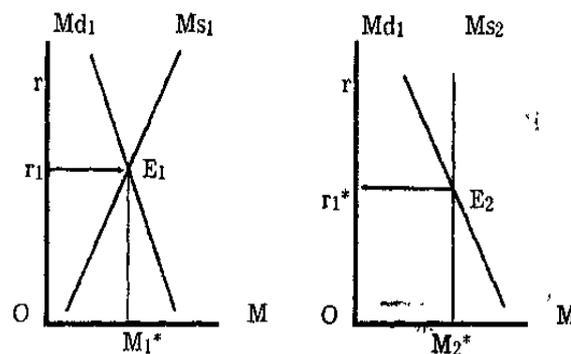

Рис. 3.8. Монетаристська і кейнсіанська моделі рівноваги на грошовому ринку.

ринкової економіки діє автоматичний механізм саморегуляції попиту і пропозиції грошей. Насправді абсолютна рівновага величин M_s і M_d ніколи не досягається. Однак у випадках існування нестачі грошей або їх надлишку грошова система включає внутрішньо притаманні їй ринкові важелі саморегулювання, які сприяють відновленню рівноваги грошового ринку.

Однією з функціональних ланок механізму самовідновлення грошової рівноваги є ціновий стабілізатор. Надлишок пропозиції

грошей, викликаний не лише екзогенними, а й ендогенними чинниками, породжує через ціновий мультиплікатор їх інфляційне знецінення і відповідне пристосування переоціненої грошової маси до наявного попиту. Отже, забезпечення рівноваги на грошовому ринку досягається за рахунок зміни темпу інфляції, який урівноважується з темпом зростання номінальної пропозиції грошей.

Автоматичним регулятором грошового ринку виступає і кредитний мультиплікатор, оскільки кредитна емісія спирається на визначені реальним попитом на гроші боргові зобов'язання, і через цю обставину регулює кількісні параметри грошового ринку.

Балансуванню попиту і пропозиції грошей на основі самоорганізації сприяє й механізм заміщення, що зумовлює відповідні зміни структури портфельних активів. При екзогенному збільшенні пропозиції грошей учасники господарського процесу доходять висновку про те, що частина портфеля активів, яку вони тримають у грошовій формі, є надмірною. Тому, прагнучи максимізувати корисність багатства, його власники віддадуть перевагу заміщенню грошей іншими активами. Ефект заміщення надмірності грошей активами іншого порядку може також розглядатися як дія, що сприяє самоврегулюванню монетарного ринку.

У структурі врівноваження попиту і пропозиції грошей важлива роль належить швидкості обігу грошей (V). Виходячи з рівняння грошового обігу І.Фішера ($M_s = PQ/V$), $V = PQ/M_s$ (5.1)

Через формулу 5.1 показник *швидкості обігу грошей* розраховується в банківській статистиці як співвідношення номінальної величини ВВП (PQ) до $M1$ або до $M2$. Швидкість обігу грошей V є змінною величиною, на яку впливають декілька чинників. Так, показник V знаходиться в обернено пропорційній залежності від пропозиції грошей $V = f(1/M_s)$ і прямо пропорційний ставці відсотка $V = f(r)$. Оскільки M_s безпосередньо пов'язана з величиною касових залишків (k), то швидкість обігу всієї маси грошей знаходиться у прямій залежності від їх величини. Оскільки розмір касових залишків залежить від інфляційних очікувань, останні також впливають на V .

Удосконалення грошового обігу — скорочення періодів між видачею заробітної плати, широке використання кредитних карток,

електронного зв'язку для прискорення платежів — призводить до збільшення швидкості обігу грошей та здешевлення системи грошового обігу.

Із формули $V=f(1/M_s)$ випливає, що у випадку зменшення кількості грошей, що обслуговує певну величину ВВП, швидкість обігу кожної грошової одиниці повинна зрости, і система грошового обігу пристосовується до екзогенних змін M_s . Нестача грошової маси, необхідної для обслуговування обігу ВВП, компенсується автоматичним прискоренням V .

Ринкове регулювання рівноваги грошового ринку не виключає застосування у випадку необхідності дій *інституційних* регуляторів, провідну роль серед яких посідає національний (центральний) банк. Вони можуть застосовуватися державою при необхідності корекцій у структурі грошового ринку, пом'якшення впливу на нього чинників дестабілізації тощо.

Особливо вразливою до зовнішніх чинників є монетарна система, що ґрунтується на обігу не розмінних на золото паперових грошей. В таких умовах можуть мати місце спроби тиску державних органів управління (наприклад, міністерства фінансів) на центральні банки для покриття дефіциту державного бюджету емісійним шляхом. Такі спроби, зазвичай, ведуть до розбалансування грошового ринку, порушень загальних макроекономічних пропорцій, економічних криз тощо.

Конкретним проявом структурного розбалансування монетарного ринку є грошові кризи, у межах яких розрізняються *загальні* та *спеціальні (специфічні)* кризи грошей. Загальні кризи грошей є однією з форм вияву загальноекономічних криз, безпосереднім відображенням диспропорцій відтворювального процесу. Інший характер мають спеціальні грошові кризи, що формуються незалежно від розвитку внутрішньоекономічних процесів. Чинниками їх виникнення і розвитку є несподівані економічні та політичні потрясіння.

Теоретичне розмежування загальних і спеціальних криз грошей є відносним, так як на практиці вони тісно переплітаються. Цю обставину повинні враховувати інститути державного регулювання грошово-кредитної системи, зокрема, центральні банки, обираючи інструменти впливу на грошовий обіг і запобігання кризовим явищам.

Лекція 4. Гроші у макроекономічних процесах

План

1. Суть кредиту та його вплив на капіталізацію грошових відносин.
2. Гроші та розвиток економічного циклу (кейнсіанська і монетаристська моделі).
3. Гроші та інфляція.

Грошова система є одним із структурних елементів національної економіки. Тому аналіз напрямів впливу грошей на макроекономічні процеси здійснюється у зв'язку із розвитком і впливом кредиту на капіталізацію економічних відносин; через визначення ролі грошового чинника у розвитку економічного циклу; у зв'язку з розвитком інфляційних процесів та функціонуванням системи державних фінансів.

1. Суть кредиту та його вплив на капіталізацію грошових відносин.

Головним засобом впливу грошей на розвиток макроекономічних процесів є *кредит* (лат. *credo* — вірити) — відносини між економічними суб'єктами з приводу отримання позики в грошовій або товарній формі на засадах повернення, строковості, платності та забезпеченості.

Найпростішою формою кредитних відносин, що виникла на перших етапах становлення й розвитку товарного виробництва та обміну, були угоди про відтермінування оплати товару чи послуги, придбаних покупцем. На основі такої угоди з'явилися нові суб'єкти ринку — боржник і кредитор.

Передумовою виникнення системи кредитних відносин стала мобілізація й нагромадження кредитними установами тимчасово вільних коштів юридичних та фізичних осіб і формування з них *позичкового капіталу*. Тому аналіз системи кредиту починається з механізму капіталізації грошових відносин — їх застосування як грошового капіталу.

Капітал як економічна категорія являє собою вартість, яка самозростає і забезпечує отримання додаткової вартості. При цьому капітал є суспільною формою багатства, яке використовується (прямо чи опосередковано) його власником для задоволення не стільки поточних, як майбутніх потреб.

Однією з функціональних форм капіталу є *грошова*, якої капітал набуває в процесі свого кругообороту поряд із продуктивною і товарною формами:

I стадія (сфера обігу - постачання): гроші – товар (засоби виробництва і робоча сила);

II стадія (сфера виробництва): виробництво (робоча сила взаємодіє із засобами виробництва);

III стадія (сфера обігу - реалізація): товар (нова споживна вартість, що містить додану вартість) - гроші з приростом.

Така послідовність проходження грошовим капіталом трьох стадій, протягом яких він набуває трьох функціональних форм, в економічній теорії подається у вигляді:

$$\Gamma - T \text{ (ЗВ, РС)} \dots V \text{ (ЗВ+РС)} \dots T^1 - \Gamma^1,$$

де $\Gamma^1 = \Gamma + \Delta\Gamma$,

а $\Delta\Gamma$ – величина, на яку отримана в процесі реалізації товару грошова сума перевищує авансовану на початку обороту суму грошей (прибуток).

У широкому розумінні грошовий капітал розглядається економічною теорією як найбільш загальна (вартісна) форма всього існуючого капіталу. Тобто, будь-який капітал можна розглядати у його матеріально-уречевленому вигляді (сировина, матеріали, обладнання тощо) та у грошовій (вартісній) формі.

У формі грошового капіталу нівелюються специфічні якісні ознаки матеріальних чинників виробництва, оскільки він існує в позбавленій конкретної предметності найбільш абстрактній (грошовій) функціональній формі. Його втіленням стає особливий різновид грошей — гроші як носій самозростаючої вартості.

При характеристиці грошового капіталу стадія виробництва, що відіграє провідну роль у створенні доданої вартості, відходить на другий план. Формулою грошового капіталу, що відображає його суть, є $\Gamma \dots \Gamma^1$, де $\Gamma^1 = \Gamma + \Delta\Gamma$: рушійним мотивом функціонування грошового капіталу стає отримання $\Delta\Gamma$ (гроші роблять гроші).

Відомий економіст Й. Шумпетер трактував капітал як поняття, нерозривно пов'язане з процесом розвитку і яке не стосується звичайного обігу (простого економічного відтворення, або відтворення у незмінних масштабах). «Ми визначаємо капітал,— писав Й.Шумпетер,— як суму грошей та інших платіжних засобів, що в будь-який момент можуть бути представлені в розпорядження *підприємцеві* ...Лише знаходячись у розпорядженні цієї особи платіжні засоби здатні виконувати функцію капіталу».

Очевидно, що поняття «грошовий капітал» значно ширше за змістом від поняття «позичковий капітал». Грошовий капітал втілюється у різні функціональні форми, однією з яких і є позичковий капітал.

Історично позичковому капіталу передував *лихварський* капітал - найпростіша форма грошового капіталу, розвиток якої відповідав специфіці докапіталістичних економічних відносин. Однак, якщо позичковий капітал органічно пов'язаний з *банківським* капіталом, то лихварський — з *торговельним*, який нагромаджується для надання позик переважно споживчого характеру і не служить цілям розвитку підприємництва. Реакцією на таку обмеженість і внутрішню суперечність лихварства стало виникнення банківської справи і формування позичкового капіталу. Перетворення грошей на позичковий капітал відбувається лише тоді, коли вони опиняються в руках банкіра і використовуються у підприємницьких (в т.ч. виробничих) цілях.

Банківський кредит, на відміну від лихварського, надається лише в тому випадку, коли є впевненість, що гроші буде використано як капітал. Водночас, грошовий капітал, що приносить відсоток і надається для потреб особистого споживання (як у минулому лихварський капітал), продовжує існувати. Його функціонування обслуговують кредитні асоціації та спілки, каси взаємодопомоги, різноманітні ощадні установи тощо. Так, у США функціонує понад 18 тис. кредитних спілок, членством у яких охоплено майже 53 млн. осіб.

Банківський кредит, що спрямовується на цілі підприємництва, базується на нагромадженні *позичкового* капіталу. Останній має кілька ознаки: він безпосередньо не інвестується його власником у розвиток процесу виробництва, торгівлю або інші сфери підприємницької діяльності. Інвестування здійснює підприємець, якому зазначена форма капіталу передається у тимча-

сове користування. В результаті відбувається роздвоєння капіталу на *капітал-власність* і *капітал-функцію*: власність на капітал залишається у кредитора навіть після того, як капіталом почав розпоряджатися боржник. Вкладаючи гроші на певний термін у банк, їх власник отримує спеціальний сертифікат, і хоча банк сам розпоряджається грошми протягом певного періоду, їх власником залишається тримач сертифікату (власник грошей).

Особливістю позичкового капіталу як товару є те, що на відміну від продажу звичайного товару він здається в позику — тобто відчужується від свого власника лише на певний час і за умови повернення з надлишком - *позичковим відсотком*. Повернення боргу здійснюється грошима як реалізованим капіталом, що містить не тільки авансовану, а й додану вартість. При цьому, у відносинах між кредитором і боржником головним суб'єктом капіталізації виступає підприємець, що бере гроші у кредит і забезпечує їх реальне самозростання.

Виділяють кілька джерел нагромадження позичкового капіталу: 1) грошовий капітал, що тимчасово вивільняється у процесі обігу промислового, торговельного та інших форм капіталу. Таке вивільнення здійснюється внаслідок: а) нагромадження у вигляді амортизаційних відрахувань певної частки вартості основного капіталу; б) неспівпадіння у часі *продажу* готової продукції та *закупівля* нової сировини й матеріалів, використовуваних в подальшому виробництві; в) накопичення протягом певного часу фонду оплати праці, а також частки доходу, що розподіляється між власниками засобів виробництва (акціонерами), і тієї частки, яка виплачується у вигляді податків; 2) позичковий капітал рантє - осіб, які самі не займаються підприємницькою діяльністю, а живуть за рахунок отримання відсотка від використання капіталу як власності (надання нагромаджених коштів у кредит; 3) частка грошових доходів і заощаджень населення, що тимчасово перевищує їх поточний фонд споживання; 4) вільні кошти державного і місцевих бюджетів, страхових компаній, пенсійних фондів, що концентруються на відповідних рахунках можуть використовуватися банками як кредитні ресурси.

Позичковий капітал нагромаджується швидшими темпами, ніж реальний, на основі формування кредитною системою власних платних інструментів, ефекту кредитного мультиплікатора, емісії

та обігу облігацій або інших цінних паперів, не завжди пов'язаних з відтворювальними процесами у виробництві (наприклад, емісія цінних паперів уряду, що випускаються для покриття видатків, пов'язаних із поточним споживанням).

Сформований у такий спосіб позичковий капітал називається *фіктивним* капіталом (fictitious capital), нагромадження та обіг якого породжує суперечливі економічні наслідки.

При розгляді нагромадження позичкового капіталу слід враховувати і залежність цього процесу від розвитку економічного циклу.

Стосовно суті *позичкового відсотка* найбільш поширеною є позиція економістів *класичного* напрямку, за якою позичковий відсоток розглядається як ціна капіталу, взятого у кредит. Економісти *неокласичної* школи розглядають його як плату за відмову власника грошей негайно використати їх на придбання товарів. Величина відсотка визначається ними на базі психологічних чинників, як різниця в ціні між поточними та майбутніми благами. При цьому останні у зв'язку з невизначеністю перспектив економічного розвитку оцінюють нижче від поточних.

На основі аналогічного підходу розглядав природу відсотка і Дж. Кейнс (як «плату за розставання з ліквідністю»), що спирався на аргументи відкритого ним психологічного закону, за яким люди віддають перевагу грошам як найбільш ліквідній формі багатства порівняно з іншими його формами. Величина позичкового відсотка, за Кейнсом, залежить від двох чинників: 1) вона прямо пропорційна «перевагам ліквідності» (суб'єктивної оцінки корисності збереження грошей поза банками („під рукою”) для трансакційних цілей; 2) обернено пропорційна кількості грошей, що знаходяться в обігу.

Інші дослідники акцентують увагу на тому, що позичковий відсоток являє частину *прибутку*, котру позичальник сплачує за взятий у позику грошовий капітал. Його джерелом є прибуток, що його одержує підприємець у процесі *продуктивного* використання позичкового капіталу. Прибуток розподіляється між підприємцем і його кредитором у формах *підприємницького доходу* і *позичкового відсотка* відповідно.

Розмір позичкового відсотка характеризується його *нормою* - відношенням річного доходу, одержаного на позичковий капітал, до суми наданого кредиту. Зазвичай, норма відсотка може

коливатися від нуля (мінімуму) до величини середньої норми прибутку (максимуму). Ринкова норма відсотка досягає свого максимуму в період загострення економічної кризи, коли норма прибутку падає до мінімуму. Це пояснюється тим, що під час кризи значно зростає попит на гроші і, відповідно, на позичковий капітал (див. додаток б).

Після проходження піку кризи норма відсотка знижується; мінімальною вона стає в період депресії з притаманним їй масовим вивільненням з виробництва й торгівлі грошових капіталів, що пропонуються в позику. Тоді ж спостерігається зростання норми прибутку, що дає підставу говорити про взаємозалежність змін норми відсотка та норми прибутку із врахуванням змісту фаз промислового циклу. Крім цього, норма позичкового відсотка є об'єктом державного регулювання (особливо у кейнсіанській економічній політиці), що впливає на її динаміку.

Слід розрізняти поняття кредитний механізм та кредитна політика. *Кредитний механізм* — це сукупність принципів, методів і правил, організаційних форм, що регулюються чинним законодавством і забезпечують необхідні умови реалізації кредитних відносин. *Кредитна політика* означає систему фінансово-кредитних заходів держави, спрямованих на досягнення визначених економічних цілей і діючий кредитний механізм.

Сукупність кредитних відносин, кредитний механізм і кредитна політика формують чинну в країні *кредитну* систему. Вона є органічним складником грошової (в широкому розумінні цього поняття) або *грошово-кредитної* системи.

В умовах фінансової глобалізації здійснюється інтенсивний процес інтернаціоналізації зазначених структур, які стають складовими ланками відповідних структур міжнародного рівня. Функціональний аналіз кредиту передбачає, по-перше, розгляд впливу кредиту на еволюцію макроекономічних процесів, по-друге, визначення його ролі на рівні підприємств (мікроекономіки).

Серед основних напрямів впливу кредиту на розвиток макроекономічних процесів є наступні: 1) *капіталізація* всієї системи *економічних* відносин. Лихварський кредит почав трансформуватись у кредит підприємницький, надання якого стало визначальною функцією банків. Роль банківської системи як чинника становлення капіталістичних економічних відносин докорінно зросла; 2) перетворення грошей у капітал і, отже,

капіталізація всієї системи грошових відносин ($\Gamma \dots \Gamma^1$, де $\Gamma^1 = \Gamma + \Delta\Gamma$); 3) трансформація на базі кредиту лихварського капіталу в позичковий та перетворення останнього в суспільний капітал як систему; 4) сприяння формуванню акціонерної (корпоративної) форми власності, яка в процесі розвитку капіталістичної системи економічних відносин стає провідною.

Таким чином, головним у функціональному впливі кредиту на розвиток макроекономічних процесів є капіталізація всієї системи економічних відносин суспільства і відповідна трансформація їх головних системоутворювальних ознак — грошей, капіталу, власності. На цій основі А. Гальчинський пропонує трактувати економічний розвиток суспільства на основі виділення в його межах етапів натурального, грошового і кредитно-грошового господарства.

Рівень розвитку в тій чи іншій країні кредитних відносин визначається різноманітністю функціональних форм кредиту, які класифікують за специфікою об'єктів кредитування як комерційний, банківський, споживчий, державний і міжнародний.

У капіталістичному господарстві набуває двоїстого характеру вартісна оцінка кредитних грошей: з одного боку, це вартість грошей як таких (їх купівельна спроможність або еквівалентна грошам вартість певної маси товарів), а з іншого — вартість грошового капіталу, вимірювана нормою відсотка.

Найпростішою формою кредитних грошей є *вексель* — письмове боргове зобов'язання встановленої форми (різновид цінного паперу), що виписується боржником і передається його кредиторіві. Останній має право після закінчення певного терміну вимагати від боржника повернення зазначеної грошової суми.

Якщо власникові векселя (векселетримачеві) кошти потрібні раніше, він може продати вексель, що знаходиться в його розпорядженні, банкові. Така операція називається *обліком векселів*, за її здійснення банк отримує обліковий відсоток. Замість обліку векселів їх власник може отримати у банка позику під заставу останніх.

У випадку, коли векселі продаються банкам, вони потрапляють у сферу грошового обігу і стають одним із різновидів банківських грошей (*банкнотою*) — загальновизнаним ліквідним платіжним засобом. Обіг векселів як грошей спирається на реальний товарний обіг. Зазвичай векселі погашаються взаємним зарахуванням бор-

гових зобов'язань безготівкових грошей, тому вексельний обіг зменшує потребу в готівці і розширює можливості виробничого відтворення.

Іншими формами кредитних грошей (крім векселів) є *банкноти, облигації, акції* та інші *активи*, що використовуються у кредитних операціях. Їх емітентами виступають національні (центральні) та комерційні банки.

2. Гроші та розвиток економічного циклу (кейнсіанська і монетаристська моделі).

Економічний розвиток може бути представлений як рух від стану рівноваги, що склалася, до її порушення і далі — до формування рівноваги на новому, більш високому рівні — рівноваги складнішого порядку. Ця закономірність, що періодично повторюється, називається *економічним (промисловим) циклом*.

Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку є багатоструктурною за змістом. Економічна теорія виділяє в промисловому (економічному) циклі чотири фази: *кризу, депресію (стагнацію), пожвавлення, піднесення (підйом)*. За критерієм тривалості у часі розмежовуються короткочасні, або малі, цикли (3—4 роки), середні економічні (7—11 років) і довгі цикли (40—60 років).

Водночас класифікація економічних циклів не зводиться лише до виділення їх часових параметрів. Різні типи циклів вирізняють, виходячи з неоднозначності матеріальних засад їхнього розвитку, а також характеру впливу на економічні процеси. При цьому специфіка різних типів економічних циклів не є абсолютною і перебуває під впливом інших циклів.

В сучасній економічній теорії стосовно визначення матеріальної бази та причин циклічного розвитку набула поширення концепція, за якою підґрунтям циклічності є об'єктивні процеси, що визначають характер розвитку продуктивних сил економіки. Це стосується насамперед довгих та середніх циклів.

Матеріальним фундаментом *довгих* хвиль є структурне оновлення технологічного способу виробництва. Воно здійснюється як еволюційно (поступово), коли поліпшуються наявні технології, так і революційно (стрибкоподібно) внаслідок глибоких якісних змін у техніці та технології виробництва, якості робочої сили.

В економічному розвитку особливо яскраво виражені *середні* (базисні) цикли, матеріальним підґрунтям яких є фізичне оновлення основних засобів виробництва, насамперед знарядь праці.

На відміну від середніх циклів, матеріальною базою *коротких* (малих) циклів є процеси, що відбуваються безпосередньо у сфері *грошових* відносин. Граничними пунктами таких циклів є повторювані з достатньо вираженою синхронною закономірністю *грошові кризи*.

Економічна теорія розмежовує два різновиди грошових криз: *загальні* та *специфічні*. Перші безпосередньо пов'язані з відтворювальним циклом і є складовою загальних економічних криз, другі розвиваються на ґрунті внутрішньо притаманних грошовій системі суперечностей (зокрема, порушення рівноваги, що формується на монетарному ринку). Водночас, вплив на економічні процеси загальних і специфічних грошових криз тісно переплітається.

Аналіз загальної специфіки грошових криз передбачає врахування того, що за змістом вони є кризами як сфери грошового обігу, так і сфери кредиту, тісно пов'язаних між собою. Тому, фактично, грошові кризи є кризами кредитно-грошової системи.

Форми прояву грошових криз різноманітні, зокрема, це кризи платіжних коштів, позичкового капіталу, грошового обігу. В економічній теорії сформувалися кейнсіанський і монетаристський підходи до виявлення характеру взаємозв'язку загальних (середньострокових, базисних) криз відтворювального циклу і грошових криз. Відмінності між ними, як зазначалося вище (див. тему 3), базуються на фундаментальних розбіжностях у трактуванні принципів формування ринкової рівноваги.

Вихідним у кейнсіанців є положення про недосконалість ринкових механізмів саморегулювання відтворювального циклу. Тобто, причини виникнення грошових криз лежать у внутрішньовиробничій сфері. Концепція ж монетаризму спирається на монетарну теорію циклу і тезу про те, що ринковий механізм здатний самостійно забезпечувати структурну рівновагу. При цьому головним чинником порушення ринкової рівноваги, який зумовлює циклічність розвитку, виступає грошова система (грошово-кредитна політика держави). Відповідно, кризові явища ринкової економіки мають суто грошову природу і пов'язані із

функціональними порушеннями у сфері кредитно-грошових відносин.

Монетаристи виявили загальну закономірність, за якою зміна пропозиції грошей випереджає динаміку основних макроекономічних показників. Так, протягом 1867 — 1960 рр. зміни у динаміці грошової маси передували поворотним пунктам економічного циклу. Для цього ж періоду було виявлено загальну тенденцію зростання маси грошей в обігу, що відображає зростання масштабів виробництва. Вказана тенденція яскраво виявилася у період Великої депресії 1929 — 1933 рр., коли пропозиція грошей скоротилася на 35,2%. На цій підставі було зроблено висновок, що економічна криза стала наслідком фатальних помилок Федеральної резервної системи (ФРС) США, яка проводила політику «дорогих грошей» і спровокувала гостру платіжну кризу. Було зроблено висновок про вирішальну роль грошового чинника в розвитку ділового циклу, а циклічні коливання відтворювального процесу, рівня зайнятості й доходів розглядалися як реакція економічної системи на зміни у пропозиції грошової маси.

Методологія монетарної теорії циклу базується на трьох ключових положеннях: по-перше, вона не розглядає процесів, що відбуваються безпосередньо у сфері виробництва. По-друге, спирається на тезу про прямий впливу динаміки грошової маси на індекс цін і, відповідно до цього, — номінальний ВВП. Такий підхід включає дві базові позиції: 1) постійну швидкість обігу грошей, що унеможлиблює автоматичне відновлення рівноваги грошового ринку при відхиленні M_s від M_d (попиту і пропозиції грошей) під дією зовнішніх чинників (державне регулювання); 2) стабільність функції попиту на гроші, згідно з якою співвідношення величин касових залишків і номінального доходу зі зростанням останнього не зменшується (у кейнсіанських теоріях при збільшенні доходу його частка у вигляді касових залишків відносно зменшується, а частка, що нагромаджується, зростає), а залишається незмінним. Внаслідок цього співвідношення між трансакційною та спекулятивною частинами грошового залишку лишається незмінним і при додатковій емісії грошей. У такій ситуації вплив трансакційного попиту на цінову динаміку залишається стабільно пропорційним величині M_s .

Монетаристи надають важливого значення аналізу впливу норми відсотка (r) на співвідношення попиту на гроші (Md) та величини номінального доходу (Y). Спростовуючи кейнсіанців, вони дійшли висновку, що цей вплив є мінімальним і коефіцієнт еластичності [$Ke = (Md/Y) / r$] = 0, 15. На цій підставі вони трактують попит на гроші як суто зовнішній (екзогенний) чинник функціонування економіки, що є одним із елементів *попиту* на *результати* виробництва, і не пов'язаний безпосередньо із самим процесом *виробництва*.

По-третє, представники монетаризму зміни у пропозиції грошової маси пов'язують з емісійною політикою центральних банків.

Звідси, монетаристські рекомендації антициклічної політики зорієнтовані переважно на здійсненні заходів з регулювання грошово-кредитної сфери, і, зокрема, інфляційного процесу. Їх конкретні рекомендації включають три головні принципи: 1) для збалансованого розвитку економіки необхідне стале і стабільне збільшення грошової маси (приблизно 3—5 % на рік), що не повинне залежати від коливань економічної кон'юнктури; 2) визначення часового лага в одержанні ефекту від заходів грошової політики («запізнювання» росту темпів інфляції як наслідка регулюючих заходів на 12-16 місяців); 3) визначення держави з її податковою політикою і зростанням державного боргу як основного суб'єкта інфляційних процесів. Це передбачає істотне скорочення державних витрат та трансформацію економічних функцій держави.

Кейнсіанська модель регулювання економічного циклу будується на методологічних засадах, що відводять центральне місце стимулюванню *ефективного попиту*. Як відомо, на відміну від монетаристських поглядів, гроші в структурі кейнсіанської моделі є винятково важливим важелем розвитку виробництва. Визначення їх ролі як інструмента державного регулювання безпосередньо пов'язане зі з'ясуванням суті «*ефективного попиту*», що, в свою чергу, передбачає звернення до проблеми економічної рівноваги.

Економічна рівновага має розглядатися лише в контексті ефективності виробництва, що характеризується ступенем використання наявних у суспільстві ресурсів. Серед цих ресурсів визначальна роль відводиться робочій силі, тому ефективною

вважається економіка, яка забезпечує оптимальну зайнятість, а отже і загальну (макроекономічну) рівновагу.

Сенс кейнсіанської концепції динамічної (змінної у часі) рівноваги полягає в тому, що в системі взаємозв'язку сукупних попиту і пропозиції головним чинником вважається *ефективний грошовий попит*. Його зростання стимулює виробництво, а нестача може уповільнити динаміку виробничого відтворення і зростання рівня зайнятості. За Дж. Кейнсом, ефективним є такий рівень сукупного попиту, який веде до встановлення макроекономічної рівноваги.

Монетаристи, як зазначалося вище, відстоюють позиції стабільного попиту, прямої пропорційної залежності його обсягу від рівня номінальних доходів фізичних та юридичних осіб. Кейнсіанці принципово заперечують таку залежність. Такі розбіжності виникають через різні методологічні підходи до визначення у грошовому доході співвідношення між часткою, що безпосередньо використовується з метою споживання (транзакційний залишок), і часткою, яка зберігається або використовується в інвестиційному процесі (спекулятивний залишок). В теорії монетаристів це співвідношення є стабільним, у кейнсіанців — еластичним, що залежить від дії низки економічних (об'єктивних) і психологічних (суб'єктивних) чинників.

Це означає, що динаміка інвестицій і, відповідно, темпи економічного розвитку, в т.ч. і рівень зайнятості, можуть відхилятися від динаміки номінальних доходів економічних суб'єктів.

Графічна ілюстрація дії основного психологічного закону — *схильності людей збільшувати споживання при зростанні доходу меншою мірою, ніж зростає сам дохід (тобто заощаджувати)* — подається на рис. 4.1. Лінія під кутом 45° — OC_1 , характеризує потенційну можливість (граничну норму) зростання споживання в залежності від збільшення доходу (чистого доходу); лінія CC — фактичну динаміку вказаної залежності; точка B відображає нульове заощадження. Відповідно до цього зона праворуч від точки B визначає обсяг фактичних заощаджень (EE_2), а ліворуч від неї — від'ємне заощадження, коли у домашньому господарстві або національній економіці загалом споживають більше, ніж заробляють

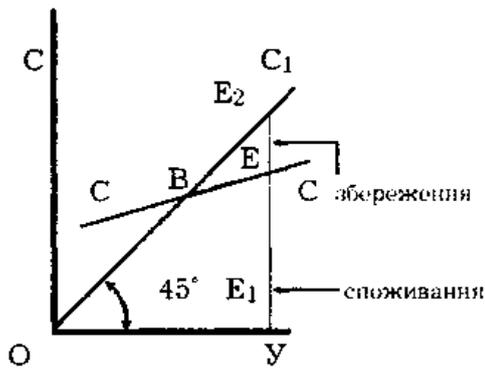

Рис. 4 .1. Дія основного психологічного закону (за Дж. Кейнсом).

При визначенні динаміки економічного розвитку під впливом грошового чинника слід враховувати не лише загальну суму споживання та заощаджень, а й частку додаткових витрат на вказані цілі з одиниці отриманого доходу. Ці показники мають важливе значення для планування основних показників пропозиції грошей державою.

Співвідношення між обсягом витрат на споживання та обсягом доходів означає *середню (абсолютну) схильність до споживання* (APC); співвідношення між додатковою часткою споживання і додатковою часткою отриманого за певний період доходу — *граничну (додаткову) схильність до споживання* (MPC). Аналогічно визначаються показники середньої (APS) та граничної (MPS) схильності до *заощадження*.

Вказані показники дозволяють логічно перейти до аналізу впливу *заощаджень та інвестицій* економічний розвиток. Представники кейнсіанського напрямку ключовим чинником у їх співвідношенні вважають *норму відсотка* та її динаміку.

Позиція кейнсіанців принципово відрізняється від позиції монетаристів, які не вважають норму відсотка активним чинником економічних процесів. Мова йде про дію механізму $M \rightarrow MV \rightarrow \text{НД}$, де на динаміку національного доходу безпосередньо впливають лише ті параметри, що визначають величину наявної в обігу грошової маси (M) і швидкість обігу грошей (V). В цьому випадку норма відсотка трактується як похідна від

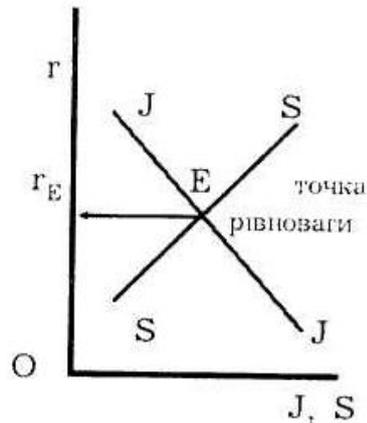
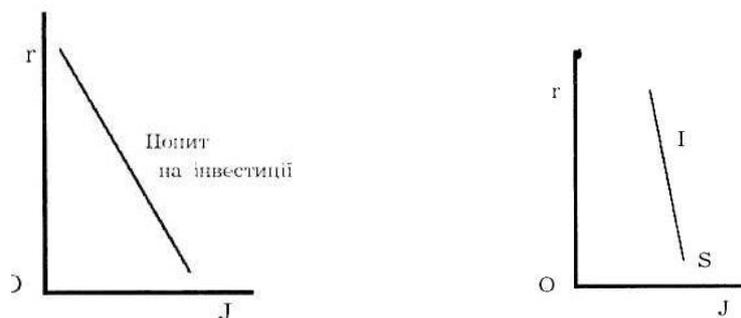

Рис. 4.2. Норма відсотка як похідна від співвідношення сукупного попиту і пропозиції у концепції монетаристів.

співвідношення попиту і пропозиції величина (рис. 4.2), де похила SS показує джерело інвестицій — пропозицію грошових заощаджень; похила JJ — попит на інвестиції (заощадження); точка E стан рівноваги; r_E — величину встановленої на основі цієї взаємодії норми відсотка, на що вказує напрям стрілки від точки рівноваги E до осі OR .

Кейнсіанська модель економічного розвитку передбачає принципово інші взаємозв'язки, де вплив грошей на здійснюється за складнішою схемою: $M \rightarrow r \rightarrow I \rightarrow \text{НД}$ (гроші — ставка відсотка — норма інвестицій — національний доход) (рис. 4.3). Головною елементом у цій моделі є ланка « $r \rightarrow I$ », яка

характеризує

Рис. 4.3. Кейнсіанська модель розвитку економіки.

вплив динаміки норми відсотка на обсяг інвестицій, що планує здійснити фірма чи домашнє господарство. В теорії грошей похила, що характеризує взаємозв'язок між нормою відсотка і національним доходом, дістала назву похилої IS (I — інвестиції, S — заощадження).

Сенс інвестувати є тоді, коли гранична ефективність капіталу (норма очікуваного прибутку або чистого прибутку) буде перевищувати реальну норму відсотка. Реальна норма відсотка, що впливає на прийняття інвестиційного рішення, дорівнює номінальній нормі відсотка із врахуванням відшкодування інфляційного знецінення грошей. Так, якщо норма очікуваного прибутку від інвестованого капіталу складає 12 %, то капіталовкладення можуть здійснюватимуться лише за ставки відсотка, нижчої ніж 12 % (наприклад, 8%). При цьому її потрібно скоригувати на очікувані темпи інфляції та можливі зміни норми відсотка в майбутньому. Якщо очікувана інфляція становитиме 5%, гранична ефективність капіталу становитиме $12\% - (8 + 5)\% = -1\%$, тобто менше реальної норми відсотка. Інвестиційне рішення за даних умов за даних умов буде відкладене.

Макроекономічна теорія доводить, що збільшення чистих інвестицій веде до мультиплікативного зростання національного доходу. Відповідно до цього, інвестовану грошову одиницю називають *грішми підвищеної сили*. Мультиплікатор є коефіцієнтом, що вказує, у скільки разів зросте національний дохід при даному збільшенні інвестицій.

Теоретично макроекономічний ефект мультиплікатора інвестицій обґрунтовується визначенням в системі економічного розвитку функції *ефективного платоспроможного попиту*, обсяг якого в кінцевому рахунку визначає рівень господарської активності підприємств і рівня зайнятості.

Обов'язковою передумовою отримання ефекту мультиплікації є реалізація *основного психологічного закону* — *схильності до заощадження*. Йдеться про залежність процесу формування ефективного попиту, а значить — і ділової активності, від величини граничної схильності особи чи господарства до споживання (MPC) і до заощадження (MPS). Тобто, сума інвестицій на початковому етапі відтворювального процесу, перетворюючись у первинні

доходи, породжує ефективний попит не в повному обсязі останнього, а залежно від пропорції $\Delta C/\Delta Y$ або $\Delta S/\Delta Y$

Припустимо, що населення витрачає на споживання 75 % отриманого ним доходу, а решту 25 % заощаджує. Функція споживання матиме тоді вигляд $C = 0,75 Y$. Якщо сума отриманого доходу становила 20000 грн., то додатковий попит на ринку споживчих товарів дорівнюватиме 15000 грн. За принципом мультиплікації вказана сума витрат приведе до нового росту ефективного попиту, який при збереженні заданого співвідношення,

$$\frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

становитиме 11250 грн. Отже, тривалість мультиплікаційного ефекту, як і його величина, залежать від того, в якій пропорції отриманий дохід розділяють на частку, що споживається, і частку, що нагромаджується (заощаджується), тобто від розмірів MPC і MPS. Виходячи з того, що $MPC + MPS = 1$, залежність величини мультиплікатора від граничної схильності до споживання і заощадження можна виразити формулою

$$k = 1/MPS = 1/(1-MPC) \quad (2.1)$$

Кейнсіанці вважають, що в умовах кризової фази економічного циклу основним засобом державного регулювання має бути стимулювання ефективного попиту. Стабільність величини заробітної плати та її поступове зростання вони вважають основою для стійкого зростання виробництва.

Для регулювання ефективного попиту Дж. Кейнс запропонував такі інструменти, як *грошово-кредитна* і *фіскальна (бюджетна)* політики. Причому можливості першої, як впливає із ланцюга $M \rightarrow r \rightarrow I \rightarrow HD$, пов'язані з регулюванням ставки відсотка.

Важелі фіскальної (бюджетної) політики містять два елементи:

а) витрати, пов'язані зі здійсненням державних закупок товарів і послуг;

б) податкові (фіскальні) важелі макроекономічного регулювання.

Вплив державних закупівель на ефективний попит здійснюється у двох напрямках: вони збільшують витрати на споживання і витрати на інвестиції, а в кінцевому рахунку - на зростання національного доходу і валового національного продукту (ВНП).

Вплив фіскальних важелів на розвиток макроекономічних процесів у кейнсіанській теорії може бути представлений трьома моделями.

Модель I. Зростання державних витрат здійснюється без відповідних змін податкових надходжень (політика «дефіцитних витрат», що фінансуються завдяки бюджетному дефіциту).

Модель II. Дефіцит державних фінансів виникає не внаслідок зростання витрат на закупівлю товарів і послуг, а через скорочення податкових надходжень (політика дефіциту без витрат.)

Ці моделі є різновидами *стимулювальної* фіскальної (податкової) політики, використовуваної в умовах економічної кризи. Дефіцитне фінансування (в оптимальних розмірах) державних витрат у кризовий період сприяє зростанню ефективного попиту і служить додатковим стимулом активізації виробництва.

Поряд із стимулювальною виділяється і *стримувальна* (обмежувальна) фіскальна політика, представлена у **моделі III**. Вона передбачає зменшення видатків держави на здійснення закупівель товарів і послуг при одночасному збільшенні або утриманні на попередньому рівні податкових надходжень. Така політика має стримувати (в умовах швидкого нарощування темпів виробництва), ефективний попит для запобігання «перегріву» економіки. Модель III застосовується і здійснення жорсткого контролю за інфляційними процесами.

Поєднання грошово-кредитних і фіскальних важелів впливу на розвиток економічного циклу визначає зміст макроекономічної політики «stop and go», яка за формою протиставляється політиці монетаристів. Однак державне регулювання економіки в сучасних

розвинутих країн засвідчує використання як кейнсіанського, так і монетаристського підходів, що доповнюють один одного в конкретних ситуаціях.

3. Гроші та інфляція

Інфляція є економічним явищем, зовнішніми проявами якого є зростання цін та зменшення купівельної спроможності грошей. Інфляція може бути *відкритою і прихованою*. Остання притаманна адміністративно-командній економіці, де держава утримує ціни відносно стабільними за допомогою адміністративних важелів. За таких умов проявами інфляції стають товарний дефіцит і черги за товарами, що означає знецінення грошей*.

Прихована інфляція є найбільш руйнівною за наслідками: вона позбавляє виробників економічних стимулів, руйнує ринкове регулювання, породжує «тіньову» економіку і корупцію.

За критерієм величини темпів інфляції виділяють три її різновиди: «повзуча» - річне зростання цін у межах 10 %; «галопуюча» — темп росту цін від 10 до 100 % на рік; *гіперінфляція* — річні темпи приросту цін перевищують 100 %.

Гіперінфляцію зазвичай ілюструють на прикладі Німеччини, де у 1922 р. після поразки у першій світовій війні ціни вирости майже у 55 разів, а у 1923 р.— вже у 1300 000 000 000 разів (у грудні 1923 р. фунт масла на ринках країни коштував 1,5 млн., а батон хліба — 200 тис. марок).

За статистикою МВФ у 1992 р. Україна входила до першої п'ятірки країн світу з найвищими темпами інфляції: у 1993 р. ціни зросли у 102,6 раза (10256%), у 1994 р. на 501 %, 1995 р.— 282 %.

Світовий досвід і вітчизняна практика 90-х років ХХ ст. свідчать про можливість відносно швидкого подолання гіперінфляції шляхом проведенням грошових реформ, які органічно поєднуються з системою заходів по контролю за грошовою масою у монетарній політиці. При цьому необхідно чітко встановити причини інфляції та фактори, що впливають на її розвиток.

Не підлягає сумніву теза про те, що інфляція пов'язана з емісійним процесом. Однак вказана теза містить два альтернативні за змістом аспекти:

а) ріст грошової маси, що порушує закон грошового обігу

*У другій половині 1980-х рр. у колишньому СРСР при відносно стабільних цінах товарне забезпечення 1 рубля заробітної плати коливалося в межах 40 — 60 копійок (40 - 60%), а у 1991 р. воно зменшилось до 28 %.

($M_s = MD$) як безпосередня *причина* інфляції;

б) зростання грошової маси як *умова* підтримки інфляційних процесів, викликаних неемісійними чинниками.

За критерієм її чинників виділяється інфляція, викликана надлишком в обігу грошової маси (*inflation of currency*), кредитна інфляція (*credit inflation*), інфляція попиту (*demand inflation*), інфляція, спровокована зростанням виробничих витрат (*cost inflation*), імпортована інфляція (*imported inflation*), структурна інфляція (*struktural inflation*), інфляція, викликана податками (*tax-push inflation*), інфляція, викликана зростанням оплати праці (*wage inflation*) та ін.

Поряд із вказаною класифікацією інфляції застосовується й інша, за якої виділяється інфляція, викликана монетарними чинниками — *інфляція попиту*, та інфляція, що має немонетарну природу — *інфляція витрат*. При цьому в умовах нарощування інфляційного процесу названі форми інфляції тісно переплітаються.

Розглянемо зміст інфляції попиту, яка пов'язана з надлишковою емісією грошей. Особливістю розвитку інфляційного процесу у даному випадку часовий *лаг* (запізнення у часі) між динамікою збільшення грошової маси і темпами зростання цін — так званий «*інфляційний розрив*».

Останній утворюється під впливом багатьох чинників — механізму формування й використання касових залишків, наявності вільних виробничих потужностей в економіці, умов інвестування, інфляційних очікувань тощо. У довгостроковому періоді встановлюється *рівноважний темп інфляції*, коли врівноважуються темпи зростання грошової маси і цін.

У розвитку інфляційного циклу, що має монетарну природу, виділяють три етапи. *Перший* із них позначений ефектом «запізнення» динаміки цін від темпів грошової емісії, що пояснюється, з одного боку, стимулюючою дією емісійного процесу на розвиток виробництва, а з іншого — скороченням (на початковій стадії) швидкості обігу грошей.

На *другому* етапі темпи інфляції випереджають темпи росту в обігу грошової маси, що стимулюється прискоренням обігу грошей. Їх власники намагаються позбутися грошей, до яких втрачено довіру. Як наслідок, виникають так звані «гарячі» гроші — гроші, що не виконують функцію нагромадження і швидко перетворюються їх власниками у інші активи.

На *третьому* етапі темп знецінення грошей періодично випереджає темп зростання грошової маси, то відстає від нього («рвана» інфляція). Це пов'язане з тим, що внаслідок високих темпів росту цін настає «грошовий голод», що штучно втамовується стрибкоподібною емісією («емісійні шоки»).

«Рвана» інфляція виконує найбільш руйнівну роль в економіці, підриваючи стимули розвитку у її реальному секторі, деформуючи структуру попиту та знижуючи суспільний добробут. Держава втрачає контроль за емісійним процесом, що розкручує інфляційну спіраль і веде до переростання «повзучої» інфляції в «галопающую», а останньої — в гіперінфляцію.

Однак, при аналізі механізму формування інфляційного розриву слід враховувати, що в умовах існування вільних виробничих потужностей і резервів найманої праці ріст ефективного попиту, викликаний збільшенням грошової маси, не супроводжується інфляційним ефектом. В цій ситуації додаткові грошові ресурси сприяють залученню у виробництво не використовуваних потужностей і його зростанню. Лише при виході на межу виробничих можливостей додатковий попит, що має емісійну природу, стає суто інфляційним, а інфляція, що ним породжується, стає *справжньою* (або *дійсною*) інфляцією. Асиметричність в реалізації основного рівняння грошового обігу $MV = PQ$ ілюструється на рис. 4.4, де пропорційність росту цін відповідно до збільшення грошової маси порушується зоною

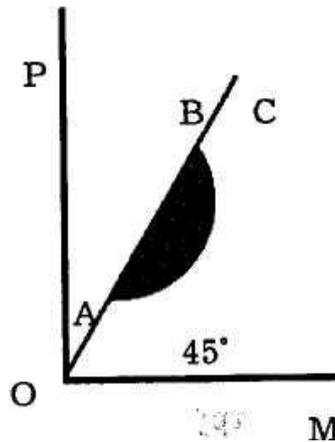

Рис. 4.4. Інфляційний розрив.

інфляційного розриву. Точка В — критична точка, за якою розпочинається дійсна інфляція.

Інфляційний процес, як зазначалося вище, може розвиватися й під впливом немонетарних чинників, що зумовлюють ріст цін внаслідок зростання собівартості одиниці продукції - *інфляція витрат*. Важливою рисою у цій ситуації є те, що порушення рівноваги грошового обігу $MV = PQ$ стає не причиною, а *наслідком* зростання цін. Рівновага порушується, по-перше, внаслідок зменшення (через здорожчання виробництва) пропозиції товарів і послуг в усій економіці (величини PQ), і, по-друге, завдяки вимушеній додатковій кредитній емісії, скороченню касових залишків або прискоренню швидкості обігу грошей, викликаних необхідністю компенсації зростання виробничих витрат.

Одним із різновидів інфляції витрат є інфляція, викликана зростанням *оплати праці* без випереджаючого росту її продуктивності. Таке підвищення заробітної плати веде до збільшення витрат виробництва на одиницю продукції і підвищення цін.

Розмежування чинників інфляції має принципове значення задля визначення головних важелів антиінфляційної (дефляційної) політики. Однак на практиці різні причини інфляційного процесу тісно переплітаються, і тому їх структурне виокремлення істотно ускладнюється.

При визначенні змісту дефляційної політики слід враховувати не лише чинники інфляційного процесу, а й очікувані напрями

впливу інфляційних процесів на макроекономічні аспекти господарського розвитку.

Інфляція призводить до зниження життєвого рівня населення лише тоді, коли ріст номінальних доходів відстає від темпів інфляції. Тому теорія розмежовує поняття *номінального* доходу (номінальна грошова сума отриманої заробітної плати, виплат за відсотками, прибутку, рентних платежів тощо) і *реального* доходу (кількість товарів і послуг, що їх можна придбати на суму номінального доходу). Динаміка реального доходу визначається різницею між темпами росту номінального доходу та темпами інфляції.

При цьому слід враховувати, що у процесі інфляції отриманий в суспільстві валовий національний продукт і національний дохід у своєму матеріально-речовому (фізичному) виразі не змінюються. Відбувається лише їх перерозподіл шляхом зміни частки доходів, отримуваних різними верствами населення (наприклад, скорочення доходів працівників бюджетної сфери компенсуються зростанням доходів підприємців, доходи яких випереджають динаміку цін).

За інфляції відбувається перерозподіл доходів між кредиторами й боржниками (боржники розплачуються за позику грошми, які внаслідок інфляції частково знецінились). Досить поширеною є практика свідомого використання державою емісійної інфляції для покриття надмірних бюджетних витрат. Якщо зазначена ситуація має місце, то через канали інфляційних процесів також відбувається перерозподіл доходів.

З огляду на зазначені процеси перерозподілу вельми важливе значення має *прогнозування* інфляції і запобігання її негативним наслідкам у розподільчих відносинах (індексація доходів, запровадження позитивної (що перевищує темпи інфляції) ставки відсотка та інші).

Інфляція безпосередньо пов'язана і з таким макроекономічним явищем, як безробіття. Крива, що характеризує цей взаємозв'язок, дістала в економічній теорії назву *кривої Філіпса* (від імені її автора - відомого англійського економіста). Вона вказує на обернено пропорційну залежність динаміки рівня безробіття і номінальної заробітної плати. Якщо врахувати, що у цій залежності величина заробітної плати представлена в номінальному вираженні, то співвідношення «номінальна заробітна плата» — «рівень зайнятості» можна трансформувати у співвідношення «динаміка

цін» — «темпи безробіття». Наведена на рис. 4.5 крива Філіпса (АВ) свідчить про існування обернено пропорційної залежності між динамікою безробіття (U) та середньорічними темпами приросту цін (ΔP): високі темпи інфляції супроводжуються низьким рівнем безробіття, і навпаки. Якщо припустити, що рівень безробіття відображає рівень виробництва, то крива АВ може бути представлена і як відображення обернено пропорційної залежності між рівнем інфляції та рівнем виробництва.

Значення кривої Філіпса полягає в тому, що вона дає концептуальні орієнтири стосовно вибору принципів економічної політики держави: досягнення стабілізації цін супроводжуватиметься високим рівнем безробіття і падінням виробництва; якщо ж метою є забезпечення високого рівня зайнятості, неминучим стане посилення інфляційного тиску на економіку.

Закономірність, виражена кривою Філіпса, статистично підтверджується взаємозв'язком інфляції та безробіття в економічному розвитку країн Заходу в 1950-х—60-х рр. та інших країнах.

Однак, можливі й відхилення від зазначеної закономірності під впливом різних чинників. Зокрема, новим явищем у 70-х роках ХХ ст. став розвиток процесу *стагфляції* — одночасного росту безробіття та інфляції, максимум якої у більшості розвинених країн Заходу припадав на 1973—75 та 1978 — 80 рр. Стагфляція була викликана зовнішньоекономічними «шоками», що

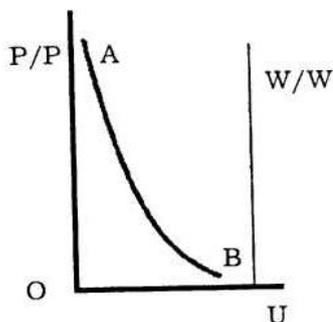

Рис. 4.5. Крива Філіпса.

спонукали імпульсивне підвищення витрат виробництва (більш як чотирикратне підвищення у 1973 — 75 рр. цін на імпортовану нафту призвело до одночасного подорожчання виробництва, росту інфляції та рівня безробіття).

Крім виникнення ефекту стагфляції можливий і розвиток дезінфляційного процесу (одночасного скорочення темпів безробіття та інфляції), коли держава проводить політику контролю над цінами та заробітною платнею, наслідком чого стає штучне обмеження інфляції з одночасним зростанням зайнятості (зменшенням безробіття) (див. додаток 16).

Загалом, слід розмежовувати макроекономічні наслідки помірних темпів інфляційного процесу і вплив на розвиток виробництва гіперінфляції. На базі статистичних даних, які характеризують розвиток країн з ринковою економікою, доведено, що помірні темпи інфляції (не вище 6 % в рік) сприяють прискоренню темпів економічного зростання. Такий ефект досягається завдяки декільком обставинам:

1. «Повзуча» (обмежена) інфляція стимулює платоспроможний попит населення і сприяє розвитку економічної кон'юнктури.

2. Інфляція з помірними темпами викликає перерозподіл доходів на користь осіб, які займаються підприємництвом і сприяє інвестиційному процесові. Однак, якщо темпи інфляції перевищують певний критичний рівень, домашні господарства скорочують свої заощадження і збільшують поточне споживання.

3. Помірне і передбачуване зростання цін породжує оптимізм у підприємців в оцінках сподіваних прибутків і стимулює їх підтримувати інвестиції на високому рівні.

Зважаючи на ці обставини, держава у своїй економічній політиці може здійснювати комплекс заходів (політику зменшення відсоткової ставки, низьких податків, дефіцитних витрат державного бюджету та ін.), які мають за мету досягнення не нульового рівня, а прийнятних, стабільних у своїй динаміці темпів інфляції. На відміну від контрольованої інфляції наслідки гіперінфляції, як було показано вище, в усіх випадках є руйнівними.

Лекція 5. Грошово-кредитна політика та механізм її реалізації

План

1. Суть, види та цілі грошово-кредитної політики.
2. Центральні (національні) банки як головні суб'єкти реалізації грошово-кредитної політики.
3. Інструменти грошово-кредитної політики.
4. Грошові реформи.

1. Суть, цілі та суб'єкти грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна (монетарна) політика здійснюється державою і реалізується в межах її загальної економічної політики. Законодавство країни визначає структуру *грошової системи* та її основні ланки (грошові знаки певного найменування, що наділяються державою законною платіжною силою; форми безготівкового грошового обігу; порядок емісійного процесу та характер його кредитного забезпечення; механізм регулювання грошового обігу; правила валютних операцій), права та обов'язки грошово-кредитних інститутів держави у реалізації ними монетарної політики. Водночас, умовою реалізації та дієвості грошово-кредитної політики держави є врахування дії об'єктивних економічних законів, у тому числі законів попиту та пропозиції. Тому одним із напрямів економічної політики держави є балансування сукупного платоспроможного попиту та сукупної товарної пропозиції на ринках, що виокремлюється у вигляді *державної кон'юнктурної політики*.

Оскільки сукупний попит формується у грошовій формі у ході виробництва, розподілу і використання національного доходу, цей напрям економічної політики держави забезпечується шляхом регулювання нею грошового обороту (регулювання маси грошей, окремих грошових потоків, норми відсотка, швидкості грошового обігу).

У складі кон'юнктурної політики поряд з іншими її елементами виділяють заходи *грошово-кредитної (монетарної) політики*, суть якої полягає в регулюванні грошового обігу інструментами зміни пропозиції (маси) грошей та їх ціни (процента) на грошовому ринку. Відповідно, *об'єктами* монетарної політики є пропозиція (маса) грошей, ставка відсотка, валютний курс, швидкість обігу грошей тощо. Головним *суб'єктом* монетарної політики є центральний (національний) банк країни з відповідними повноваженнями, наданими йому чинним

законодавством, та відповідні урядові структури — міністерство фінансів, державна скарбниця (казначейство), органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції зі страхування депозитів. Так, збільшення національним банком грошової пропозиції зумовлює зниження банківського відсотка і зростання інвестицій, ріст платоспроможного попиту на товарних ринках. Це поживає ринкову кон'юнктуру і стимулює розвиток виробництва.

Розглядаючи цільову спрямованість грошово-кредитної політики, необхідно розмежовувати її стратегічні цілі і цілі тактичного порядку. Як зазначалося вище, за своїми функціями та завданнями грошово-кредитна політика не є автономною, а підпорядковується вирішенню стратегічних макроекономічних цілей держави. Стратегія конкретизується у її окремих параметрах та напрямках, які в теорії грошей розглядаються як тактичні цілі грошово-кредитної політики.

Залежно від напрямів і темпів змін пропозиції грошей розрізняють два основні різновиди грошової політики - *рестрикційну* («дорогих грошей») і *експансійну* («дешевих грошей»). У першому випадку інструментарій монетарної політики підпорядковується згідно з динамікою економічного циклу стисненню обсягів грошової та кредитної емісії. Рестрикційна грошово-кредитна політика (політика *дефляції*) передбачає швидке зменшення пропозиції грошей, внаслідок чого вони дорожчають, спричиняючи зниження цін і падіння підприємницької активності. Її м'яким варіантом є політика *рефляції*, що пригальмовує економічну активність поступово, без глибокого спаду виробництва.

Політика „дешевих грошей”, навпаки, полягає у полегшенні доступу суб'єктам економічної діяльності до грошових і кредитних ресурсів. За такої політики (політики *інфляції*) здійснюється довільне зростання пропозиції грошей, внаслідок чого вони стрімко знецінюються. Тому уряди намагаються уникати такої політики в „чистому” вигляді, проводячи натомість еволюційне, контрольоване зростання грошової маси, поступове зниження відсотка, що дозволяє взяти інфляційні процеси під контроль і використовувати їх для стимулювання виробництва. Така політика, на відміну від політики інфляції, називається політикою дезінфляції.

Диференціація тактичних цілей грошово-кредитної політики залежить і від економічної ідеології, якій віддають перевагу представники державної влади: вона може спрямовуватися на стимулювання або пропозиції товарів, або платоспроможного попиту. У першому випадку йдеться про реалізацію монетаристського, у другому — кейнсіанського підходів до визначення загальних принципів макроекономічного регулювання.

Орієнтири тактичної політики можуть конкретизуватися у завданнях показників грошової маси, норми відсотка, величини обмінного (валютного) курсу, для досягнення поточних, короткострокових цілей. Беручи до уваги загальну макроекономічну ситуацію, характер фази промислового циклу метою регулюючих заходів може бути стабілізація цих показників, їх підвищення або зниження. Так, в ситуації „перегріву” економіки ставка відсотка має підвищуватись, грошова маса стискатися. У якості показника грошової маси використовується *грошова база*, оскільки вона перебуває у розпорядженні центрального банку, може ним контролюватися і регулюватися

Грошова база, валютний курс, норма відсотка та інші виступають, водночас, інструментами центрального банку при здійсненні ним регулюючих заходів. Центральний банк повинен зважати на суперечливі наслідки застосування того або іншого інструмента і постійно контролювати поточний стан економіки (див. додаток 17). Так, якщо величина грошової маси впливає на стан сукупного попиту, стосується усіх економічних суб'єктів (юридичних та фізичних осіб), то зміни норми відсотка і валютного курсу крім впливу на сукупний попит мають різноспрямовані наслідки для окремих учасників суспільного виробництва (наприклад, експортерів та імпортерів). Тому загальний успіх регулюючих заходів залежить від оптимального поєднання тактичних цілей, які у підсумку нейтралізують можливий інфляційний ефект від збільшення грошової маси в обороті.

Пріоритетне значення серед тактичних цілей має забезпечення внутрішньої стабільності грошей (рівноваги $M_d = M_s$), яка впливає на вирішення всього комплексу макроекономічних завдань. Тому забезпечення керованості емісійними процесами і відповідної стабільності грошового обігу є безпосередньою метою монетарної політики. При її здійсненні береться до уваги, що у структурі механізму грошового ринку діють стихійні

саморегулятори, які спрямовують розвиток грошової системи у напрямку встановлення його відносної рівноваги. Такими *інструментами саморегуляції* є ціновий (відсотковий) стабілізатор, кредитний мультиплікатор, механізм заміщення, еластичність швидкості обігу грошей та інші елементи ринкового механізму. Інституційні ж важелі регулювання основних пропорцій грошового обігу (співвідношення $M_d = M_s$), що застосовуються державою, мають доповнювати дію системи ринкової саморегуляції. Тому при виборі конкретних заходів монетарної політики необхідно враховувати ступінь розвитку в країні ринкових відносин, відповідної інфраструктури, у т.ч. банківсько-кредитних установ, що забезпечують її результативність.

Вибір напрямків грошово-кредитної політики, її цілей і механізмів має враховувати і зовнішньоекономічні позиції країни, ступінь її відкритості та інтегрованості у світовий економічний простір. Тому слід органічно поєднувати концептуальні положення зовнішньоекономічної політики, яку проводить та чи інша держава (наприклад, стратегія європейської інтеграції), із конкретними завданнями у грошово-кредитній та валютній сферах національної економіки.

2. Центральні (національні) банки як головні суб'єкти реалізації грошово-кредитної політики.

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є центральний (національний) банк. Історично виникненню центральних банків (ЦБ) передував процес емісії банкнот комерційними банками, що супроводжувався його централізацією в окремих великих банках. У підсумку один із таких банків набув право монопольного випуску банкнот і став називатися *емісійним* або *національним (центральним)*, що відповідало його місцю та ролі у грошово-кредитній системі країни. В їх сучасному вигляді центральні банки (ЦБ) виникли в ХІХ ст. й нині існують практично в усіх країнах світу.

У центральних банків різних країн є як спільні риси, так і суттєві відмінності, обумовлені особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку країн. *Спільні* риси полягають в наявності у центральних банків особливого правового статусу, що

передбачає поєднання ознак банківської установи і державного органу управління у сфері грошово-кредитних відносин. Національне законодавство країн закріплює цей статус у відповідних правових актах: законах про центральні банки, банки і банківську діяльність, правилах валютного регулювання тощо.

Відмінності між центральними банками виявляються по-перше, у порядку формування їх статутного капіталу, по-друге, у характері відносин між ЦБ та органами державної влади, по-третє, у їх організаційній структурі.

Статутний капітал центрального банку як свідчить сучасний світовий досвід, може формуватися з трьох основних джерел: 1) повністю за рахунок коштів держави (Франція, Німеччина); 2) спільно державою та приватними акціонерами (Австрія, Швейцарія, Японія); 3) виключно приватними акціонерами (США, Італія). Правові основи формування статутного капіталу центрального банку не мають принципового значення, оскільки в усіх випадках мета діяльності центральних банків визначається не інтересами акціонерів, а інтересами суспільства, яке вони уособлюють (див. додаток 18).

Оцінка характеру відносин між ЦБ та інститутами державної влади передбачає виділення двох площин аналізу: 1) рівень самостійності центрального банку у визначенні та реалізації монетарної політики; 2) відносини центрального банку з урядом з приводу фінансування дефіциту державного бюджету. У більшості розвинених країн центральні банки є або не підзвітними (ФРН), або підзвітними вищому органу державної законодавчої влади (США, Японія, окремі країни Європейського Союзу). Однак, така самостійність не є абсолютною, оскільки монетарна політика є складником загальної економічної політики держави і повинна узгоджуватися із ціновою, фіскальною, інвестиційною та структурною політиками.

Другий аспект стосується заборони центральному банкові надавати урядові прямі кредити на фінансування дефіциту державного бюджету та купівлі державних цінних паперів на первинному ринку (безпосередньо у їх емітентів).

Організаційна будова центральних банків значною мірою визначається формою державного устрою країни (федерація чи унітарна держава), її історією, традиціями та особливостями банківського законодавства.

Серед функцій центральних банків виділяються *основні* (пов'язані зі збереженням стабільності національної грошової одиниці), та *додаткові*, що забезпечують вирішення цього завдання. Основні функції, у свою чергу, поділяються на регулюючі, контрольні та обслуговуючі. До *регулюючих* відносять управління сукупним грошовим оборотом; регулювання грошово-кредитної сфери; регулювання попиту на кредит та його пропозиції. *Контрольні* функції передбачають здійснення контролю за діяльністю кредитно-банківської та валютної систем країни. *Обслуговуючі* функції здійснюються при організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків; кредитуванні банківських установ та уряду; виконанні центральним банком ролі фінансовою агента уряду.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо зі збереженням стабільності національної грошової одиниці, як головної мети його діяльності, але сприяють її досягненню. До них відносять управління державним боргом, здійснення аналітичних розслідувань та ведення статистичної бази даних, виготовлення банкнот тощо. Функції проведення аналітичних та статистичних досліджень за своїм характером можуть бути неоднаковими та нерівнозначними у центральних банках різних країн. Так, аналіз у сфері грошово-кредитної та валютної політик в основному базується на даних платіжних балансів. Це обумовлено в деяких країнах делегуванням центральному банку функції збору та аналізу такого роду даних (Бельгія, Німеччина, Франція, Нідерланди, Японія). Більшість центральних банків здійснюють аналіз економічної кон'юнктури у реальному секторі економіки і публікують результати проведених розслідувань (Федеральна резервна система США, Банк Японії, Національний банк Бельгії, Німецький федеральний банк, Банк Англії та ін.).

Відносна самостійність Центрального банку від виконавчих і законодавчих органів влади робить особливо значущою розробку й впровадження принципів і механізмів взаємодії ЦБ з іншими інституціями держави. Механізми реалізації цих принципів визначаються у кожній країні чинним законодавством, яке передбачає: а) утворення системи підзвітності та взаємодії Центрального банку із законодавчим органом влади (парламентом). Це може бути парламентська комісія у справах банків, Міжвідомча

консультативна рада і т. ін. Чинним в Україні законом передбачається, що основні напрямки грошово-кредитної політики, а також розподіл прибутків НБУ щорічно затверджуються Верховною Радою. Водночас НБУ надано право законодавчої ініціативи; б) представництво інтересів уряду в керівних органах Центрального банку, а також використання процедури виборів за участю виконавчих органів влади; в) участь представників керівництва банку в засіданнях уряду (голова НБУ є членом Кабінету Міністрів України), проведення обов'язкових консультацій з урядом щодо найважливіших питань грошово-кредитної політики (в Німеччині статут Бундесбанку, а також внесені до нього зміни підлягають ухваленню Федеральним урядом); г) оприлюднення провідних напрямків та основних результатів грошово-кредитної політики, що її проводить Центральний банк. Для цього використовується офіційна статистика, засоби масової інформації. Так, законодавством України передбачається розгляд на засіданнях Верховної Ради річних балансів НБУ та балансів банківської системи країни, їх публікація (див. додаток 18).

3. Інструменти грошово-кредитної політики.

У теорії та практиці регулювання грошового обігу виділяються дві групи інструментів реалізації цілей монетарної політики: інструменти *прямого (адміністративного)* та *непрямого (економічного)* впливу на основні параметри грошового обігу.

До найважливіших засобів прямого регулювання можна віднести: встановлення обмежень на здійснення емісійно-касових операцій;

— встановлення межі („стелі”) кредиту Центрального банку, що надається урядові та банківським установам;

— пряме регулювання позичкових операцій банків, визначення, меж вартості кредитних ресурсів, що виділяються згідно з пріоритетами макроекономічної політики для фінансування окремих сфер та галузей економіки, обмеження споживчого кредиту (див. додатки 19, 20, 21).

Методи прямого регулювання обсягів і структури грошового обігу мають найбільше поширення у країнах з перехідною економікою, у яких недостатньо розвинуті ринкові інститути і

відсутній досвід непрямого впливу на економічні процеси засобами монетарної політики. Але вони можуть застосовуватися в комплексі із методами економічного (непрямого) регулювання і в країнах з розвинутою ринковою економікою. Хоча в останньому випадку йдеться про їх застосування лише в обмежені проміжки часу (при тривалому застосуванні інструментів прямого впливу на основні параметри грошового обігу їх дієвість знижується).

Система непрямого регулювання грошового обігу є охоплює три класичні за змістом інструменти монетарної політики: 1) здійснення операцій на відкритому ринку; 2) регулювання норми банківських резервів; 3) регулювання облікової ставки відсотка на позики, що надаються комерційним банкам центральним банком (рефінансування).

Суть *операцій на відкритому ринку* полягає у тому, що центральний банк, *купуючи* цінні папери на фондовому ринку у комерційних банків, додатково збільшує їх резерви, а далі (через ефект кредитного мультиплікатора) й грошову масу на відповідну суму. Якщо ж центральний банк *продає* цінні папери з власного портфеля, має місце ефект впливу на обсяг грошової маси протилежними наслідками, ніж при купівлі - вона скорочується. Зміни обсягу грошової маси в кінцевому рахунку впливають на загальну економічну кон'юнктуру, і досягається очікуваний результат (прискорення, стабілізація або уповільнення виробництва).

Хоча регуляторний ефект може бути досягнутий купівлею або продажем різноманітних цінних паперів, центральний банк, зазвичай, здійснює такі операції з цінними паперами держави як найбільш ліквідними..

Ринок державних цінних паперів як один із сегментів національного фондового ринку виконує дві основні функції: по-перше, функція обслуговування державного боргу, пов'язаного з дефіцитним фінансуванням державних витрат і мобілізацією для цього на фондовому ринку відповідних фінансових ресурсів; по-друге, для грошово-кредитного регулювання економіки через операції на відкритому ринку.

Навіть коли дефіцитне фінансування бюджету призводить до зростання цін, то рівень інфляції виявляється меншим, ніж при його (бюджету) прямому кредитному (емісійному) обслуговуванні. Обслуговування дефіциту бюджету шляхом розміщення на

фондовому ринку державних цінних паперів вважається *найбільш цивілізованою* формою обслуговування державного боргу.

В даному контексті важливо розуміти, що являє собою ринок цінних паперів держави, якими є механізми його функціонування. Офіційним власником державних цінних паперів виступає уряд, за дорученням якого їх емісія може здійснюватися як скарбницею, так і іншими урядовими установами (в Україні - Міністерством фінансів).

Державні цінні папери розміщують на національних, іноземних і міжнародних (євровалютному) ринках, їх покупцями можуть бути індивідуальні та юридичні особи (резиденти й нерезиденти). Держава через своїх уповноважених представників виступає на фондовому ринку не лише як продавець, а й як покупець власних цінних паперів. Право здійснення цих операцій надається Центральному банкові або спеціалізованій установі, яка діє від імені скарбниці.

Сучасною практикою функціонування фондового ринку містить значний набір форм емісії цінних паперів держави та методів їх розміщення. Розмежовуються цінні папери, емісія яких здійснюється на ринкових і неринкових засадах: перші можуть перепродаватися іншим особам, другі позбавлені такої можливості. Поряд із цим, емісія цінних паперів може здійснюватися як у формі паперових сертифікатів, так і у вигляді книжного запису (відкриття на ім'я інвестора відповідного рахунку в банківсько-кредитній установі).

За критерієм терміну обігу монетарна статистика вирізняє три типи цінних паперів:

— скарбничі векселі — короткотермінові ринкові цінні папери строком погашення до одного року;

— середньотермінові скарбничі векселі, що мають термін погашення від одного до п'яти років (в окремих країнах, наприклад, США — до 10 років);

— скарбничі облігації — довгострокові ринкові цінні папери, що погашаються протягом 5—30 років (див. додатки 9, 10).

Слід розмежовувати поняття *первинний* і *вторинний* ринок державних цінних паперів. У першому випадку йдеться про продаж цінних паперів їх емітентами; у другому — про їх продаж та купівлю дилерами, брокерами та іншими суб'єктами фондового

ринку. У багатьох випадках купівля-продаж цінних паперів здійснюється методами аукціонної торгівлі.

Кожна країна сформувала власну технологію продажу й погашення цінних паперів держави, що передбачає чітко визначений час і спосіб продажу, механізм погашення та ін.

Авторитет ринку державних цінних паперів значною мірою визначається гарантіями високого рівня ліквідності фондових цінностей, що перебувають в обігу. Висока ліквідність забезпечується гарантіями високого і стабільного відсотка; застосуванням інструментарію, що надає фондовим паперам держави антиінфляційного імунітету (запровадження позитивного відсотка, індексації, прив'язка їх емісії до матеріальних цінностей тощо); законодавчими обмеженнями при затвердженні парламентом верхньої стелі державного боргу; запровадженням податкових пільг для фізичних та юридичних осіб при інвестуванні ними фінансових ресурсів у цінні папери держави; високим рівнем інформаційного забезпечення учасників ринку державних цінних паперів.

Ефективне використання операцій на відкритому ринку з метою регулювання грошового обігу і проведення на цих засадах активної монетарної політики потребує високого ступеня розвитку фондового ринку. Вплив фондових операцій держави на кількісні параметри грошового обігу спирається на ефект витіснення, коли вільні (касові) залишки грошей населення та юридичних осіб, сформовані завдяки спекулятивному мотивові заощаджень, переорієнтовуються з приватних ринків цінних паперів на ринки державних зобов'язань. У цьому випадку інвестор, прагнучи отримати максимальний дохід від належних йому грошових ресурсів, віддає переваги фондовому ринкові держави. Макроекономічні наслідки ефекту витіснення та його реальний вплив на динаміку грошових агрегатів можливі лише за наявності високої частки ринку цінних паперів держави у загальній структурі фондових операцій.

Операції на відкритому ринку означають купівлю та продаж уповноваженими установами держави на фондовому ринку її цінних паперів. Такі операції можуть мати неоднозначні наслідки. Так, Центральний банк, *купуючи* цінні папери держави, якими володіє населення, підприємства чи комерційні банки, розраховується за них власними грошовими ресурсами,

здійснюючи фактично тим самим додаткову грошову емісію. В результаті зростає купівельна спроможність населення та підприємств, а також збільшується у зв'язку із зростанням резервів кредитний потенціал комерційних банків.

Однак, *продаж* цінних паперів держави дає інший результат. Придбавши на відкритому ринку скарбничі векселі чи облигації, приватна особа зменшує ліквідність власних фінансових активів (в їх структурі зростає частка елементів агрегата М3). Аналогічний результат мають і комерційні банки: з купівлею цінних паперів держави їхні грошові резерви, а відповідно — кредитоспроможність, знижуються. Як наслідок загальна маса грошей (агрегат М1), що знаходиться в обігу, а також ліквідність суб'єктів ринку (фізичних та юридичних осіб) зменшується.

Отже, здійснення операції з купівлі-продажу векселів державної скарбниці та облигацій на відкритому ринку відкриває можливість вирішення таких питань грошової політики: 1) бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси — управління на цій основі державним боргом;

2) надання суб'єктам ринкової економіки високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;

3) надання можливості Центральному банкові економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їх структурних агрегатів (М1, М2 і М3);

4) визначення ринковими засобами реальної вартості державного боргу, а отже й цінних паперів, що його обслуговують. Визначена ринком ставка відсотка по цінних паперах держави є орієнтиром ринкового відсотка для інших (приватних і корпоративних) інструментів фінансового і грошового ринку (ставка відсотка за короткотерміновими скарбничими білетами, з огляду на їхню високу надійність, зазвичай, служить базою для порівняння відсотків інших типів фондів цінностей).

Суть *норми обов'язкового резервування* в системі грошового обігу було розглянуто у попередній темі. З її допомогою Центральний банк має можливість впливати через грошову базу на кредитоспроможність комерційних банків (у т.ч. на розміри кредитної мультиплікації). Відповідно, регулювання рівня обов'язкових резервів вважається одним із найбільш дієвих інструментів монетарної політики. Маніпулюючи нормою

обов'язкового резервування, Центральний банк безпосередньо впливає на пропозицію грошей та банківського кредиту: при її зменшенні комерційні банки отримують можливість збільшити ліквідність своїх активів і вдатися через додаткове кредитування до емісії нових грошей; при збільшенні норми резервування ці можливості звужуються. Розглядаючи вказану залежність, слід враховувати, що лише незначна частина всіх активів (розміщених коштів) комерційних банків знаходиться у формі готівки, тому зміна норми резерву на певну величину може призвести до багаторазового збільшення чи зменшення пасивів (залучених коштів) банківської системи.

Прийнято вважати, однак, що часті зміни розміру норми обов'язкового резервування ускладнюють регулювання грошового обігу. Зазначений інструмент більше придатний для вирішення не поточних, а радше довготермінових завдань монетарної політики. Так, у фазі піднесення економічного циклу норма резервування, як правило, підвищується, що дозволяє стримувати надмірні темпи пожвавлення економічної кон'юнктури та уповільнити інфляційні процеси.

Обережність у використанні механізму обов'язкового резервування визначається не лише дією мультиплікаційного ефекту кредитної експансії, а й відповідним впливом на динаміку прибутковості комерційних банків. Адже на гроші на резервних рахунках комерційних банків у центральному банку не нараховується відсоток. Такий порядок є своєрідним додатковим податком на комерційні банки, і його ріст зменшує їх прибутки та конкурентоспроможність. Тому рішення про відповідні зміни норми обов'язкового резервування затверджуються нормами національного законодавства (див. додаток 4).

Поряд зі здійсненням операцій на відкритому ринку та управлінням рівнем обов'язкових резервів, важливим інструментом монетарної політики є регулювання *облікової ставки* відсотка, яка формується на базі надання центральними банками позичок комерційним банкам для вирішення поточних фінансових проблем. Плата за вказані кредити виступає й у формі облікової ставки відсотка.

Регулювання облікової ставки відсотка використовується як засіб непрямого (економічного) впливу на масу грошей в обігу. Якщо комерційний банк бере у Центральному банку позику, він

випишує на себе боргове зобов'язання, яке, за чинними нормами, гарантується не резервною позицією активів комерційного банку, а державними цінними паперами, що знаходяться у його розпорядженні. Внаслідок цього отримана позика повністю використовується як надлишковий резерв, що надає банків-боржникові можливість відкривати додаткові кредитні рахунки населенню та юридичним суб'єктам у повному обсязі без відповідного забезпечення резервної позиції.

Облікова ставка в такому випадку виконує опосередковану функцію — визначає вартість отриманих комерційним банком надлишкових резервів (кредитів Центрального банку). Якщо облікова ставка відсотка знижується, то у комерційного банку виникає зацікавленість в отриманні додаткових сум таких кредитів, і навпаки. Відповідно через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів. Важливо мати на увазі, що з урахуванням змін у позиції надлишкового резерву вказана динаміка реалізується через механізм кредитного мультиплікатора.

Практикою доведено, що зміни облікової ставки, як і банківської норми обов'язкового резервування, здійснюються відповідно до розвитку окремих фаз економічного циклу: підвищується в періоди економічного росту і лишається, як правило, незмінною в періоди депресії та спаду. Тому виникає проблема «запізень» у здійсненні необхідних корекцій облікової ставки, що пояснюється недостатньою виразністю початкових етапів фаз економічного циклу та іншими об'єктивними й суб'єктивними чинниками (див. додаток 4).

Роль ефективного регулювання норми відсотка пов'язана й з безпосереднім впливом його величини на структуру грошових агрегатів і масу грошей, що знаходяться в обігу. Мається на увазі ефект ліквідності: чим нижча норма відсотка, тим більше грошей залишається у вигляді трансакційного залишку (поза банками); при її збільшенні отримують протилежний результат.

З урахуванням цього стає зрозумілою важливість визначення оптимального рівня ставки відсотка, що його прагнуть досягти засобами монетарної політики центральні банки. Мається на увазі досягнення, по-перше, позитивного рівня відсотка (не нижче, ніж темпи інфляції); по-друге, врахування його співвідношення з нормою прибутку (не вище такої норми); по-третє, співвідношення

дійсної норми відсотка з нормами відсотка країн, з якими здійснюються інтенсивні зовнішньоекономічні зв'язки.

Як засвідчує практика, найбільш оптимальним механізмом досягнення відповідності норми відсотка зазначеним вище параметрам, є її лібералізація, гнучка реакція на зміни у кон'юнктурі ринкової економіки.

Широкий вибір інструментів грошово-кредитної політики визначає актуальність проблеми її *дієвості*. Головною вимогою при цьому є забезпечення системності в застосуванні важелів монетарного регулювання, їх спрямування на досягнення взаємопов'язаних завдань грошової стабілізації.

Теорія і практика грошової політики дозволяє сформулювати кілька правил її застосування:

1. Гнучкість та узгодженість з іншими механізмами макроекономічного регулювання.

2. Узгодженість із податковою і зовнішньоекономічною (в т.ч. валютною) політикою. Заходи грошової стабілізації не можуть бути ефективними при перевищенні прийнятного (до 3 – 4 % ВВП) дефіциту державного бюджету.

3. Врахування неоднозначного реагування параметрів грошового обігу на різні інструменти грошової політики. Так, політика скорочення грошової пропозиції може компенсуватися збільшенням швидкості обігу грошей, і тому повинна бути скоригованою на швидкість обігу грошової одиниці.

3. Врахування ефекту запізнення (часового лагу) між застосуванням регулювальних заходів та відповідною реакцією на них грошової сфери й економічної системи в цілому (зміна динаміки грошової маси відбивається на динаміці цін та реальному обсязі ВНП із запізненням у 3—12 місяців).

4. Грошові реформи

Грошові реформи є одним з інструментів грошової політики. Змістом *грошових реформ* є повна або часткова перебудова державою наявної в країні грошової системи з метою оздоровлення загальної економічної ситуації в країні та стабілізації грошового обігу. Світова практика дозволяє класифікувати різні види грошових реформ на основі відповідних критеріїв: за глибиною

змін у грошовій системі країни – структурні (або грошові реформи у широкому розумінні) та часткові (у вузькому розумінні).

Часткові реформи поділяють на підвиди а) за ознаками ступеня зміни масштабу цін – на *формальні* (грошові купюри старого зразка замінюються на нові іншого зразка, але масштаб цін при цьому не змінюється); б) за характером обміну старих грошей на нові – *конфіскаційні* та *неконфіскаційні*. За конфіскаційних реформ обмін старих грошей на нові диференціюється, у свою чергу, за наступними критеріями: величиною грошової суми, що обмінюється (чим більша сума, тим менше коефіцієнт обміну, або встановлюється кількісна межа обміну); формою зберігання грошей (банківські депозити обмінюються за меншим коефіцієнтом, ніж готівка); формою власності на гроші (для державних установ застосовується пільгова пропорція обміну порівняно з недержавними юридичними та фізичними власниками); за порядком введення в обіг нових грошей – *одномоментні* (введення нових грошей в обіг здійснюється за 7 - 15 днів) та *паралельного* типу (нові грошові знаки функціонують поряд зі старими протягом певного часу, при чому останні поступово обмінюються на нові за визначеним співвідношенням. Своєрідною формою паралельного (подвійного) грошового обігу було використання в Китаї з квітня 1980 р. протягом більше 10 років «золотого» юаня — паралельної зі звичайним юанем грошової одиниці, що обслуговувала нерезидентів і представляла в обігу конвертовану валюту. Із зміцненням купівельної спроможності та запровадженням конвертованості базової грошової одиниці (звичайного юаня) необхідність у використанні системи паралельного обігу втратила актуальність.

Структурні грошові реформи відомі з часів переходу від системи біметалізму до золотого монометалізму і далі – до паперового грошового обігу. Такий перехід супроводжувався структурними змінами в усіх сферах економіки, цінній політиці, банківсько-кредитній та валютній системах, державних фінансах тощо. У зв'язку з різноплановістю змін в економічній системі країн, масштабністю інституційних перетворень грошові реформи в широкому розумінні є тривалими в часовому вимірі і їх проведення обіймає, як правило, декілька років.

До структурних реформ може бути віднесена грошова реформа 90-х років ХХ століття в Україні. Її метою було створення

національної грошової системи як однієї з ключових умов забезпечення державного суверенітету; забезпечення стабільності національної грошової одиниці; запровадження механізму регулювання грошового обороту ринковими інструментами. Реформа проводилася у кілька етапів: розпочалася у 1992 р. і завершилась у 1996 р. емісією нової національної грошової одиниці – *гривні*. На її останньому етапі була проведена деномінація (переоцінка) у співвідношенні 1:100000 усіх запасів грошей (готівкових і безготівкових), цінкових показників і поточних доходів осіб, незалежно від їх розміру та сум грошей, наданих для обміну. Загалом, ця реформа була успішною, однак закріплення позитивного макроекономічного ефекту її проведення було значною мірою знівельоване відсутністю відповідних і послідовних заходів у інших сферах економіки, перманентною політичною нестабільністю в країні протягом кінця 90-х – 2000-х років.

Ще одним прикладом успішної структурної грошової реформи є запровадження у 1999 р. рядом країн Європейського Союзу спільної грошової системи та єдиної валюти – *євро* замість їх національних валют.

Лекція 6. Гроші у міжнародній економіці

План

1. Економічні передумови виникнення валют.
2. Еволюція системи валютних відносин і стан міжнародної валютної ліквідності.
3. Валютний курс і валютний ринок.
4. Валютне регулювання та його засоби.

1. Економічні передумови виникнення валют.

Економічні відносини, учасниками яких є представники не менше ніж двох країн, називаються *міжнародними економічними відносинами*. Їх виникнення, розширення та інтенсифікація означають подальшу інтернаціоналізацію та глобалізацію економічних відносин, формування структурно цілісної системи світового господарства – міжнародної економіки.

Основою сучасних процесів глобалізації є поглиблення міжнародного поділу праці (МПП) на основі науково-технічної революції, що базується на інформаційних технологіях.

Міжнародний поділ праці є вищою формою її суспільного поділу і виявляється у міжнародній *спеціалізації* та *кооперуванні* виробництва у сферах виготовлення певної продукції або надання послуг.

Спеціалізація і кооперування є взаємозумовленими процесами, які супроводжуються не тільки всебічним розвитком міждержавного обміну, але й структурними перетвореннями вищого порядку – інтернаціоналізацією в межах світогосподарських зв'язків усього циклу розширеного відтворення (виробництво→розподіл →обмін→споживання→виробництво з приростом).

На перших етапах інтернаціоналізації переважав *загальний* поділ праці між крупними сферами виробництва (сільським господарством, промисловістю та ін.), що виявлявся переважно у міжгалузевій торгівлі.

Розгортання НТР та поступове перетворення на її основі технологічної структури виробничого процесу були головними факторами інтенсивного розвитку *часткового* та *одиночного* поділу праці, істотного зростання на їх основі рівня інтернаціоналізації виробництва. МПП спирається на економічно вигідну спеціалізацію виробництва окремих країн на тих чи інших видах продукції, веде до взаємного обміну результатами виробництва між ними у певних кількісних і якісних пропорціях. При цьому дедалі важливішу роль у поглибленні МПП відіграє не забезпеченість ресурсами, а підвищення економічної ефективності виробництва тієї чи іншої продукції. В цьому випадку поділ праці має зміст лише при його подальшій кооперації. *Міжнародна кооперація праці* означає спільну участь у виробництві та обмін між країнами продуктами, виробленими з найбільшою ефективністю.

Протягом останніх двох десятиліть докорінні зміни у міжнародному поділі праці визначаються, по-перше, зростанням ролі спеціалізації і кооперування у виробництві *наукомісткої* продукції; по-друге, розвитком спеціалізації у сфері виробництва науково-технічних знань та інформації, внаслідок чого виник та інтенсивно розвивається *міжнародний ринок науково-технічних знань* (торгівля ліцензіями, науковою інформацією, «ноу-хау», науково-технічними консультаціями та іншими видами знань); по-третє, важливим структурним елементом міжнародного поділу праці стала інтернаціоналізація сфери послуг, торгівля якими тісно

переплітається з виробництвом і збутом товарів, експортом капіталу, інтелектуальним обміном. Значну частку у цій торгівлі займають *фінансові* послуги (депозитно-кредитні операції, оплата чеків, лізинг, емісія кредитних карток тощо).

Ступінь розвитку міжнародного поділу праці має безпосереднє відношення до проблеми досягнення збалансованості попиту і пропозиції у світовому господарстві на ринковій основі. В сучасній міжнародній економіці дія стихійних *ринкових* (*ендогенних*) саморегуляторів доповнюється *зовнішніми* (*екзогенними*) регулюючими чинниками, у ролі яких виступають міжнародні економічні організації, держави, транснаціональні компанії (ТНК) з притаманними їм можливостями впливу на умови та пропорції міжнародного обміну.

Об'єктивні основи саморегулювання пропорцій міжнародного економічного обміну формуються на підставі реалізації на світовому ринку *інтернаціональної* вартості товарів і послуг. Роль інтернаціональної вартості за її сутнісними ознаками аналогічна ролі категорії *вартості* у формуванні умов обміну у товарному господарстві, що склалися історично. На основі інтернаціональної вартості складаються необхідні передумови формування пропорцій міжнародного обміну, рівні оптових та роздрібних цін, досягається їх взаємна порівнюваність на основі курсів національних грошових одиниць (валют). Таким чином, інтернаціональна вартість виконує функцію системоутворювальної ланки, за допомогою якої складники економічних відносин міжнародної економіки пов'язуються в єдине ціле.

Особливе значення в розвитку цього процесу має економічна *конкуренція*, яка відіграє важливу роль у формуванні механізму інтернаціональної вартості. Поглиблення міжнародного поділу праці та зростаюча взаємозалежність умов міжнародного обміну товарів, як і інтернаціоналізація сукупного платоспроможного попиту, викликають не лише загострення конкуренції на зовнішньому ринку, а й надають їй глобального характеру. Внаслідок цього міжнародна економіка в усіх її проявах втягується у глобальне суперництво, в якому вирішальну роль відіграють не національні, а інтернаціональні конкурентні переваги. Їх наявність або відсутність, знову ж таки, визначається через порівняння величин національних та інтернаціональної вартостей, представлених у формі національних грошових

одиниць (валют) та світових грошей (золота, а пізніше - резервної валюти).

Внаслідок економічної глобалізації змінюється співвідношення між інтернаціональною вартістю товару та його національними вартостями, представленими витратами виробництва та обігу на рівні окремих країн. Інтернаціональна вартість починає домінувати щодо національних вартостей товарів, які втрачають своє самостійне значення: вони співвідносяться як загальне та особливе.

Інтернаціональна вартість реалізує себе на світовому ринку через механізм утворення світових цін, а також інтернаціоналізацію системи грошових відносин. У свою чергу, світова ціна – грошовий вираз інтернаціональної вартості товарів і послуг, що реалізуються на зовнішньому ринку, - є ключовим елементом ринкового механізму балансування світового попиту та пропозиції. На її основі формується середня норма прибутку у виробництві певних груп товарів і послуг, а отже, утворюється інтернаціональна ціна виробництва (витрати + прибуток за середньою нормою).

Ціни світового ринку стають своєрідним орієнтиром, до якого пристосовуються ціни внутрішнього ринку. При цьому сила зв'язку між національними (внутрішніми) і світовими цінами зростає в міру того, як економіки відповідних країн дедалі інтенсивніше втягуються у міжнародний поділ праці.

Інтернаціональна вартість реалізується не лише через механізм ціноутворення на світовому ринку, а й на основі відповідної глобалізації системи грошових відносин. Ці процеси є органічно взаємопов'язаними, оскільки формування світових цін та втілення на цих засадах принципу еквівалентності міжнародного обміну можливі лише за умови функціонування інтернаціонального вартісного еквівалента - світових грошей.

Відомо, що протягом тривалого часу засобом реалізації грішми функції світових грошей виступало *золото*. Водночас, як монетарний товар, воно служило і національними грішми. За цих умов функціонування спеціального механізму взаємодії окремих, національних грошових одиниць із системою міждержавного грошового обігу мало формальний характер. Золото у вигляді монет, а з часом паперові гроші, як його представники (після демонетизації золота – як його замітники),

стали виконувати усі функції світових грошей на світовому ринку (виступати в ролі міжнародної міри вартості, засобу обігу, платежу і нагромадження).

Функціональною формою світових грошей є *валюта* - грошова одиниця певної країни (якщо не йдеться про колективну валюту), що користується достатнім ступенем довіри до неї учасників міжнародних економічних відносин. Функції, що їх виконують світові гроші (валюта), є логічним продовженням грошових функцій, що реалізуються на внутрішньому ринку.

Валюта як економічна категорія може класифікуватися за різними критеріями. Так, за критерієм емітента, валюта поділяється на три різновиди: а) *національна валюта* (використання національної грошової одиниці як міжнародного засобу обігу і платежу); б) *іноземна валюта* (іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, скарбничих білетів, монет, що знаходяться в міждержавному обігу. Окрім цього, в поняття «іноземна валюта» в широкому значенні включаються *іноземні цінні папери* — платіжні документи (чеки, векселі, акредитиви, сертифікати тощо), акції, облігації та інші валютні цінності. Якщо іноземна валюта використовується для нагромадження в офіційних (державних) резервах, вона отримує статус *резервної* валюти); в) *колективні валюти* (міжнародні грошові одиниці, що функціонують як у регіональному, так і світовому обігу. Прикладами колективних валют можуть бути *спеціальні права запозичення* (СДР, від англ. SDR – Special Drawing Rights) як колективна розрахункова одиниця Міжнародного валютного фонду (СДР вперше було емітовано у 1970 р.), *євро* – спільна валюта країн-учасниць Європейського Союзу, що увійшли до єврозони (використовується з 1999 р. у 18 країнах ЄС станом на початок 2013 р.), аналогічні валюти регіональних економічних об'єднань в Африці, Латинській Америці, країнах Близького Сходу (східноафриканський шилінг, андське песо, арабський розрахунковий динар) та ін.

За критерієм режиму використання розрізняють *неконвертовану* і *конвертовану* валюту (остання може бути *вільно* або *частково* конвертованою). За особливостями умов здійсненні платіжно-розрахункових операцій вживають поняття «*валюта імпортера*» і «*валюта експортера*», «*валюта*

платежу», «валюта клірингу», «валюта векселя», «валюта ціни» тощо.

2. Еволюція системи валютних відносин і стан міжнародної валютної ліквідності.

Валютні відносини, що спорадично виникали між різними країнами та окремими суб'єктами міжнародного товарного обміну, були зумовлені, по-перше, запровадженням і використанням грошей та грошових систем різних країн та регіонів, і, по-друге, суттєвим розширенням товарного обміну, що опосередковувався грішми різних держав-емітентів. Валютні відносини і світова валютна система протягом своєї еволюції пройшли кілька етапів, відображаючи суперечності світового господарства, потреби його розвитку і справляючи на нього активний зворотний вплив.

Функціонування валютних відносин на етапі їх зародження (приблизно з XIII століття) супроводжувалося виникненням писаних та неписаних правил (звичаїв). Згідно з потребами міжнародного обміну ці правила удосконалювалися і були організаційно зафіксовані у вигляді відповідних інститутів, що мали право використовувати різноманітні методи та інструменти для регулювання валютних відносин. Сукупність таких інститутів утворює *валютну систему* - конкретно-історичну форму правової та інституційної організації валютних відносин.

Валютні системи функціонують на національному, регіональному та світовому рівнях. Взаємодіючи між собою, вони утворюють цілісну структуру *міжнародних валютних відносин*.

Історично першими виникли *національні* валютні системи, з допомогою яких забезпечувався міжнародний платіжний оборот, утворювались та використовувались валютні ресурси, необхідні для забезпечення процесу економічного відтворення в країнах.

Національна валютна система є органічною, але відносно самостійною частиною системи *грошових* відносин окремих держав. Її функціонування регулюється національним законодавством кожної країни з урахуванням норм міжнародного права, що передбачає визначення ряду важливих

умов: а) статусу національної валюти, б) встановлення механізму взаємодії національних і світових грошей, в) спосіб їх конвертованості, г) котирування й регулювання валютних курсів, д) формування й використання міжнародних ліквідних засобів, золотовалютного запасу, кредитних ресурсів, е) правила здійснення зовнішньоторговельних розрахунків тощо. До складу національних валютних систем входять банківські та небанківські кредитно-фінансові установи, валютні біржі, спеціальні органи валютного контролю, інші державні та недержавні інституції.

В процесі поглиблення інтернаціонального характеру міжнародних економічних відносин і, особливо, в умовах економічної глобалізації, відбувається взаємна інтеграція систем національних грошових і валютних відносин, тому функціональні відмінності між ними поступово зникають.

Регіональна міжнародна валютна система являє собою договірно-правову форму організації валютних відносин і між групою країн. Її найважливішими елементами є а) *регіональна валюта* або міжнародна розрахункова одиниця, б) спеціальний режим регулювання валютних курсів, в) спільні валютні фонди, г) банківські та валютно-фінансові інститути.

Світова валютна система є функціональною формою організації валютних відносин на рівні міждержавних зв'язків. Вона утворилася в ході взаємодії національних валютних систем для більш ефективного проведення платежів за експортно-імпортними операціями різних країн, створення на цій основі умов для розвитку міжнародної торгівлі та руху капіталу, інших форм міжнародних економічних відносин.

Розвиток світової валютної системи регулюється міждержавними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міжнародних валютно-фінансових організацій. Складниками світової валютної системи є а) міжнародні засоби обігу і платежу, б) міжнародні ліквідні ресурси (іноземна валюта та інші платіжні засоби), в) механізм регулювання валютних паритетів і курсів, г) міжнародні валютні ринки і ринки золота, д) система міжнародного кредитування й міждержавних розрахунків, е) відповідні інфраструктурні ланки тощо.

У своєму еволюційному розвитку світова валютна система пройшла три основні етапи – *золотого*, *золотодевiзного* (варіантом золотодевiзного був золотодоларовий стандарт) та *паперово-валютного* (валютно-девiзного) стандарту. Система *золотого стандарту* стихійно сформувалася після промислової революції на базі золотого монометалізму у формі золотомонетного стандарту. Правові засади її функціонування були закладені на міжнародній конференції у Парижі (1867 р.) й оформлені відповідною угодою. Паризька валютна система функціонувала до 1920-х – 1930-х рр. на основі наступних принципів: функціонування золота як світових грошей; фіксація золотого вмісту (золотих паритетів) національних валют, їх безпосередня конвертованість у золото; фіксованих валютних курсів на основі золотого паритету, коливання яких обмежувалося золотими точками.

Країни-учасниці Паризької угоди мали забезпечувати жорстке співвідношення між наявними запасами золота й кількістю грошей, що знаходилась в обігу, а також вільний експорт та імпорт золота. Золотий стандарт відіграв важливу роль у забезпеченні грошам вільної конвертованості, автоматичному врівноваженні платіжних балансів окремих держав, стабільності світових цін. Однак, він перестав функціонувати, коли у ході першої світової війни країни змушені були призупинити обмін валют на золото.

Найбільшим недоліком цієї системи були обмежені можливості проведення окремими державами власної валютно-грошової політики і державного регулювання валютної сфери, оскільки будь-яке збільшення обсягів паперової емісії та інфляційне знецінення національних грошей супроводжувалося відпливом золота за кордон. Це звужувало можливості державного втручання у сферу грошових і валютних відносин, їх використання для вирішення конкретних завдань економічної політики. Тому після завершення війни відбулася заміна золотого стандарту золотовалютним (золотодевiзним*).

* Девiза – англ.: exchange - боргове зобов'язання або зобов'язання, виражене у валюті, з допомогою якого здійснюються міжнародні розрахунки. До девiз відносяться переказ, чек, акредитив, виставлені на іноземний банк; платіжна вимога, платіжне доручення, вексель, що підлягають сплаті за кордоном, а також іноземні банкноти та монети.

Суть системи *золотодевiзного* стандарту полягала у тому, що поряд із золотом функцію міжнародних платiжних засобiв взяли на себе девiзи - валюти провiдних країн свiту. Золотi паритети було збережено, але конверсiю валют в золото можна було проводити не лише безпосередньо, а й через iноземнi валюти. Важливою рисою даної системи було те, що статус *резервної* не був офiцiйно закрiплений за жодною з валют (британський фунт стерлiнгiв i долар США боролися за цей статус).

Система золотодевiзного стандарту юридично була оформлена рiшеннями міжнародної Генуезької конференцiї у 1922 р. i діяла вiдносно стабiльно до Великої депресiї — свiтової економiчної кризи 1929-33 рр. Мiждержавнi суперечностi в умовах кризи призвели до валютних вiйн, у ходi яких застосовувалися *валютний контроль, валютнi iнтервенцiї та валютний демпiнг*. До початку другої свiтової вiйни практично всi країн Заходу припинили розмiн паперових грошей на золото, що пiдривало засади функцiонування золотодевiзного стандарту. Зрештою, Генуезька валютна системи розпалася на валютнi блоки навколо провiдних валют.

Потреби i принциповi засади створення нової валютної системи, яка вiдповiдала б умовам ринкового регулювання та посиленню регулюючої ролi у валютнiй сферi мiждержавних iнститутiв були теоретично обгрунтованi Дж. Кейнсом у вiдомiй працi „Загальна теорiя зайнятостi, вiдсотка i грошей ” (1936 р.). Альтернативний варiант, який передбачав закрiплення за долларом США ключових позицiй у свiтовiй валютнiй системi, був запропонований американськими економiстами. Однак спiльними ознаками обох проектiв були заходи iз демонетизацiї золота у внутрiшньому обiгу та вiдхiд вiд золотого стандарту у мiжнародних розрахунках, що спиралися на потреби глибоких структурних змiн у процесах виробничого вiдтворення.

В роки другої свiтової вiйни системи мiжнародної торгiвлi та валютних вiдносин були зруйнованi. Для їх найшвидшого вiдновлення у пiслявоєнний перiод у 1944 р. в м. Бреттон-Вудс (США) була проведена мiжнародна конференцiя з валютно-фiнансових проблем, на якiй було створено мiжурядову установу при Органiзацiї Об'єднаних Нацiй (ООН) з регулювання валютних вiдносин – Мiжнародний валютний фонд (МВФ). Прийнятi Статтi

Угоди (Статут МВФ) визначили найважливіші принципи нової валютної системи, що дістала назву *Бреттон-Вудської*.

Перший із цих принципів фіксував, що на відміну від золотого стандарту її підґрунтям стала система золотодевізного (золото-валютного) стандарту на основі долара США і частково фунта стерлінгів, яка незабаром трансформувалась у систему виключно *золотодоларового* стандарту.

Були визначені чотири основні форми використання золота як основи світової валютної системи: 1) збережені золоті паритети валют та їх фіксація у МВФ; 2) золото продовжувало використовуватись як остаточний засіб погашення різниці (сальдо) міжнародних розрахунків, як головний компонент міжнародної валютної ліквідності; 3) долар США прирівнювався до золота для закріплення за ним статусу резервної валюти; 4) для підкріплення ролі долара США як резервної валюти державна скарбниця Сполучених Штатів продовжувала розмін долара на золото для іноземних центральних банків за офіційною ціною 1934 р. (35 дол. за трійську унцію – 31,1 г). На цій основі визначався золотий паритет долара - 0,888 грама золота. Передбачалося поступове впровадження взаємної оберненості валют та їх конверсії в золото через долар. Валютні обмеження підлягали поступовій відміні, а на їх запровадження потрібна була згода МВФ.

Другий принцип передбачав, що прирівнювання валют та їх взаємний обмін здійснюватимуться на основі узгоджених країнами-членами МВФ фіксованих валютних паритетів, виражених у доларах. Змінювати паритети можна було тільки з дозволу МВФ.

Третій принцип зазначав встановлення режиму фіксованих валютних курсів, які могли відхилятися від паритету лише у вузьких межах (плюс–мінус 1%). Для коливань курсу у визначених межах центральні банки повинні були здійснювати валютні інтервенції в доларах. Зміна вартості (масштабу цін) грошової одиниці понад 10% (девальвація) могла здійснюватися лише за відповідною санкцією МВФ.

Четвертий принцип запроваджував міждержавне регулювання валютних відносин через МВФ, який надає кредити в іноземній

валюти для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів з метою підтримки нестабільних валют.

Бреттон-Вудська валютна система функціонувала до середини 1970-х рр. і стала важливим чинником поглиблення міжнародного поділу праці, інтернаціоналізації виробництва та інших сфер світового господарства торгівлі. Причини припинення її існування були об'єктивними: до кінця 1960-х рр. США значною мірою втратили на світовому ринку свої конкурентні переваги на тлі економічного зміцнення Західної Європи та Японії: виник дефіцит платіжного балансу, почали розвиватися інфляційні процеси, різко скоротились запаси золота (в 1971 р. їх вартість становила 11,1 млрд. дол. і була в 6 разів меншою від доларової маси, що знаходилася у міждержавному обігу. Утворилася подвійна ціна на золото, коли ринкова ціна в декілька разів перевищувала офіційну). 15 серпня 1971 р. президент Р. Ніксон прийняв рішення про припинення конвертованості долара в золото, що означало фактичний крах Бреттон-Вудської валютної системи.

Нове співвідношення сил у світовому господарстві, потреби швидко й ефективно проводити міжнародні розрахунки і платежі, обслуговувати багатократно зростаючі обсяги експортно-імпортних операцій вимагали відповідних змін у світовій валютній системі. Такі зміни були відображені у принципах Кінгстонської угоди, визначених на нараді представників країн-членів МВФ (м. Кінгстон, Ямайка, 1976 р.). Кінгстонська угода започаткувала створення нової - *Ямайської валютної системи*, що продовжує функціонувати й нині. Офіційно вона почала діяти після внесення змін у Статут МВФ та їх ратифікацій державами-учасницями з квітня 1978 р.

Основними принципами Ямайської валютної системи є наступні:

1. Повна демонетизація золота у сфері валютних відносин, що означала скасування офіційного золотого паритету, офіційної ціни золота та фіксацію золотого вмісту національних грошових одиниць (МВФ припинив публікацію про золотий паритет), зняття будь-яких обмежень у його приватному використанні. Внаслідок цих дій золото стало звичайним товаром, ціна якого визначається попитом і пропозицією на міжнародних ринках золота в крупних центрах світової торгівлі (Нью-Йорку, Чикаго, Токіо та

ін.). Разом з тим, як показала практика наступних десятиліть, втративши статус світових грошей, золото продовжує залишатися високоліквідним товаром, який можна в разі необхідності стабілізації платіжного балансу швидко конвертувати у потрібну валюту.

2. Замість золотодоларового стандарту запроваджено стандарт SDR (спеціальні права запозичення). СПЗ створювались МВФ як звичайний кредитний інструмент. На початковому етапі використання СПЗ зберігався їх зв'язок із золотом через прирівнювання 1 СПЗ до 1 долара США, але надалі він був розірваний. З 1974 р., враховуючи зміни у світовій валютній системі, курс СПЗ став визначатися на основі валютного „кошика” із 16-ти, з 1981 р. – 5-ти, а з 2001 р. – 4-х валют, що обслуговують основну частку світового товарообороту: долара США (частка у „кошику” 45%), євро (29%), єна (15%), фунт стерлінгів (11%). СПЗ повинні були стати альтернативою не лише золота, а й долара як світових грошей. Однак, повністю витіснити долар з позиції провідної міжнародної валюти не вдалося навіть після світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр., і він продовжує залишатися одним із „стовпів” світової валютної системи.

3. Важливою ознакою механізму Ямайської системи стали „плаваючі” валютні курси національних грошей, що визначаються перш за все співвідношенням величин попиту і пропозиції на певну грошову одиницю на валютному ринку. Наслідки такого нововведення є суперечливими: „плаваючі курси” надають валютним відносинам гнучкості, водночас, їх постійні коливання (*волатильність*) порушують стабільність умов міжнародної торгівлі, провокують ріст обсягів спекулятивних операцій на валютному ринку, відволікаючи значні обсяги валют від інвестування у реальну економіку.

Особливістю Ямайської валютної системи є її функціонування на принципах валютного плюралізму (поліцентризму), коли в межах єдиної системи взаємодіють локальні (регіональні) валютні об'єднання. Одним із таких найбільш розвинутих об'єднань є *Європейський валютний союз (ЄВС)*, у якому з 1 січня 1999 р. була введена у безготівковий, а з 2002 р. – готівковий обіг колективна валюта – *євро*. Ця грошова одиниця стала результатом і, водночас, важливим інструментом європейської інтеграції.

3. Міжнародна валютна ліквідність

Поняття «*міжнародна валютна ліквідність*» характеризує здатність суб'єктів міжнародних економічних відносин своєчасно розраховуватись за своїми зовнішніми зобов'язаннями відповідними платіжними засобами (ліквідними ресурсами). Залежно від рівня економічних суб'єктів розрізняють показники міжнародної валютної ліквідності на рівні окремих країн, регіонів або міжнародної економіки в цілому.

Забезпеченням світогосподарських зв'язків необхідними ліквідними ресурсами стало однією із провідних функцій міжнародних фінансових інституцій. Зокрема, прикладом виконання цієї функції на глобальному рівні стало впровадження МВФ в обіг СПЗ, на регіональному рівні – введення в обіг європейськими країнами європейської валютної одиниці (ЕКЮ), а пізніше – на її основі – євро.

Ступінь *валютної платоспроможності* та оцінки міжнародної валютної ліквідності визначається показником відношенням величини золотовалютних резервів, основним джерелом нагромадження яких є експорт товарів і послуг, до суми річного товарного імпорту на рівні відповідного економічного суб'єкта. Показником глобальної міжнародної ліквідності є відношення величини золотовалютних резервів усіх центральних банків до загальної суми річного світового товарного імпорту. МВФ вважає стан міжнародної (глобальної) ліквідності задовільним, коли показник сукупних офіційних резервів країн дорівнює 50 % вартості світового імпорту.

При оцінці платоспроможності окремих країн використовується показник *норми обслуговування державного боргу* (Но.б.). Но.б. визначається відношенням суми платежів, яку країна має виплатити іноземним постачальникам і кредиторам, і суми іноземної валюти, отриманої від експорту товарів і послуг за певний період часу.

$$\text{Но.б.} = \text{СП/СБ}$$

де: Н о.б. — норма обслуговування державного боргу;

СП — сума платежів, що їх необхідно виплатити згідно з державним боргом;

СБ — сума експортних надходжень валюти. У міжнародній практиці прийнято вважати, що країна є неплатоспроможною, якщо НОБ перевищує 20 %.

Для контролю за станом валютної ліквідності країни застосовується показник платіжного балансу, у якому відображаються міжнародні платіжні операції, пов'язані з рухом товарів, послуг та капіталу за певний проміжок часу (зазвичай 1 рік). Обслуговування платіжного балансу шляхом проведення відповідних розрахункових операцій у валюті виражає зміст валютної ліквідності. Платіжний баланс вважається *активним* (має позитивне сальдо), якщо надходження платежів перевищує видатки; у протилежному випадку — *пасивним* (має від'ємне сальдо).

Платоспроможність окремих країн перед закордонними постачальниками і кредиторами (міжнародна валютна ліквідність) визначається станом *централізованих золотовалютних резервів*. Їх утворення і використання визначається ступенем інтенсивності державного втручання в сферу зовнішньоекономічних, у т.ч. валютних, відносин. До складу централізованих резервів входять іноземна валюта (депозити, векселі державної скарбниці, облігації та інші цінні папери тощо), кошти в СПЗ, резервні позиції у МВФ та золото.

Процес утворення й нагромадження резервних фондів у формі іноземної валюти для забезпечення неперервних платежів у міжнародній сфері розпочався в умовах функціонування золотого стандарту з XIX століття. Провідне місце у структурі ліквідних ресурсів держави на початку XX ст. належало золоту (в 1913 — 1937 р. - 92 % загального обсягу приросту офіційних резервів). Надалі динаміка частки золота в офіційних резервах коливалася залежно від ступеня довіри до паперової валюти і загальної ситуації у міжнародній валютно-фінансовій сфері. Так, після ліквідації офіційної ціни на золото у 70-х роках XX ст. і переоцінки його резервного компонента за ринковими цінами частка останнього значно зросла. І, навпаки, у 80-і рр. XX ст. спостерігалася значне зростання частки резервів у паперовій іноземній валюті.

У структурі міжнародної валютної ліквідності крім резервних валют, позицій окремих країн у СДР, а також золота, істотне місце належить і спеціальним валютним активам: євродоларам, нафтодоларам тощо. *Євровалюта* є своєрідною формою світових грошей, які виконують належні їм функції за межами країни-емітента. Так, євродолари репрезентують грошові ресурси в доларах, розміщених юридичними та фізичними особами різних країн у європейських та інших банках за межами США. При цьому важливо мати на увазі, що йдеться не про готівкові гроші, а про банківські рахунки в американських доларах. Подібне походження мають і нафтодолари, що зберігаються країнами-експортерами нафти на рахунках у європейських, азійських банках, а також деякі інші види кредитних ресурсів, що розширюють обсяг міжнародної валютної ліквідності.

3. Валютний курс і валютний ринок

Валютний курс - ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни. У міжнародних економічних відносинах валютний курс виконує кілька важливих функцій, дозволяючи: 1) встановити співвідношення обміну грошових одиниць різних країн при здійсненні між ними платіжно-розрахункових операцій; 2) порівняти ціни, кон'юнктуру світового і національних ринків, дані систем національних рахунків (ВНП, ВВП, НД), інші макро- та мікроекономічні показники різних країн, необхідні для прийняття ефективних зовнішньоекономічних управлінських рішень; 3) здійснювати переоцінку коштів у іноземній валюті на рахунках юридичних та фізичних осіб (фірм, банків, окремих домашніх господарств тощо).

Валютний курс може встановлюватись *адміністративно* або на основі взаємного *котирування* – оцінки вартості валют на валютному ринку, основними учасниками якого є крупні комерційні банки.

Країни використовують два основні методи котирування – пряме та обернене: при *прямому* котируванні вартість національної валюти встановлюється через її певну кількість до одиниці іноземної валюти (долара США, євро або інших резервних валют); при *оберненому* котируванні вартість одиниці національної валюти виражається у певній кількості одиниць валюти іноземної (див. додаток **22**).

Існує декілька різновидів валютного курсу, що визначаються за тими чи іншими критеріями: офіційний, ринковий (рівноважний), покупця, продавця, розрахунковий (номінальний, реальний, ефективний), фіксований, плаваючий, спот-курс, форвардний курс, крос-курс та ін. та інші.

В системі золотого стандарту його рівень валютного курсу визначався величиною золотого паритету валют. У зв'язку з демонетизацією золота і запровадження системи паперово-валютного стандарту (Ямайська валютна система) визначення валютного курсу здійснюється шляхом порівняння купівельних спроможностей грошових одиниць різних країн. *Купівельна спроможність* валюти виражається через порівняння стандартної кількості (кошика) товарів і послуг, які можна придбати на дану грошову одиницю.

Співвідношення купівельної спроможності валют стосовно певної (порівнюваної, аналогічної) групи товарів і послуг у двох визначає *паритет купівельної спроможності* (PPP - англ. purchasing power parity).

Однією із методик розрахунків PPP є визначення паритету купівельної сили валют на основі відношення:

$$PPP = P_j(b)/P_j(a)$$

де: $P_j(a)$ і $P_j(b)$ — рівень цін споживчого кошика товарів і послуг у порівнюваних країнах у визначений період.

На практиці валютний курс, як правило, помітно відрізняється від паритетного співвідношення під впливом кількох основних чинників:

- коливання попиту і пропозиції на валютному ринку;
- стан балансу поточних операцій та руху довгострокових капіталів (*базисний* баланс);
- рівень облікової ставки на позики, що надаються центральним банком комерційним банкам;
- темпи інфляції та інфляційні очікування;
- стан політичної ситуації в країні;
- спекулятивні валютні операції (за оцінками, понад 90 % операцій світового валютного ринку не пов'язано з обслуговуванням торговельних і фінансових угод, пов'язаних з реальною економікою).

Сила впливу вказаних чинників на валютний курс спричиняє його більшу чи меншу волатильність, яка може мати місце за обраного державою *режиму* валютного курсу. Серед таких режимів розрізняють *фіксований* курс, *плаваючий* валютний курс (його підвидами є коригований валютний курс, „вільне плавання”, регульоване „плавання”), курс *оптимального валютного простору*, *таргетований* (цільовий) курс, до якого прагне держава, курс у межах *валютного коридору* та ін. (рис. 6.1).

Практика сучасних валютних відносин свідчить, що більшість валют функціонує в змішаному курсовому режимі: підтримується визначений для валют-учасниць регіональних об'єднань діапазон коливань і, водночас, режим «вільного плавання» відносно грошових одиниць третіх країн, що не є учасниками таких об'єднань.

Визначення оптимального рівня й режиму функціонування валютного курсу грошової одиниці є складним завданням центральних банків країн. Вони повинні враховувати вирішувати це завдання, маючи на увазі зв'язок між рівнем і режимом функціонування валютних курсів та умовами зовнішньої торгівлі, рухом капіталу, міграцією робочої сили тощо. Тому визначати оптимальний режим валютного курсу треба в комплексі з іншими заходами макроекономічної політики. Такий режим мусить бути спрямованим на забезпечення,

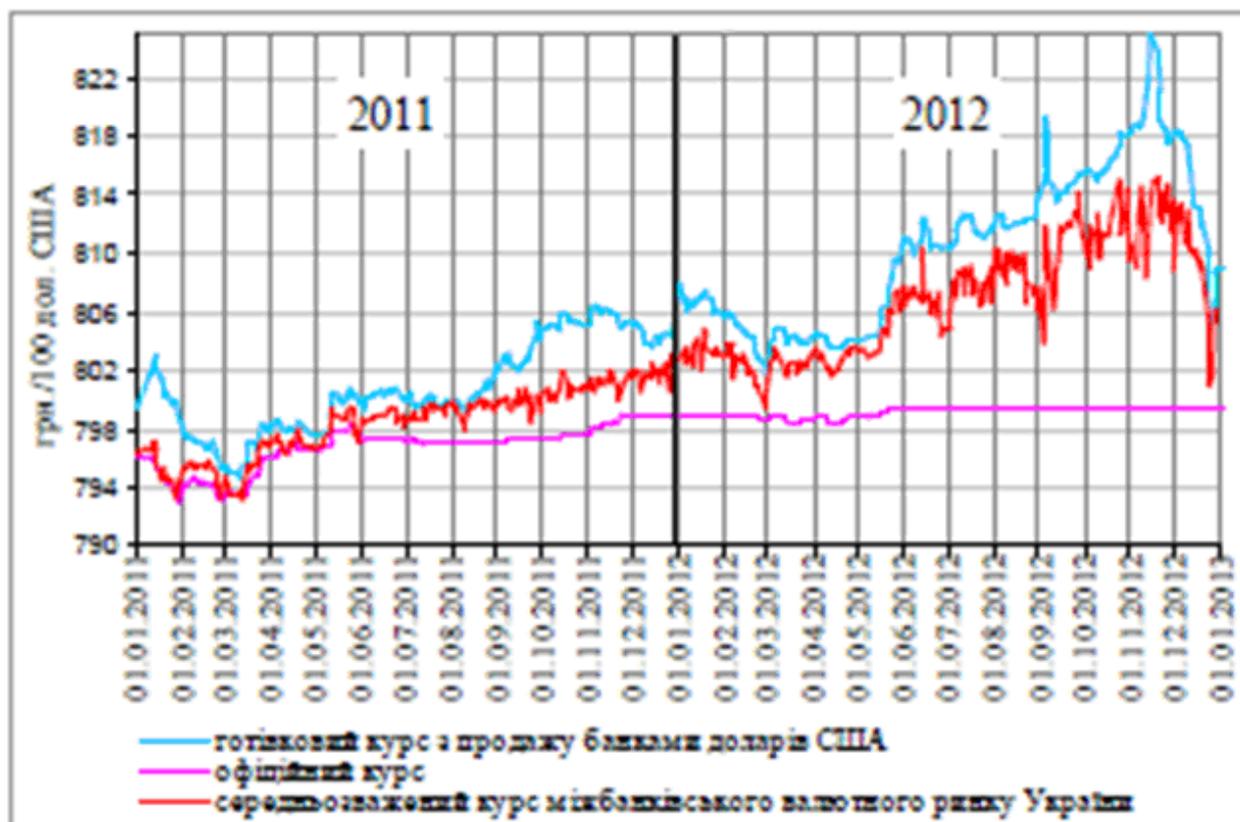

Рис. 6.1. Динаміка курсу гривні до долара США в 2011 – 2012 роках.

з одного боку, внутрішньої стабілізації економіки, її грошово-кредитної системи, підвищення ефективності використання виробничих потужностей, робочої сили, а з іншого — посилення зовнішньої конкурентоздатності країни та її валютної ліквідності. Тому курсова політика повинна узгоджуватись як із внутрішніми макроекономічними характеристиками економіки, так і з її позиціями на зовнішніх ринках, тенденціями, що розвиваються в цих сферах.

Гнучка система валютного формує для окремої країни механізми, що захищають її від негативного впливу зовнішніх економічних шоків, передусім від інфляції та знецінення капіталу, сприяє вирішенню проблеми зовнішньої заборгованості. Важливою функцією гнучкого курсоутворення є сприяння формуванню на внутрішньому ринку конкурентного середовища як ключового чинника підвищення ефективності виробництва.

Невід'ємним складником міжнародної валютної системи є *валютний ринок*. Сучасний валютний ринок є одним із елементів міжнародного фінансового ринку, де на засадах свободи вибору і реалізації своїх економічних інтересів взаємодіють покупці і продавці різних валют.

Валютному ринкові, як і іншим ринковим інститутам, притаманні, з однієї сторони, конкуренція, ризик, прагнення його учасників максимізувати свій дохід, а з іншої - відповідні механізми їх регулювання (власне ринкові та пов'язані з регулюючими функціями держави).

Суб'єктами валютного ринку є покупці, продавці, посередники та державні інститути. Останні виконують двоїсту роль: встановлюють правила „гри” на валютному ринку і одночасно є його „гравцями”. Конкретно суб'єкти валютного ринку представлені кількома групами учасників:

- підприємницькі структури (фірми, організації) та індивідуальні особи, зайняті в різноманітних сферах зовнішньоекономічної діяльності;

- комерційні банки, які здійснюють валютне обслуговування учасників зовнішньоекономічних угод. При цьому, комерційні банки у ряді випадків самі можуть виступати самостійними учасниками угод з купівлі-продажу валюти, реалізуючи власний інтерес;

- посередники (брокерські фірми, контори та окремі брокери, що займаються посередницькою діяльністю і отримують відповідну комісійну винагороду);

- державні установи, серед яких провідну роль виконують центральні (національні) банки.

Територіально найбільші валютні ринки розташовані у країнах з мінімальними валютними обмеженнями: Нью-Йорку, Лондоні, Парижі, Цюриху, Франкфурті-на-Майні, Токію, Гонконгу, Сінгапурі та ін. Загальний обсяг валютних операцій на світовому валютному ринку сягає нині більше 2 трлн. дол. США за день.

У практиці функціонування валютного ринку прийнято розрізняти дві групи валютних операцій: *поточні* та *строкові*. У першому випадку йдеться про так звані угоди „*спот*”, що реалізуються на короткотерміновій основі (доставка валюти здійснюється протягом двох банківських робочих днів). Відповідно до цього визначається і валютний курс «спот» — курс на момент укладення угоди.

В другому випадку маємо операції *форвардного* типу (операції на певний термін, розрахунки за якими

здійснюються більше ніж за 2 дні після їх укладення (найчастіше форвардні угоди укладаються на терміни 1, 2, 3, 6, 9, 12 місяців). Форвардні валютні курси відрізняються від курсів «спот» на величину «премії» або «знижки (дисконту)», пов'язаних з відстроченням платежів.

Наявність часового проміжку між укладанням угоди на купівлю-продаж товарів і надходженням валюти продавцеві після платежу породжує *валютний ризик*, пов'язаний із можливою зміною курсів валют. Ймовірність такої зміни тим вища, чим більш тривалим є цей проміжок часу, і, відповідно, ступінь ризику для довготривалих угод зростає. Наслідки зміни курсу для продавців (експортерів) можуть виявитися у зменшенні (або збільшенні) очікуваних доходів, для покупців (імпортерів) – у зменшенні (або збільшенні) очікуваних витрат. Варіанти наслідків залежать від напрямку зміни валютного курсу – знецінення або подорожчання валюти, в якій зафіксовані умови платежу.

Для нейтралізації валютного ризику продавці та покупці застосовують комплекс заходів, відомих як *хеджування* (англ. *hedging* – страхування від цінових ризиків при здійсненні угод на термін).

Із запровадженням «плаваючих» валютних курсів у практиці міжнародних економічних відносин набула поширення система страхування від валютного ризику на міждержавному (двосторонньому) рівні та рівні зовнішньоекономічної діяльності окремо взятих держав. Йдеться про заходи макроекономічного характеру — укладення міждержавних угод, діяльність у структурах валютно-клірингових союзів, визначення режиму валютного регулювання та утворення внутрішньодержавної (національної) системи страхування від валютного ризику.

Заходи із хеджування зовнішньоекономічної діяльності здійснюються на різних рівнях, однак найбільш розгалуженими є ті із них, що реалізується на мікроекономічному рівні (фірмами, корпораціями, банками).

Оцінки валютного ризику, що здійснюються фірмами, спираються, як правило, на дані про а) величину ризикового періоду; б) суму коштів, на які поширюється ризик; в)

структуру і характер втрат, можливих у майбутніх операціях та інші.

Серед методів валютного страхування, що використовуються на рівні зовнішньоекономічної діяльності окремих фірм, найбільш поширеним є здійснення комерційних операцій на базі термінових угод *форвардного* типу, які дозволяють захистити партнерів від можливих несприятливих змін курсових співвідношень.

4. Валютне регулювання та його засоби.

З огляду на роль валютних відносин у системі зовнішньоекономічних зв'язків окремих країн та усієї світової спільноти, їх становлення супроводжувалося формуванням відповідного механізму регулювання. Особливо зросла роль валютного регулювання після запровадження у другій половині 70-х рр. ХХ ст. механізму «плаваючих» валютних курсів та принципу поліцентризму у структурній побудові світової валютної системи.

Механізм регулювання міжнародних валютних відносин функціонує на національному, міжнародному (регіональному) та світовому рівнях і включає комплекс принципів, методів, інструментів та інститутів, уповноважених здійснювати регулюючі заходи для досягнення визначених цілей.

Заходи валютного регулювання, що здійснюються на *національному* рівні, їх принципи й нормативні параметри визначаються законодавством актами кожної країни. Вони поширюються, насамперед, на курсову політику, діяльність комерційних банків на валютному ринку, поточні та капітальні операції платіжного балансу, ввезення та вивезення валютних цінностей через державний кордон, формування та використання офіційних золотовалютних резервів (див. додатки 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29). Комплексний вплив на вказані напрями регулювання можуть здійснювати *валютні обмеження*, що можуть бути більш або менш жорсткими залежно від потреб національної економіки у валютних ресурсах. Так, у ході світової валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр. Національний банк України запровадив ряд обмежень на валютні операції, метою яких було збереження валютних резервів держави та недопущення неконтрольованого

відтоку валюти з України (заборона валютного кредитування фізичних осіб, тимчасова заборона на зняття ними депозитів у іноземній валюті та ін.). Крім валютних обмежень ефективними інструментами державного регулювання валютних відносин є *облікова (дисконтна) політика національних (центральних) банків, валютні інтервенції, операції на ринку цінних паперів (відкритому ринку) та ін.* Так, механізм *валютної інтервенції*, що широко використовується у світовій практиці валютного регулювання, пов'язаний з операціями щодо купівлі та продажу власної валюти або конкурентної валюти іншої держави. Такі операції впливають на зміну на валютному ринку попиту і пропозиції певної грошової одиниці та приводять до відповідної корекції її обмінного курсу.

Валютна інтервенція може здійснюватися за рахунок використання власних резервів іноземної валюти; «своп-угод» — договорів із певною країною з приводу одержання кредиту у валюті цієї ж країни, необхідного для здійснення валютної інтервенції; продажу цінних паперів, розміщених в іноземній валюті та ін.

Поряд із валютною інтервенцією досить поширеним засобом впливу на курсові співвідношення є відповідне *коригування облікових ставок* центрального (національного) банку: їх підвищення веде до збільшення попиту на національну валюту і зростання її курсу, а скорочення — до зниження цього курсу.

На регіональному (міжнародному) рівні валютне регулювання здійснюється наддержавними інститутами, яким делегуються функції та повноваження такого регулювання (наприклад, Європейському центральному банкові у Європейському Союзі тощо). Однією з ланок міждержавного(регіонального) валютного регулювання є валютні кліринги — міжнародні платіжні угоди між декількома країнами з приводу взаємозаліку боргів і вимог, що виникають за зовнішньоторговельними та іншими операціями без відповідних переказів іноземної валюти. Валютні кліринги зазвичай застосовуються в умовах, коли країни-партнери зовнішньоекономічної діяльності (всі або деякі з них) не мають конвертованої валюти для забезпечення взаємних розрахунків.

Більш високим ступенем валютних відносин на регіональному рівні є валютно-економічні союзи, що передбачають застосування не лише узгодженого механізму взаємних розрахунків, а й валютну інтеграцію у різних формах.

На рівні світової валютної системи функції регулювання покладені на МВФ, який керується у своїй діяльності Статутом та ухвалами й домовленостями, спільно прийнятими країнами-учасницями. З 1992 р. у право членства в МВФ отримали країн, що входили до колишнього СРСР, у т.ч. й Україна. Це означало фактичне завершення процесу глобалізації валютного регулювання, що здійснюється МВФ та іншими міжнародними організаціями.

Статутом МВФ визначається, що його метою є забезпечення співробітництва у міжнародних валютних проблемах, сприяння стабілізації валют, утворення багатосторонньої системи платежів і розрахунків, досягнення рівноваги та платіжних балансів країн-учасниць. Статут передбачає, що країни-учасниці, вступаючи до Фонду, беруть на себе добровільні зобов'язання співпрацювати з Фондом і між собою в питаннях стабілізації валютних відносин.

Директорат МВФ у межах своїх повноважень щодо спостереження за політикою у сфері валютних курсів визначив три *загальні принципи*, якими мають керуватися країни-учасниці фонду:

1) кожна країна-член фонду не повинна допускати такої маніпуляції валютними курсами, яка б надавала їй можливість одержання недобросовісних конкурентних переваг над іншими країнами;

2) обов'язком кожної країни є здійснення валютного регулювання, спрямованого на запобігання руйнівних наслідків, викликаних короткотерміновими коливаннями обмінних курсів;

3) при проведенні політики курсового регулювання мають враховуватися інтереси інших членів фонду включно з інтересами країн, у чиїх валютах здійснюється інтервенція.

В рамках заходів валютного регулювання МВФ надає кредити, призначені для загальної підтримки платіжного балансу. Крім кредитування програм стабілізації платіжних балансів, МВФ надає фінансову допомогу з метою врегулювання зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та проведення структурної перебудови їх економік.

Після світової валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр. зросло число пропозицій щодо підвищення ролі МВФ як глобального аналітичного і координаційного центру. Фонд має змогу проводити на глобальному рівні системні дослідження та розробляти прогнози економічних процесів для усіх суб'єктів світової економіки. Водночас, на адресу Фонду висловлюється й багато критичних зауважень, спрямованих на коригування деяких його підходів до умов кредитування країн, відхід від жорсткої універсалізації умов надання кредитів до розробки більш реалістичної оцінки специфіки окремих країн тощо.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра міжнародних економічних відносин

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Проректор з навчальної роботи
проф. Гаврилюк С. В.
_____ “ ___ ” _____ 2013 р.

ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І ГРОШОВОГО ОБІГУ

Робоча програма
вибіркової навчальної дисципліни
підготовки бакалавра
напряму 6.030201 „Міжнародні економічні відносини”

Луцьк - 2013

Робоча програма навчальної дисципліни „Теорія грошей і грошового обігу” для студентів напряму підготовки 6.030201 „Міжнародні економічні відносини”. - 29 серпня 2013 р. – 11 с.

Розробник: Сищук Андрій Артемович, доцент, кандидат економічних наук

Рецензент: Бегун Світлана Іванівна, доцент, кандидат економічних наук

Робоча програма навчальної дисципліни затверджена на засіданні кафедри міжнародних економічних відносин (протокол № 8 від 7 травня 2014 р.).

Завідувач кафедри: _____ (Павліха Н. В.)

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною комісією факультету міжнародних відносин

протокол № 10 від 13 червня 2014 р.

Робоча програма навчальної дисципліни схвалена науково-методичною радою університету

протокол № 13 від 26 червня 2014 р.

© Сищук А. А., 2014 р.

Вступ

Робоча програма навчальної дисципліни „Теорія грошей і грошового обігу” складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалавра напряму 6.030201 „Міжнародні економічні відносини”.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є історія виникнення, суть і функції грошей, закони грошового обігу, роль грошей в економічній системі, механізм здійснення державної грошової політики.

Міждисциплінарні зв'язки: „Основи економічної теорії”, „Теорія міжнародних економічних відносин”, „Регулювання міжнародних економічних відносин”, „Міжнародні валютно-фінансові та кредитні відносини”, „Кредит і банківська справа”, „Світове фінансове середовище”, „Податки і податкові системи”, „Фінансова система України”.

Програма навчальної дисципліни складається з таких **змістових модулів:**

1. „Розвиток теорії грошових відносин. Монетарний ринок та вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів”.
2. „Інституційні основи грошових відносин та організація грошового обігу. Гроші у міжнародній економіці”.

1. Опис навчальної дисципліни

Таблиця 1

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
		денна форма навчання
Кількість кредитів: 3	0302 міжнародні відносини	вибіркова
Модулів: 3	6.030201 - міжнародні економічні відносини	Рік підготовки 1
Змістових модулів: 2		Семестр 2
ІНДЗ: є		Лекції 34 год.
Загальна кількість годин: 108		Практичні (семінари) 18 год.
Тижневих годин (для денної форми навчання):	бакалавр	Лабораторні 0 год.
аудиторних: 3		Самостійна робота 28 год.
самостійної роботи: 2		Індивідуальна робота 28 год.
індивідуальної роботи: 2		Форма контролю: екзамен

2. Мета і завдання навчальної дисципліни.

2.1. Метою викладання навчальної дисципліни „Теорія грошей та грошового обігу” є вивчення теорій грошей, ринку грошей, інституційних основ грошових відносин та організації грошового обігу, впливу грошей на макроекономічні та міжнародні економічні процеси.

2.2. Основними завданнями вивчення дисципліни „Теорія грошей та грошового обігу” є:

- з'ясування суті грошових відносин, закономірностей функціонування ринку грошей;
- розкриття змісту структури грошової маси, основ організації грошового обігу;
- визначення напрямів та особливостей впливу грошей на макроекономічні та міжнародні економічні процеси.

2.3. Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні:

знати: закономірності функціонування ринку грошей;

- структуру грошової маси;
- основи організації та державного регулювання грошового обігу;

вміти: аналізувати стан грошової системи України, її проблеми та перспективи розвитку;

- опрацювати для практичних цілей дані статистики грошового обігу та фінансової статистики України;

- аналізувати нормативно-правову базу системи грошового обігу України та її зовнішньоекономічних аспектів.

2.4. Кількість годин та кредитів:

годин – 108; кредитів - 3.

3. Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Розвиток теорії грошових відносин. Монетарний ринок та вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів.

Тема 1. Вступ до теорії грошей і грошового обігу. Розвиток теорії грошових відносин.

Загальне визначення предмета теорії грошей. Розвиток теорії грошових відносин. Кількісна теорія грошей. Теорія грошей класичної школи політичної економії. Внесок К. Маркса у розвиток теорії грошових відносин. Маржиналізм як методологічна основа сучасних теорій грошових відносин. Кейнсіанська парадигма у розвитку теорії грошей. Сучасні монетаристські теорії грошей. Сучасний синтез теорій грошей.

Тема 2. Сутність, функції і функціональні форми грошей.

Становлення та еволюція грошей. Суть і функції грошей. Функціональні форми грошей. Портфельний підхід. Грошові агрегати та їх грошові форми агрегатів. Грошові агрегати банківської системи України.

Тема 3. Ринок грошей.

Попит на гроші та специфіка монетарного ринку. Сутність попиту на гроші. Попит на гроші як форму багатства. Чинники, що визначають параметри попиту на гроші. Теорія касових залишків. Трансакційний та спекулятивний залишки грошей.

Суть і механізм формування пропозиції грошей. Роль державних інституцій у здійсненні емісійного процесу. Утворення грошей комерційними банками. Грошова база.

Відносна вартість грошей. Купівельна спроможність грошей. Вартість грошей, що нагромаджуються. Норма відсотка.

Рівновага на грошовому ринку та механізм його саморегулювання. Важелі державного регулювання.

Тема 4. Вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів.

Перетворення грошей на капітал і розвиток кредиту. Суть і основні форми грошового капіталу. Кредит і його функції. Вплив кредиту на перебіг макроекономічних процесів та капіталізацію грошових відносин.

Гроші та розвиток економічного циклу. Монетарна теорія циклу. Кейнсіанська модель регулювання економічного циклу.

Гроші та інфляція. Суть, форми інфляції та чинники впливу на її розвиток. Вплив інфляції на перебіг макроекономічних процесів.

Змістовий модуль 2. Інституційні основи грошових відносин та організація грошового обігу. Гроші у міжнародній економіці.

Тема 5. Грошово-кредитна політика та механізм її реалізації.

Суть та основні цілі грошово-кредитної політики. Суб'єкти реалізації грошово-кредитної політики. Національний (центральний) банк і його функції. Механізм грошово-кредитної політики. Інструменти прямого та опосередкованого впливу на основні параметри грошового обігу. Вимоги дієвості монетарної політики. Грошові реформи. Становлення і розвиток грошової системи України.

Тема 6. Гроші у міжнародній економіці.

Інтернаціоналізація економіки як основа розвитку валютних відносин. Еволюція системи валютних відносин. Валюта і міжнародна валютна ліквідність. Платіжний баланс.

Система валютних курсів та їх функції. Структура та основні механізми валютного ринку. Валютний ризик і методи валютного страхування.

Валютне регулювання, його зміст, суб'єкти і засоби. Системи міждержавного (регіонального) валютного регулювання.

4. Структура навчальної дисципліни

Таблиця 2

Тема	Кількість годин				
	Усього	у тому числі			
		лек.	прак т(се м.)	інд .	сам. роб
Змістовий модуль 1. Розвиток теорії грошових відносин. Монетарний ринок та вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів.					
Тема 1. . Вступ до теорії грошей і грошового обігу. Розвиток теорії грошових відносин.	16	6	2	4	4
Тема 2. Суть, функції і функціональні форми грошей.	14	4	2	4	4
Тема 3. Ринок грошей	18	6	4	4	4
Разом за змістовим модулем 1	48	16	8	12	12
Змістовий модуль 2. Інституційні основи грошових відносин та організація грошового обігу. Гроші у міжнародній економіці.					
Тема 4. Вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів	16	6	2	4	4
Тема 5. Грошово-кредитна політика та механізм її реалізації	22	6	4	6	6
Тема 6. Гроші у міжнародній економіці	22	6	4	6	6
Разом за змістовим модулем 2	60	18	10	16	16
Усього годин	108	34	18	28	28

5. Теми практичних (семінарських) занять

Таблиця 3

№ з/п	Тема	Кількість годин
1.	Розвиток теорії грошових відносин . 1. Кількісна теорія грошей. 2. Теорія грошей класичної школи політичної економії. Внесок К. Маркса у розвиток теорії грошових відносин. 3. Маржиналізм як методологічна основа сучасних теорій грошових відносин. 4. Кейнсіанська парадигма у розвитку теорії грошей. 5. Сучасні монетаристські теорії грошей. 6. Сучасний синтез теорій грошей.	2

2.	<p>Суть, функції і функціональні форми грошей.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Еволюція форм вартості і виникнення її грошової форми. Історія розвитку грошей. 2. Суть і функції грошей. 3. Функціональні форми грошей і портфельний метод їх аналізу. 4. Грошові агрегати банківської системи України. 	2
3.	<p>Попит, пропозиція і рівновага на грошовому ринку.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сутність і чинники попиту на гроші. Рівняння грошового обігу. 2. Теорія касових залишків і трансакційний залишок грошей. 3. Пропозиція грошей і механізм її формування. 4. Вартість грошей як засобу обігу і засобу нагромадження. 5. Рівновага на грошовому ринку і механізм її саморегулювання. 	4
4.	<p>Вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сутність, функції та вплив кредиту на перебіг макроекономічних процесів та капіталізацію грошових відносин. 2. Гроші та розвиток економічного циклу. Кейнсіанська та монетаристська моделі. 3. Гроші та інфляція. 4. Особливості впливу грошей на макроекономічні процеси в Україні. 	2
5.	<p>Грошово-кредитна політика та механізм її реалізації.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Сутність, цілі та суб'єкти грошово-кредитної політики. 2. Механізм грошово-кредитної політики та його інструменти. 3. Національний банк України та його функції. 4. Особливості сучасної грошово-кредитної політики України. 5. Грошові реформи. 	4
6.	<p>Гроші у міжнародній економіці.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Інтернаціоналізація економіки та еволюція системи валютних відносин. 2. Валюта і міжнародна валютна ліквідність. 3. Валютний курс і валютний ринок. 4. Валютне регулювання та його засоби. 	4
	Разом	18

6. Самостійна робота.

Таблиця 4

№ з/п	Тема	Кількість годин
1	Вивчення механізму регулювання грошового ринку у монетаристській та кейнсіанській теоріях, характеристика важелів державного регулювання грошового ринку.	4
2.	Аналіз функціональних форм грошей та їх структури у грошовій системі України..	4
3.	Вивчення змісту та чинників формування попиту на гроші, особливостей попиту на гроші у перехідній економіці. Вивчення суті та механізму формування пропозиції грошей, ролі державних інституцій у емісійному процесі.	4
4.	Загальна характеристика особливостей інфляційного процесу в Україні у 90-і роки ХХ – на початку ХХІ століття.	4
5.	Вивчення законодавчої та нормативно-правової бази про банки і банківську діяльність в Україні. Аналіз статистичних даних про грошово-кредитну політику України за матеріалами статистичних збірників та спеціальної періодики.	6
6.	Вивчення економічної природи валютних відносин та понять, що їх характеризують (інтернаціональна вартість, валюта, міжнародна валютна ліквідність, платіжний баланс, валютний курс, валютний ринок, офіційні валютні резерви), механізму валютного регулювання та його основних структурних елементів. Аналіз законодавчої та нормативно правової бази про валютне регулювання в Україні (6 год.).	6
	Разом	28

7. Індивідуальні завдання.

Завдання 1. Аналіз статистичних даних про грошові агрегати (графічна ілюстрація), факторів їх динаміки у грошовій масі України (за матеріалами статистичних збірників та спеціальної періодики: "Бюлетень НБУ", "Вісник Національного банку України", "Фінанси України" та ін.).

Завдання 2. Скласти та порівняти діаграми грошових агрегатів України за даними видання "Бюлетень НБУ" (таблиця "Наявна грошова маса в обігу України та її розміщення").

Завдання 3. За даними видання "Бюлетень НБУ" (таблиця "Показники діяльності банківської системи України") проаналізувати взаємозв'язок її основних показників (графічна ілюстрація) і дати загальну характеристику стану грошової системи України протягом визначених років.

Завдання 4. Аналіз статистичних даних про динаміку цін та інфляційні процеси за матеріалами статистичних збірників та спеціальної періодики, їх

графічна ілюстрація ("Бюлетень НБУ", "Вісник НБУ", "Фінанси України" та ін.).

Завдання 5. Аналіз рівнів та чинників динаміки відсоткових ставок на грошовому ринку України за даними банківської статистики, їх графічна ілюстрація ("Бюлетень НБУ", "Вісник Національного банку України", "Фінанси України" та ін.)

Завдання 6. Характеристика норми обов'язкового резервування, грошової бази та ефекту кредитного мультиплікатора. Аналіз статистичних даних про норматив обов'язкового резервування та їх графічна ілюстрація (за матеріалами статистичних збірників та спеціальної періодики: "Бюлетень НБУ", "Вісник Національного банку України", "Фінанси України" та ін.).

Завдання 7. Використовуючи статистичні дані видання "Бюлетень Національного банку України" за 2011 р. (таблиця "Основні показники економічного та соціального стану України" за 2004-2010 роки) проаналізувати динаміку (у % до ВВП) сальдо поточного рахунку платіжного балансу, експорту та імпорту товарів і послуг. Визначте, чи існує взаємозв'язок між цими показниками, динамікою зовнішнього боргу України та величиною її міжнародних резервів.

Завдання 8. Аналіз статистичних даних та чинників динаміки валютних курсів основних резервних валют, української національної валюти, ціни на золото, платіжного балансу України ("Бюлетень НБУ", "Вісник НБУ", "Фінанси України" та ін.) та їх графічна ілюстрація.

8. Методи навчання:

- інформаційно-рецептивний;
- ілюстративний;
- метод проблемного викладу;
- евристичний.

9. Форма підсумкового контролю успішності навчання.

Екзамен в усній формі оцінюється від 0 до 60 балів (2 теоретичні питання по 20 балів і практичне завдання у 20 балів).

Питання для підготовки до контролю:

1. Розвиток теорії грошових відносин. Кількісна теорія грошей.
2. Теорія грошей класичної і марксистської шкіл політичної економії. Маржиналізм як методологічна основа сучасних теорій грошових відносин.
3. Кейнсіанська парадигма у розвитку теорії грошей.
4. Сучасні монетаристські теорії грошей. Сучасний синтез теорій грошей.

5. Становлення, еволюція, сутність та функції грошей. Гроші як загальний еквівалент і технічний інструмент обміну товарів.
6. Функції грошей. Співвідношення функцій міри вартості і засобу обігу, засобу нагромадження і засобу платежу.
7. Функціональні форми грошей. Грошові агрегати M_0, M_1, M_2, M_3, L . Грошові агрегати банківської системи України.
8. Сутність та особливості попиту на гроші. Попит на гроші як форму багатства.
9. Прості рівняння грошового обігу. Теорія касових залишків.
10. Трансакційний залишок грошей. Пояснити економічний зміст формули $M_{dt} = f(Y)$.
11. Спекулятивний залишок грошей та його економічна природа за Дж. Кейнсом.
12. Побудувати і пояснити графічну модель функціональної залежності спекулятивного попиту на гроші і норми відсотка.
13. Пояснити економічний зміст формул $M_d = M_{dt} + M_{ds} = k(Y) + k(r)$, $M_d = f(Y, r)$. Побудувати модель функціональної залежності номінального доходу і норми відсотка.
14. Специфічні умови формування попиту на гроші в умовах перехідної економіки.
15. Сутність і механізм формування пропозиції грошей.
16. Роль державних інституцій у здійсненні емісійного процесу.
17. Утворення грошей комерційними банками. Норма обов'язкового резерву.
18. Грошова база. Ефект кредитного мультиплікатора і коефіцієнт експансії депозитних вкладів.
19. Відносна вартість грошей. Купівельна спроможність грошей.
20. Вартість грошей, що нагромаджуються. Норма відсотка.
21. Моделі рівноваги грошового ринку і механізм його саморегулювання. Швидкість обігу грошей. Важелі державного регулювання монетарного ринку.
22. Перетворення грошей на капітал. Особливості грошового капіталу.
23. Лихварський капітал та його особливості
24. Позичковий капітал і джерела його нагромадження. Фіктивний капітал.
25. Позичковий відсоток та його природа у різних теоріях грошей. Норма позичкового відсотка.
26. Кредит і кредитна система. Вплив кредиту на перебіг макроекономічних процесів.
27. Функції кредиту та їх зміст.
28. Форми кредиту та їх характеристика.
29. „Гроші як гроші” та „гроші як капітал”. Кредитні гроші та їх функціональні форми.
30. Монетарна теорія економічного циклу і напрями антициклічної політики.

31. Гроші, ефективний попит, співвідношення заощадження та споживання у кейнсіанській моделі регулювання економічного циклу.
32. Заощадження, інвестиції та зайнятість у кейнсіанській моделі регулювання економічного циклу. Фіскальні важелі впливу на динаміку економічного циклу.
33. Суть, чинники та форми інфляції. Інфляція попиту та інфляція витрат.
34. Вплив інфляції на перерозподіл доходів, рівень зайнятості та обсяг ВВП. Крива Філіпса.
35. Особливості інфляційного процесу в Україні у 90-і роки ХХ – на початку ХХІ століття.
36. Сутність, основні цілі та суб'єкти реалізації грошово-кредитної політики. Національний (центральный) банк і його функції.
37. Інструменти прямого та опосередкованого впливу на основні параметри грошового обігу у механізмі грошово-кредитної політики. Операції на відкритому ринку.
38. Управління обов'язковими резервами. Регулювання облікової ставки та банківського відсотка. Вимоги дієвості монетарної політики.
39. Становлення і розвиток сучасної грошової системи України.
40. Грошові реформи.
41. Розвиток валютних відносин і його основи. Інтернаціональна вартість та інтернаціоналізація грошових відносин.
42. Валютна система. Еволюція світової системи валютних відносин.
43. Валюта як поняття, її різновиди та сучасні форми. Колективні валюти (СДР, ЕКЮ, євро та ін.).
44. Міжнародна валютна ліквідність та показники її визначення.
45. Платіжний баланс. Офіційні золотовалютні резерви. Ринок євровалют.
46. Система валютних курсів та їх функції. Фіксовані та гнучкі курси. Оптимальний курс.
47. Загальна характеристика валютного ринку, його економічні суб'єкти та операції.
48. Валютний ризик і методи валютного страхування.
49. Загальна характеристика валютного регулювання, його напрямів, інститутів та механізму.
50. Конвертованість валюти та її види. Валютний кліринг.

10. Методи та засоби діагностики успішності навчання:

усне опитування, письмові роботи, виконання ІНДЗ, іспит.

11. Розподіл балів, які отримують студенти.

Дисципліна складається з двох змістових модулів та її вивчення передбачає виконання ІНДЗ (табл. 5). У цьому випадку підсумкова оцінка за

100-бальною шкалою складається із сумарної кількості балів за:

1. Поточне оцінювання з відповідних тем (максимум 34 балів);
2. Виконання ІНДЗ, які зараховуються у поточний контроль (максимум 6 балів);
3. Модульні контрольні роботи (максимум 60 балів).

Таблиця 5

Поточний контроль (макс = 40 балів)						Модульний контроль (макс = 60 балів)		Загальна кількість балів
Модуль 1			Модуль 2			Модуль 3		
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2			ІНДЗ	МКР 1	МКР 2
T 1	T 2	T 3	T 4	T 5	T 6	6	30	30
4	6	6	6	6	6			

Шкала оцінювання (національна та ECTS)

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	Відмінно	Зараховано
82 – 89	B	Добре	
75 - 81	C	Задовільно	
67 -74	D		
60 - 66	E		
1 – 59	Fx	Незадовільно	Незараховано (з можливістю повторного складання)

За поточне тестування студент може отримати максимум 40 балів.

І контрольний модуль: за перший змістовий модуль - 16 балів (з них: виступи на семінарі – 14 балів, доповнення – від 1 до 2 балів залежно від змісту доповнення; за другий змістовий модуль - 18 балів (з них: виступи на семінарі – 16 балів, доповнення – від 1 до 2 балів залежно від змісту доповнення).

II контрольний модуль: 30 балів за кожну із двох письмових контрольних робіт.

Виконання індивідуального завдання оцінюється за шестибальною системою.

12. Список джерел.

Закон України „Про банки і банківську діяльність”. – Електронний ресурс. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua/go/1587-18](http://zakon.rada.gov.ua/go/1587-18)

Вовчак О. Д., Руцишин Н. М. Банківська справа: навчальний посібник / О. Д. Вовчак, Н. М. Руцишин. – Львів: "Новий Світ - 2000", 2010.

Владичин У. В. Банківське кредитування: навчальний посібник / У. В. Владичин; за ред. д-ра екон. наук, проф. С. К. Реверчука. - К.: Атіка, 2008.

Гальчинський А. С. Теорія грошей: навч. посіб./ А. С. Гальчинський. – К.: Основи, 1996.

Гроші та кредит: підручник: 3 – є вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. В. Пудовкіна та ін.; за заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002.

Михайловська І. М., Ларіонова К. Л. Гроші та кредит: навчальний посібник/ І. М. Михайловська, К. Л. Ларіонова. – Львів: Новий Світ - 2000, 2010.

Мишкін Фр. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків: пер. з англ./ Фр. Мишкін. – К.: Основи, 1998.

Інтернет-ресурси

<http://www.aub.com.ua> – Інтернет-сайт Асоціації Українських банків

<http://www.bank.gov.ua> – Інтернет-сайт Національного банку України.

<http://www.finance.com.ua> – Фінанси України

<http://www.finmarket.info> – Фінансовий ринок України

<http://www.minfin.gov.ua> – Інтернет-сайт Міністерства фінансів України

<http://www.rada.gov.ua> – Інтернет-сайт Верховної ради України.

<http://www.ukrstat.gov.ua> – Інтернет-сайт Державного комітету статистики України

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ
для підсумкового контролю з дисципліни
“ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І ГРОШОВОГО ОБІГУ”

Тема 1.
Розвиток теорії грошових відносин

1. Як впливає збільшення кількості грошей в обігу на вартість грошей і рівень товарних цін:

- А) збільшення вартості грошей;
- Б) ріст цін;
- В) зменшення вартості грошей;
- Г) зниження цін;

2. Як впливає зменшення кількості грошей в обігу на вартість грошей і рівень товарних цін:

- А) зменшення вартості грошей;
- Б) зниження цін;
- В) ріст цін;
- Г) збільшення вартості грошей.

3. Автором кількісної теорії грошей є:

- А) Д.Юм;
- Б) К. Маркс;
- В) А.Пігу;
- Г) А.Маршал.

4. Які причинно-наслідкові зв'язки притаманні рівнянню обміну І.Фішера:

- А) рівень цін на товари змінюється обернено пропорційно масі грошей в обігу;
- Б) рівень цін на товари змінюється прямо пропорційно швидкості грошей в обігу;
- В) рівень цін на товари змінюється прямо пропорційно масі грошей в обігу;
- Г) рівень цін на товари змінюється обернено пропорційно обсягу проданих товарів.

5. Двоюрисну структуру економіки, з поділом її на екзогенну та ендогенну складові, обґрунтували :

- А) неокласики;
- Б) кейнсіанці;
- В) марксистки;
- Г) сучасні монетаристи.

6. Які мотиви нагромадження грошей в економічних суб'єктів сформулювали представники "кембріджської школи":

- А) мотив багатства;
- Б) мотив обачності;
- В) мотив лихварства;
- Г) трансакційний мотив.

7. Через який конкретний "проміжний" механізм здійснюється вплив грошей на економіку у твердженнях кейнсіанців:

- А) процентна ставка;
- Б) банк;
- В) валютний курс;
- Г) інвестиції.

8. Через який конкретний "проміжний" механізм здійснюється вплив грошей на економіку у твердженнях монетаристів:

- а) ціна товару;
- б) сукупний попит на товари;
- в) пропозиція грошей;
- г) емісія грошей.

9. Напрямок у вивченні проблем грошей, пов'язаний з дослідженням внутрішньої природи грошей, називається:

- А) монетаристською теорією;
- Б) абстрактною теорією;
- В) неокласичною теорією;
- Г) марксистської теорією.

10. Згідно монетаристської теорії відставання "М" від росту ВВП компенсується:

- А) зростанням швидкості обігу грошей;
- Б) зменшенням швидкості обігу грошей;
- В) зростанням цін;
- Г) зниженням цін.

11. Рівняння Фішера має вигляд:

- А) $MV = PY$
- Б) $MP = VY$
- В) $MY = VP$
- Г) $M/V = P$

12. Згідно монетаристської теорії маса грошей в обігу повинна зростати:

- А) швидше від зростання ВВП;
- Б) відповідно до росту ВВП;
- В) відставати від росту ВВП;

Г) немає правильної відповіді.

13. Праця А.Сміта та Д.Рікардо “Дослідження про природу і причини багатств народів” (1776 г.) становить частину:

- А) класичної школи економічної теорії;
- Б) кейнсіанської школи економічної теорії;
- В) марксистської школи економічної теорії;
- Г) немає правильної відповіді.

14. Кембріджське рівняння має вигляд:

- А) $Md = K/P \times Y$
- Б) $Md = K \times P \times Y$
- В) $Md = K + P + Y$
- Г) $Md = K - P - Y$

15. Класична кількісна теорія зародилася:

- А) у XVI ст.;
- Б) наприкінці XIX ст.;
- В) у 1929–1933 рр.;
- Г) у 1960–1970 рр.

16. Економічною передумовою виникнення кількісної теорії грошей є:

- А) становлення капіталістичних відносин;
- Б) революція цін в Європі;
- В) розвиток державного монополізму та перетворення грошей на ключову форму капіталу;
- Г) Велика депресія 1929–1933 рр.

17. Напрям у вивченні проблем грошей, пов'язаний з дослідженням місця і ролі грошей у відтворювальному процесі, називається:

- А) монетаристською теорією;
- Б) абстрактною теорією;
- В) неокласичною теорією;
- Г) немає правильної відповіді.

18. Визначальною ознакою класичної кількісної теорії є таке положення:

- А) рівень товарних цін і вартість грошей визначаються змінами кількості грошей в обігу;
- Б) на рівень цін і на вартість грошей не впливає кількість грошей;
- В) рівень товарних цін і вартість грошей залежать від обсягу виробленого продукту та мотивів попиту на гроші.
- Г) рівень товарних цін і вартість грошей визначаються змінами пропозиції товарів.

19. Математичне обґрунтування постулатів класичної кількісної теорії зробив:

- А) Д. Юм;
- Б) І. Фішер;
- В) М. Фрідмен;
- Г) Дж.М. Кейнс.

20. Неокласична кількісна теорія зародилася:

- А) у XVI ст.;
- Б) наприкінці XIX ст.;
- В) 1929–1933 рр.;
- Г) 1960–1970 рр.

21. Економічною передумовою виникнення неокласичного варіанта кількісної теорії грошей є:

- А) становлення капіталістичних відносин;
- Б) тривале зростання інфляції;
- В) революція цін у Європі;
- Г) розвиток державного монополізму та перетворення грошей на ключову форму капіталу.

22. Основні відмінності неокласичної кількісної теорії М.І. Тугана-Барановського (кон'юнктурної теорії) полягають у тому, що він:

- А) заперечує прямо пропорційну залежність цін від кількості грошей;
- Б) доводить вплив на ціни всіх трьох факторів рівняння І. Фішера: маси грошей, обсягу реалізованих товарів і послуг, швидкості обігу грошей;
- В) заперечує вплив на ціни швидкості обігу грошей;
- Г) всі відповіді правильні.

23. Економісти кейнсіанської школи вважають, що грошово-кредитна політика має використовуватися в першу чергу:

- А) для фінансування дефіциту державного бюджету;
- Б) контролю за динамікою процентної ставки;
- В) контролю за динамікою грошової пропозиції;
- Г) сприяння стабілізації банківської системи.

24. Монетаристи:

- А) доводять користь дискреційної монетарної політики;
- Б) гадають, що у сучасній ринковій економіці немає вільної конкуренції;
- В) вважають, що державне втручання знижує стабільність економіки;
- Г) доводять користь фіскальної політики держави.

25. Фіскальне регулювання як найефективніший засіб економічної стабілізації розглядається:

- А) у класичній моделі;

- Б) у кейнсіанській моделі;
- В) у монетаристській моделі;
- Г) у теорії раціональних очікувань.

26. Під «невидимою рукою» А. Сміт розумів, що:

- А) економікою керує держава, але суспільство цього не усвідомлює;
- Б) на економічний розвиток впливають інтереси груп;
- В) економічним регулятором є ринок;
- Г) економіка підкорюється політичним рішенням.

27. Дж.М. Кейнс розглядав вплив грошей на реальну економіку:

- А) на короткострокових інтервалах;
- Б) довгострокових інтервалах.

28. Засновником монетаризму вважається:

- А) Д. Юм;
- Б) І. Фішер;
- В) Дж.М. Кейнс;
- Г) М. Фрідмен.

29. За допомогою якого передавального механізму здійснюється вплив грошей на економіку у твердженнях кейнсіанців:

- А) збільшення грошової маси, збільшення доходів і попиту на товари, зміна товарних цін;
- Б) збільшення грошової маси, зменшення позичкового процента, розширення кредитування економіки та попиту на ринках, збільшення цін;
- В) зміна грошової пропозиції, зміна процентної ставки, зміна інвестиційного попиту (отже, сукупного попиту), зміна номінального обсягу ВНП;
- Г) зміна пропозиції грошей, зміна сукупного попиту, зміна цін.

30. Дж.М. Кейнс стверджував, що вирішальною ланкою відтворювального процесу є:

- А) сукупна пропозиція, яку треба регулювати;
- Б) сукупний попит, який необхідно регулювати;
- В) немає правильної відповіді.

Тема 2.

Суть, функції і функціональні форми грошей

1. Знайдіть правильну відповідь на питання: чому виникли гроші?

- А) завдяки домовленості людей для спрощення процесів обміну продуктами праці;
- Б) їх створила держава для фінансового забезпечення реалізації своїх загальносуспільних функцій;

В) завдяки стихійному виділенню з всієї маси товарів, що обмінювалися на ринку, одного, який став виконувати специфічну роль засобу обміну;
Г) тому що безпосередній обмін товарів (бартер) технічно надто складний, дорогий і не зручний.

2. Яке з наведених визначень найбільш повно і точно виражає сутність грошей у класичній політичній економії:

- А) гроші – це законний платіжний засіб;
- Б) гроші – це абстрактне мірило вартості;
- В) гроші – це абсолютно ліквідний актив;
- Г) гроші – це загальний еквівалент;
- Д) гроші - це все те, що використовується як гроші;
- Е) гроші – це речова форма суспільних відносин.

3. Знайдіть правильну відповідь на питання, що таке кредитні гроші:

- А) гроші, що емітуються центральним банком для кредитування потреб державного бюджету;
- Б) будь-які неповноцінні гроші, які мають стабільну вартість, що базується на довірі до емітента;
- В) гроші, що емітуються банками для кредитування реального сектору економіки;
- Г) будь-які гроші, що мають стабільну вартість.

4. Які дві функції грошей історично сформувалися першими:

- А) міра вартості і світові гроші;
- Б) засіб обігу і засіб платежу;
- В) засіб нагромадження і засіб обігу;
- Г) міра вартості і засіб обігу.

5. Укажіть, який з наведених нижче фінансових інструментів є законним засобом платежу в Україні:

- А) депозитні гроші;
- Б) банківські білети центрального банку;
- В) облігації внутрішньої державної позики;
- Г) чеки;
- Д) платіжні картки;
- Е) векселі;
- Ж) монета.

6. Які з наведених чинників відіграли вирішальну роль у демонетизації золота:

- А) прагнення урядів сконцентрувати все золото у своїх стратегічних запасах;
- Б) інтенсивне використання золота у виробництві (електронна техніка, озброєння, медтехніка, виробництво прикрас тощо);
- В) велика дорожнеча обігу грошей;

- Г) недостатні запаси золота в природі;
- Д) непідпорядкованість золотомонетного обігу до регулюючого впливу держави;
- Е) бажання держав перебрати на себе емісію нерозмінних грошових знаків для покриття своїх фінансових потреб.

7. В яких двох функціях гроші найбільш потерпають від інфляції:

- А) як міра вартості;
- Б) як засіб платежу;
- В) як засіб обігу;
- Г) як засіб нагромадження.

8. Що є спільного між депозитними і електронними грошми:

- А) відсутність внутрішньої субстанціональної вартості;
- Б) здійснюють оборот тільки всередині банківської системи;
- В) здійснюють оборот тільки поза банківською системою;
- Г) не мають спільних рис.

9. Визначте, що таке паперові гроші:

- А) грошові знаки, що виготовлені з паперу
- Б) будь-які гроші, номінальна вартість яких не співпадає з реальною вартістю того матеріалу, з якого вони виготовлені;
- В) грошові знаки, що випущені в оборот урядом в порядку покриття доходом від їх емісії бюджетного дефіциту.

10. За яких умов банкноти центрального банку (кредитні гроші) можуть перетворитися в паперові гроші:

- А) якщо центральний банк виготовляє їх з особливого, а зі звичайного паперу;
- Б) якщо ЦБ випускає в оборот недостатню кількість банкнот;
- В) якщо емісія банкнот використовується переважно для покриття бюджетного дефіциту;
- Г) якщо надані комерційними банками кредити в широких масштабах своєчасно не повертаються позичальниками.

11. В чому полягає роль держави у творенні грошей:

- А) держава створює гроші як економічне явище на законодавчій основі;
- Б) держава не створює грошей, а тільки надає їм певної форми;
- В) держава тільки надає грошам зручної для користувачів форми і певних якісних властивостей відповідно до вимог ринку;
- Г) держава тільки регулює обіг грошей і їх вартість.

12. З якою якісною властивістю грошей пов'язано витіснення з обороту гіршими грошима кращих ("Закон Грешема"):

- А) стабільність вартості;

- Б) економічність;
- В) однорідність.

13. Строкові вклади і депозити входять до складу таких грошових агрегатів:

- А) M0;
- Б) M1;
- В) M2;
- Г) не входять до складу вказаних грошових агрегатів.

14. Ціна грошей на грошовому ринку – це:

- А) плата, яку сплачує позичальник за користування грошима;
- Б) кількість товарів, які можна придбати за одну грошову одиницю;
- В) процент;
- Г) різниця між ставками позичкового і депозитного процента.

15. Неповноцінні гроші - це:

- А) гроші, які знецінюються;
- Б) гроші, що виготовлені не з коштовних металів;
- В) грошові знаки, які не розмінюються на коштовний метал;
- Г) гроші, що емітуються для фінансування витрат державного бюджету.

16. В основу своєї теорії К. Маркс поклав тезу про те, що гроші – це продукт товарного виробництва та виділив наступні форми вартості грошей, а саме:

- А) просту та загальну;
- Б) повну, загальну та просту;
- В) грошову та повну.
- Г) просту, загальну, повну та грошову;

17. Повноцінні гроші поділяються на:

- А) товарні та металеві;
- Б) кредитні та паперові;
- В) паперові та товарні;
- Г) металеві та паперові.

18. Білонна монета – це монета, яка:

- А) карбується не з дорогоцінного металу;
- Б) карбується з дорогоцінного металу;
- В) карбується у формі злитків;
- Г) не випускається в обіг.

19. Неповноцінні гроші поділяються на:

- А) кредитні та товарні;
- Б) кредитні та паперові;
- В) паперові та металеві;
- Г) товарні та металеві.

20. Сутність функції грошей, як міри вартості полягає у тому, що:

- А) гроші є посередником в обміні товарів;
- Б) гроші виступають засобом виміру вартості всіх інших товарів;
- В) гроші виходять зі сфери обігу і перетворюються в скарб;
- Г) гроші обслуговують погашення різноманітних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин, що виникають у процесі розширеного відтворення.

21. Депозитні гроші - це :

- А) нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття своїх витрат і наділяються нею примусовим курсом;
- Б) вид кредитних грошей, що створюються на основі банківських вкладів і системи спеціальних розрахунків, які здійснюються між банками шляхом переносу сум з одного рахунка на інший;
- В) гроші, номінальна вартість яких відповідає вартості благородного металу;
- Г) гроші особливого типу, що не розмінні на золото, а в обіг випускаються Центральним банком як банкноти.

22. В економічній теорії виділяють такі концепції походження грошей:

- А) трансакційна;
- Б) раціоналістична;
- В) еволюційна;
- Г) монетаристська.

23. Представники еволюційної концепції походження грошей:

- А) Л. Пігу;
- Б) І. Фішер;
- В) А. Сміт;
- Г) Арістотель;
- Д) К. Маркс;
- Е) П. Самуельсон;
- Є) Д. Рікардо.

24. Купівельна спроможність грошей:

- А) піднімається зі зростанням цін;
- Б) може підвищуватись і знижуватись;
- В) зростає з часом;
- Г) залишається постійною.

25. Якщо фактична маса грошей в обігу перевищує необхідну для обігу, то які явища матимуть місце:

- А) нестача купівельної спроможності;
- Б) грошовий попит відповідає грошовій пропозиції;
- В) надлишок купівельної спроможності.

26. Вартість грошей може визначатися:
- А) через дефлятор валового національного продукту;
 - Б) за допомогою індексу інфляції;
 - В) на основі індексу рівня безробіття;
 - Г) на основі індексу оптових цін;
 - Д) на основі індексу роздрібних цін.
27. В якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення:
- А) у функції засобу обігу;
 - Б) у функції міри вартості;
 - В) у функції засобу накопичення;
 - Г) у функції засобу платежу.
28. Переваги грошового обміну товарів і послуг над бартером виявляються у:
- А) забезпеченні багатоплановості обміну
 - Б) скороченні трансакційних(операційних) витрат
 - В) зменшенні комерційного ризику
 - Г) створенні умов асинхронізації обмінних операцій у часі
29. Емітентами паперових грошей в Україні є:
- А) ЦБ
 - Б) ВРУ
 - В) Державне казначейство
 - Д) Комерційні банки
30. Кредитні гроші це:
- А) кредитні картки
 - Б) банкноти
 - В) дебетові картки
 - Г) чеки
 - Д) векселі

Тема 3. Ринок грошей

1. Що є об'єктом купівлі-продажу на грошовому ринку:
- А) гроші як гроші;
 - Б) гроші як капітал;
 - В) гроші як гроші і як капітал;
 - Г) кредит.
2. Як співвідносяться між собою ринок грошей і грошовий ринок:
- А) грошовий ринок є складовою частиною ринку грошей;
 - Б) ринок грошей є складовою частиною грошового ринку;

- В) ці два ринки функціонують відокремлено і паралельно;
- Г) це дві назви одного і того ж ринку – фінансового.

3. Які фактори впливають на попит на гроші?

- А) зміна обсягів номінального ВВП, зміна депозитного відсотку та доходності цінних паперів;
- Б) зміна розмірів поточної каси, номінального ВВП та цін на товари та послуги;
- В) зміна цін, рівноважної ставки відсотка, поточної каси.
- Г) немає правильної відповіді.

4. Що таке рівноважна ставка процента:

- А) ставка процента, яка складається на ринку при масі грошей в обороті на рівні агрегату М2;
- Б) ставка процента, яка складається на ринку, коли маса грошей в обороті дорівнює сумі коштів, яку хочуть мати в своєму розпорядженні економічні суб'єкти;
- В) ставка процента, яка складається на ринку за умови, що пропозиція грошей співпадає з попитом на гроші.

5. Як впливає підвищення рівня процентної ставки на загальну масу грошей в обігу:

- А) маса грошей збільшиться;
- Б) маса грошей зменшиться;
- В) маса грошей не зміниться.

6. Норма обов'язкового резервування для банків вводиться з метою:

- А) обмеження грошової маси;
- Б) щоб запобігти вилученню вкладів;
- В) підвищення прибутковості банків;
- Г) підвищення ліквідності банків.

7. Ціна грошей на грошовому ринку – це:

- А) плата, яку сплачує позичальник за користування грошима;
- Б) кількість товарів, які можна придбати за одну грошову одиницю;
- В) процент;
- Г) різниця між ставками позичкового і депозитного процента.

8. Грошова маса за агрегатом М3 збільшується кожний раз, коли комерційні банки:

- А) збільшують свої вклади в центральному банку;
- Б) збільшують обсяги позичок своїм клієнтам-юридичним особам;
- В) збільшують свої зобов'язання по поточним рахункам шляхом залучення готівкових грошей на вклади населення;
- Г) вилучають частину вкладів у центральному банку.

9. Облікова ставка процента – це:

- А) це процентна ставка встановлена по облігаціям;
- Б) це процентна ставка, по якій НБУ надає кредити комерційним банкам;
- В) це процентна ставка встановлена по цінним паперам;
- Г) немає правильної відповіді.

10. До складових грошової бази відносяться:

- А) обов'язкові банківські резерви;
- Б) готівка в касах банків;
- В) резерви на коррахунках комерційних банків у центральному банку;
- Г) готівкові гроші, що знаходяться в обігу поза банками.

11. Які зі слідуючих процесів пов'язані причинно-наслідковими зв'язками?

- А) зростання дефіциту державного бюджету і збільшення обсягу грошової маси;
- Б) скорочення подходного податку і зменшення обсягу грошової маси;
- В) зростання трансфертних платежів і скорочення обсягу грошової маси;
- Г) зростання податків на корпорації і збільшення обсягу грошової маси.

12. Величина грошово-кредитного мультиплікатора визначається:

- А) обернено пропорційно грошовій базі;
- Б) обернено пропорційно нормі обов'язкового резервування;
- В) як відношення загальної маси грошей в обороті (агрегат М3) до обсягу грошової бази;
- Г) як відношення грошей, які надійшли в банківську систему ззовні (додатковий резерв), до норми обов'язкового резервування.

13. Банківська система створює гроші, видаючи кредити. У результаті грошова маса:

- А) збільшується на величину, меншу від загальної суми депозитів;
- Б) збільшується на величину, що дорівнює загальній сумі депозитів;
- В) збільшується на величину більшу від загальної суми депозитів;
- Г) не збільшується і не зменшується.

14. З яких секторів складається грошовий оборот:

- А) грошового обігу та фіскально-бюджетного обороту;
- Б) грошового обігу, фіскально-кредитного обороту, кредитного обороту;
- В) грошового обігу та фінансово - кредитного обороту;
- Г) немає правильної відповіді.

15. Якщо фактична маса грошей в обороті (Кф) перевищує необхідну для обороту (Кн), то які явища матимуть місце:

- А) нестача купівельної спроможності;
- Б) грошовий попит відповідає товарній пропозиції;
- В) надлишок купівельної спроможності;

Г) всі відповіді правильні.

16. Рівень монетизації економіки визначається:

- А) як відношення грошової маси на кінець року до валового внутрішнього продукту за відповідний рік;
- Б) як відношення валового внутрішнього продукту за рік до грошової маси на кінець року;
- В) як відношення середньомісячної грошової маси до валового національного продукту за рік.

17. Які гроші належать до неповноцінних:

- А) готівкові гроші;
- Б) золоті монети;
- В) депозитні гроші;
- Г) електронні гроші.

18. Визначити засоби платежу, які обслуговують нині грошовий оборот в Україні:

- А) банкноти;
- Б) акредитиви;
- В) розмінні монети;
- Г) депозитні гроші.

19. Рівновага на грошовому ринку настає, коли:

- А) всі відсоткові ставки рівновеликі;
- Б) облікова ставка і облігаційний процент рівновеликі;
- В) попит дорівнює пропозиції;
- Г) економічні суб'єкти хочуть мати в своєму розпорядженні стільки грошей, скільки пропонується на грошовому ринку.

20. Грошова база – це:

- А) готівка, яка знаходиться в сейфах НБУ та комерційних банків;
- Б) готівка поза банківською системою, в касах банків, та резерви комерційного банку на коррахунках в НБУ;
- В) M0, готівка в касах банків, обов'язкові резерви комерційних банків на рахунках в НБУ;
- Г) готівка в обігу та депозити до запитання.

21. При збільшенні норми обов'язкового резервування пропозиція грошей:

- А) збільшується;
- Б) зменшується;
- В) не змінюється.

22. Грошова база включає в себе:

- А) металеві й паперові готівкові гроші та поточні вклади;

- Б) металеві й паперові готівкові гроші та строкові вклади;
- В) готівка поза банками, готівка в касах банків та всі банківські депозити;
- Г) вся готівка (поза банками і в касах банків) та кошти на коррахунках комерційних банків в НБУ.

23. Які грошові потоки відносяться до потоків “втрат”:

- А) оплата імпорту;
- Б) заощадження сімейних господарств;
- В) чисті податки;
- Г) державні позики.

24. Які грошові потоки відносяться до потоків “ін’єкцій”:

- А) оплата експорту;
- Б) державні позики;
- В) інвестиції;
- Г) державні закупки.

25. Як співвідносяться між собою грошовий оборот і грошовий обіг:

- А) грошовий обіг це частина грошового обороту, що обслуговується готівковими грошами;
- Б) грошовий обіг це частина грошового обороту, що обслуговує реалізацію матеріальних цінностей та послуг (продуктів та ресурсів);
- В) це два різних явища, які не співвідносяться між собою;
- Г) це два тотожних між собою явища.

26. Яке з наведених визначень грошового обороту найбільш повно розкриває його економічний зміст:

- А) це сукупність всіх платежів, які здійснюються в народному господарстві за певний період;
- Б) це безперервний рух грошей в процесі суспільного відтворення;
- В) це процеси формування і витрачання грошових доходів окремими економічними суб’єктами;
- Г) жодна з відповідей неправильна.

27. Як визначається коефіцієнт Маршала:

- А) як відношення готівки поза банками до загальної маси грошей;
- Б) як відношення маси депозитних грошей до обсягу грошового обороту;
- В) як відношення загальної маси грошей до обсягу ВВП.

28. Пропозиція грошей на макрорівні дорівнює:

- А) агрегату М2;
- Б) агрегату М1;
- В) загальній масі грошей в обороті;
- Г) грошовій базі.

29. В результаті дії грошово-кредитного мультиплікатора:

- А) збільшуються депозити в банківських установах;
- Б) збільшується загальна маса грошей в обороті;
- В) збільшується агрегат М0;
- Г) збільшується грошова база.

30. В поповненні маси грошей в обороті беруть участь:

- А) Національний банк;
- Б) НБУ, комерційні банки, Міністерство фінансів;
- В) комерційні банки, небанківські фінансово-кредитні установи;
- Г) НБУ, комерційні банки.

Тема 4.

Вплив грошей на перебіг макроекономічних процесів

1. Інфляція – це:

- А) перевищення витрат бюджету над доходами;
- Б) ріст цін на товари та послуги;
- В) економія бюджетних коштів порівняно з затвердженими витратами;
- Г) знецінення золотих та срібних монет;
- Д) знецінення паперових грошей;

2. Які наслідки мала гіперінфляція в Україні в 1992-1994рр.:

- А) прискорення розвитку виробництва;
- Б) зростання зайнятості;
- В) скорочення виробництва ВВП;
- Г) збільшення бюджетного дефіциту;
- Д) зростання рівня життя населення;
- Е) зниження реальних доходів населення;
- Є) скорочення бартеризації економіки.

3. Як інфляційні очікування впливають на динаміку цін:

- А) підвищують;
- Б) знижують;
- В) підтримують на стабільному рівні.

4. Необхідність в кредиті викликана:

- А) наявністю товарно-грошових відносин в економіці;
- Б) роботою підприємств на засадах комерційного або господарського розрахунку;
- В) наявністю товарно-грошових відносин, роботою підприємств на засадах комерційного та господарського розрахунку, наявністю коливань потреби у коштах та джерелах їх формування;
- Г) низькою ефективністю та збитковістю роботи окремих підприємств.

5. Кредит – це:

- А) перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів;
- Б) перерозподіл вартості на засадах повернення і, як правило, з виплатою процента;
- В) задоволення потреб юридичних і фізичних осіб та держав у коштах;
- Г) економічні відносини, що виникають у зв'язку з перерозподілом вільних коштів на засадах повернення, платності і добровільності.

6. Назвіть, які функції виконує сучасний кредит (не менше 3-х):

- А) розподільчу;
- Б) перерозподільну;
- В) емісійну;
- Г) контрольну;
- Д) контрольню-стимулюючу;
- Е) заміщення дійсних грошей кредитними операціями;
- Є) створює передумови для ефективного регулювання грошового обороту;
- Ж) капіталізації вільних грошових доходів.

7. Чим відрізняється кредит від грошей:

- А) нічим не відрізняються;
- Б) різний склад суб'єктів грошових і кредитних відносин;
- В) рух грошей регулюється центральним банком, а рух кредиту – комерційними;
- Г) різний характер руху вартості;
- Д) різне суспільне призначення грошей і кредиту.

8. Товарний кредит погашається:

- А) лише товарами;
- Б) лише грошима;
- В) товарами або грошима.

9. Державний кредит – це:

- А) коли держава виступає кредитором;
- Б) коли держава виступає позичальником;
- В) коли держава виступає кредитором і позичальником;
- Г) коли одна держава надає кредит іншій державі.

10. Споживчий кредит надається:

- А) на створення запасів споживчих товарів у торговельній мережі;
- Б) торговим організаціям на компенсацію їх витрат, пов'язаних з продажем товарів у розстрочку;
- В) населенню на придбання нерухомості;
- Г) населенню на задоволення будь-яких його споживчих потреб.

11. Які економічні наслідки має тривале і швидке зростання норми позичкового проценту:

- А) зниження ефективності виробництва;
- Б) зростання рентабельності підприємств-клієнтів банків;
- В) зростання прибутковості банків;
- Г) погіршення ліквідності банків;
- Д) ніяких наслідків не матиме.

12. Які з наведених чинників впливають на рівень проценту по банківських позичках:

- А) термін співробітництва підприємства-позичальника з даним банком;
- Б) рівень рентабельності позичальника;
- В) рівень рентабельності банку;
- Г) строк кредиту;
- Д) рівень кредитного ризику;
- Е) рівень попиту на позички на ринку.

13. Хто встановлює розмір процентної ставки за кредити комерційних банків:

- А) центральний банк;
- Б) комерційні банки;
- В) клієнти банку, які беруть позички;
- Г) Міністерство економіки;
- Д) Кабінет Міністрів України.

14. Маржа - це:

- А) одна із банківських операцій при міжнародних розрахунках.
- Б) перевищення процентної ставки, яку стягує банк за кредит, над ставкою, яку він сплачує за залучені кошти;
- В) вид кредиту, пов'язаний з операціями банку з цінними паперами.

15. Комерційний кредит надається:

- А) одним підприємством іншому у товарній формі;
- Б) комерційним банком юридичним та фізичним особам;
- В) банками на здійснення його клієнтами комерційних (торговельних) операцій.

16. Необхідність в кредиті викликають коливання:

- А) потреби в коштах;
- Б) потреби в коштах і джерелах їх формування;
- В) рентабельності підприємства;
- Г) суми прибутку, яку одержує підприємство.

17. З допомогою кредиту перерозподіляються:

- А) вартість у всіх її формах;
- Б) тільки грошові кошти;

В) матеріальні цінності.

18. Базова (облікова) ставка процента в Україні визначається:

- А) грошовим ринком;
- Б) комерційними банками;
- В) валютними біржами;
- Г) центральним банком;
- Д) Міністерством фінансів.

19. Дайте визначення кредитної системи.

Сутність кредитної системи може бути виражена як:

- А) законодавчо закріплена сукупність елементів грошового обігу у їх єдності
- Б) сукупність кредитних відносин, форм, методів кредитування
- В) сукупність кредитних відносин, форм методів кредитування і кредитних установ
- Г) інституційна форма організації грошово-кредитних відносин.

20. Право монопольної емісії банкнот належить:

- А) спеціалізованим банкам;
- Б) комерційним банкам;
- В) страховим компаніям;
- Г) центральним банкам;
- Д) пенсійним фондам.

21. Як обсяг надлишкових резервів, що є у розпорядженні комерційних банків, впливає на їх здатність розширювати пропозицію грошей:

- А) чим більше надлишкових резервів, тим менше потенціал банківської системи;
- Б) чим більше надлишкових резервів тим більше потенціал банківської системи;
- В) не існує взаємозв'язку.

22. Які праці з теорії грошей Дж. М. Кейнс займають чільне місце в науковій спадщині:

- А) "Дослідження в галузі кількісної теорії" (1956)
- Б) "Трактат про грошову реформу" (1923)
- В) "Трактат про гроші" (1930)
- Г) "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936)
- Д) "Історія грошей Сполучених Штатів. 1868-1960"

23. Чи вплинула економічна теорія Кейнса на всю економічну думку Заходу?

- А) Так, адже вона була домінуючою протягом кількох десятиліть, її рекомендації широко застосовувалися в економічних програмах урядів більшості західних країн.
- Б) Ні, адже вона не враховувала кількісний фактор.

В) Ні, адже дана теорія піддавалася жорсткій критиці, а зміни в економічній ситуації в країнах Заходу обумовлювали прагнення віднайти нові або вдосконалити старі положення.

24. Сучасний монетаризм дістав широке визнання в економічній науці, а його рекомендації - в економічній практиці, оскільки було:

А) введення жорсткого правила поведінки для держави в грошовій сфері, що діє подібно до золотого стандарту;

Б) простото, легко і надійно вирішувати надто складні суспільні проблеми

В) висвітлено питання місця і ролі грошей у відтворювальному процесі

Г) визначено вплив кількості грошей на ціни і виробництво через механізм дисконтного процента

Д) надто просто визначити винуватця тих чи інших економічних та соціальних негараздів

Е) явно виражено симпатії монетаристів до приватного підприємництва, захисті його від надмірного втручання з боку держави, пропозиціях створити для нього найсприятливіші конкурентні, фіскальні, монетарні тощо умови для розвитку.

25. Ключовим елементом в основі теорії грошей Кейнса було:

А) збільшення пропозиції грошей визначається виключно грошово-кредитною політикою держави

Б) вплив кількості грошей на ціни і виробництво через механізм дисконтного процента

В) проведення політики грошового стимулювання зайнятості й економічного зростання

26. Зниження рівня інфляції (темпу росту цін) – це:

А) стагфляція;

Б) ревальвація;

В) дефляція;

Г) дезінфляція.

27. Перевищення пропозиції над попитом, що генерує процес зростання виробництва і в результаті через підвищення цін на товари, викликає збільшення грошової маси:

А) інфляція пропозиції

Б) інфляція попиту

В) фіскальна інфляція

28. Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики НБУ є регулювання обсягу грошової маси через:

А) відсоткову політику;

Б) рефінансування комерційних банків;

В) управління золотовалютними резервами;

- Г) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- Д) регулювання імпорту та експорту капіталу;

29. Макроекономічні чинники, що впливають на розмір процентної ставки:

- А) розмір кредиту;
- Б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- В) рівень ризику;
- Г) облікова ставка ЦБ;
- Д) рівень інфляції;
- Е) термін кредиту;
- Є) забезпеченість;
- Ж) цільовий характер.

30. Який із принципів банківського кредитування дає змогу банкам не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника:

- А) цільовий характер кредиту;
- Б) зворотність;
- В) строковість;
- Г) забезпеченість;
- Д) платність.

Тема 5.

Грошово-кредитна політика та механізм її реалізації

1. Визначити інструменти грошово-кредитної політики НБУ:

- А) облікова відсоткова ставка;
- Б) податкова ставка;
- В) норма обов'язкового резервування депозитів комерційних банків;
- Г) операції на відкритому ринку;
- Д) лімітування центральним банком кредитних операцій КБ.

2. Визначити органи, що регулюють грошовий оборот:

- А) центральний банк;
- Б) міністерство фінансів;
- В) органи місцевої влади;
- Г) міністерство економіки;
- Д) податкові органи.

3. Що таке грошово-кредитна політика?

- А) регулювання економічної діяльності у сферах фінансів та банківської справи;
- Б) регулювання і контроль банківської діяльності з боку держави;
- В) система заходів у грошово-кредитній сфері, спрямованих на забезпечення стабільності національної грошової одиниці;

- Г) регулювання грошово-кредитних відносин між державами;
- Д) регулювання облікових відсоткових ставок центральним банком.

4. Визначити стратегічні цілі грошово-кредитної політики Національного банку України:

- А) зростання виробництва в країні;
- Б) забезпечення зростання інвестицій у виробничу сферу;
- В) підвищення зайнятості населення;
- Г) розвиток освіти та науки у державі;
- Д) подолання інфляції.

5. Визначте проміжні цілі грошово-кредитної політики Національного банку України:

- А) стабілізація процентних ставок по кредитах комерційних банків;
- Б) прискорення платіжного обороту;
- В) зниження рівня цін і тарифів;
- Г) стабілізація рівня цін і тарифів;
- Д) поживлення ринкової кон'юнктури.

6. Визначте тактичні цілі грошово-кредитної політики Національного банку України:

- А) зростання грошової маси у юридичних осіб;
- Б) стимулювання росту коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків;
- В) стримування (обмеження) росту грошової маси в обороті;
- Г) зростання процентів за кредит;
- Д) стабілізація цін та тарифів.

7. Як впливає зниження облікової ставки центрального банку на грошову масу:

- А) прискорює зростання грошової маси у фізичних осіб;
- Б) прискорює зростання грошової маси в юридичних осіб;
- В) стимулює зростання грошової маси в обороті;
- Г) грошова маса в обороті залишається незмінною;
- Д) стимулює зростання банківського кредитування економіки.

8. Грошова реформа –це:

- А) часткова перебудова грошової системи держави;
- Б) повна перебудова грошової системи держави;
- В) емісія державою нових грошових знаків;
- Г) оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними;
- Д) викуп знецінених грошових знаків державою.

9. Деномінація грошових знаків – це:

- А) зниження цін;

- Б) зростання заробітної платні;
- В) обмін старих грошових знаків на нові у певній пропорції з одночасною переоцінкою у цій пропорції всіх цін, тарифів, балансових оцінок і грошових вкладів;
- Г) переоцінка балансової вартості основних фондів;
- Д) зміна (ріст, зниження) норми обов'язкового резервування коштів комерційного банку.

10. Визначити, які задачі ставляться державою перед грошовою системою країни:

- А) забезпечити економічну незалежність країни;
- Б) забезпечити бездефіцитність державного бюджету;
- В) мінімізувати витрати обігу усієї маси грошей;
- Г) не допускати знецінення грошової одиниці;
- Д) забезпечення оперативності у розширенні чи скороченні грошової маси в обігу в залежності від потреб економіки.

11. Надання Національним банком України кредитів комерційним банкам:

- А) збільшує масу грошей в обігу;
- Б) не має відношення до обсягу грошової маси;
- В) завжди викликає інфляційні процеси в країні.

12. В чому полягає головне завдання діяльності центрального банку:

- А) забезпечення сталості національних грошей
- Б) обслуговування комерційних банків
- В) обслуговування уряду;
- Г) контроль та регулювання стану грошового ринку.

13. Якщо центральний банк проводить політику стимулювання виробництва, то він:

- А) продає облігації державної позики комерційним банкам;
- Б) збільшує ліміти кредитування комерційних банків;
- В) знижує облікову ставку;
- Г) підвищує норму обов'язкового резервування.

14. Якщо центральний банк прагне збільшити масу грошей в обігу, то в політиці відкритого ринку він буде:

- А) надавати ломбардні позики;
- Б) купувати валюту; продавати валюту;
- В) купувати облігації внутрішньої державної позики;
- Г) продавати облігації внутрішньої державної позики.

15. Банком вважається:

- А) будь-який посередником на грошовому ринку;

- Б) фінансовим посередником на грошовому ринку, який здійснює кредитування клієнтів;
- В) фінансовий посередник грошового ринку, який виконує комплекс базових операцій.

16. Які операції банків вважаються базовими:

- А) формування статутного капіталу;
- Б) надання позичок клієнтам;
- В) купівля цінних паперів;
- Г) прийом депозитів;
- Д) здійснення міжгосподарських розрахунків.

17. Емісійним банком вважається банк, якому належить монопольне право емісії:

- А) грошей
- Б) банкнот
- В) банківських грошей.

18. Грошово-кредитна політика - це:

- А) сукупність заходів центробанку, спрямованих на регулювання попиту на гроші;
- Б) сукупність заходів уряду, спрямованих на регулювання грошового ринку
- В) сукупність заходів монетарної влади, спрямованих на регулювання пропозиції грошей.

19. Який статус центрального банку вважається найбільш доцільним у світовій практиці:

- А) незалежність від органів виконавчої влади і залежність від парламенту;
- Б) повна незалежність від всіх гілок влади;
- В) залежність від президента і незалежність від парламенту;
- Г) незалежність від органів виконавчої влади і підзвітність парламенту.

20. Назвіть функції, які виконує банківська система:

- А) емісійна;
- Б) інвестиційна;
- В) депозитна;
- Г) трансформаційна;
- Д) стабілізація діяльності банків;
- Е) кредитна;
- Є) розрахунково-касова.

21. В чому полягає централізоване управління резервами комерційних банків в складі банківської системи:

- А) в обмеженні максимальних обсягів резервів, які може мати банк у своєму розпорядженні;

- Б) у встановленні мінімального обсягу статутного фонду банку;
- В) в зберіганні всіх резервів комерційних банків на їх коррахунках в центральному банку;
- Г) у встановленні нормативів (лімітів) обов'язкових резервів банків;
- Д) в державному гарантуванні банківських депозитів фізичних осіб.

22. До яких наслідків призведе систематична купівля центральним банком державних цінних паперів на первинному ринку:

- А) до зміцнення державних фінансів;
- Б) до оздоровлення національних грошей;
- В) до послаблення банківської системи і ролі банків у кредитуванні економіки;
- Г) до посилення інфляції.

23. Грошово-кредитна політика проводиться:

- А) урядом країни;
- Б) усіма фінансово-кредитними установами країни;
- В) Центральним банком країни;
- Г) міністерством фінансів.

24. Експансіоністська грошово-кредитна політика – це:

- А) політика «дорогих грошей»;
- Б) політика «дешевих грошей»;
- В) політика, спрямована на збалансування доходів і витрат державного бюджету;
- Г) усі відповіді неправильні.

25. Рестрикційна грошово-кредитна політика – це:

- А) політика «дорогих грошей»;
- Б) політика «дешевих грошей»;
- В) політика, спрямована на збалансування доходів і витрат державного бюджету;
- Г) усі відповіді неправильні.

26. Як обсяг надлишкових резервів, що є у розпорядженні комерційних банків, впливає на їх здатність розширювати пропозицію грошей:

- А) чим більше надлишкових резервів, тим менше потенціал банківської системи;
- Б) чим більше надлишкових резервів тим більше потенціал банківської системи;
- В) не існує взаємозв'язку.

27. Який з перерахованих заходів може використовуватися Центральним банком при проведенні рестрикційної грошово-кредитної політики:

- А) продаж державних цінних паперів на відкритому ринку;

- Б) зниження дисконтної ставки відсотка;
- В) зниження норми обов'язкових резервів;
- Г) покупка іноземної валюти на валютному ринку країни.

28. Коли ЦБ купує цінні папери на ринку, то грошова маса в країні:

- А) зменшується на суму вартості куплених цінних паперів;
- Б) зменшується на велику суму;
- В) збільшується на суму вартості куплених цінних паперів;
- Г) збільшується на більшу суму.

29. Які операції банків вважаються базовими:

- А) формування статутного капіталу;
- Б) надання позичок клієнтам;
- В) купівля цінних паперів;
- Г) прийом депозитів;
- Д) здійснення міжгосподарських розрахунків.

30. В процесі виконання функції фінансового агента центральний банк:

- А) відповідає за зобов'язання держави по ОВДП;
- Б) здійснює касове обслуговування бюджету;
- В) надає кредити банкам;
- Г) обслуговує державний борг.

Тема 6.

Гроші у міжнародній економіці

1. Якщо Центральний банк купує іноземну валюту на валютному ринку, то він прагне:

- А) збільшити масу грошей в обігу
- Б) зменшити масу грошей в обігу
- В) посилити контроль за діяльністю комерційних банків
- Г) зменшити курс національної валюти.

2. Які з наведених цінностей є валютними цінностями:

- А) вексель нерезидента, виписаний в німецьких марках, який є в розпорядженні українського підприємця;
- Б) чек, виписаний в гривнях, що є на руках у резидента;
- В) банкноти США в розпорядженні резидента;
- Г) банкноти НБУ в касі українського підприємства;
- Д) банкноти НБУ в розпорядженні іноземного туриста, куплені в одному з обмінних пунктів Києва.

3. Які грошові відносини в країні можна назвати валютними:

- А) будь-які грошові платежі в країні;
- Б) відносини між продавцями і покупцями іноземної валюти;

- В) будь-які відносини, які реалізуються за участю валюти (національної та іноземної);
- Г) валютні платежі імпортера іноземному експортеру за куплені товари чи послуги;
- Д) податкові платежі українських підприємств до державного бюджету;
- Е) позички, що надаються комерційними банками клієнтам в іноземній валюті.

4. Чим відрізняється валютний курс від паритету купівельної спроможності відповідних валют:

- А) нічим – це одне і те ж явище;
- Б) купівельна спроможність валют кількісно вища від курсу валют;
- В) валютний курс постійно коливається, а паритет залишається стабільним;
- Г) паритет є економічною основою, навколо якої коливається валютний курс.

5. Дайте визначення крос-курсу:

- А) курс конвертованої валюти до неконвертованої;
- Б) курс, офіційно встановлений центральним банком;
- В) курс двох валют, встановлений за курсами цих валют до третьої валюти.

6. Чим відрізняється ціна валюти на ринку депозитно-кредитних операцій від ціни на ринку конверсійних операцій:

- А) рівнем – на першому вона вища ніж на другому;
- Б) характером встановлення: на першому ціну встановлює центральний банк, на іншому – ринок;
- В) видом ціни: на першому ціною валюти є процент, на другому – валютний курс;
- Г) немає відмінності – на обох ринках ціною валюти є валютний курс.

7. Які з названих дій банку є строковими валютними операціями:

- А) прийом валютного депозиту;
- Б) купівля форвардного контракту;
- В) продаж акцій, виписаних в іноземній валюті;
- Г) купівля ф'ючерсного контракту;
- Д) купівля на біржі безготівкової валюти з негайною оплатою;
- Е) продаж опціону.

8. В чому полягає призначення арбітражної операції:

- А) в стабілізації курсу валюти;
- Б) у вирівнюванні валютної позиції комерційного банку;
- В) в одержанні спекулятивного доходу від різниці в курсах валюти.

9. Як впливає дефіцит платіжного балансу на динаміку валютного курсу національної валюти:

- А) сприяє стабілізації курсу;

- Б) сприяє зростанню курсу;
- В) сприяє зниженню курсу.

10. Як називається зниження курсу національної валюти:

- А) ревальвація;
- Б) девальвація;
- В) конвертація;
- Г) деномінація.

11. Якщо центральний банк хоче ревальвувати гривню методом валютної інтервенції, то які операції він повинен здійснити на валютному ринку:

- А) купувати іноземну валюту;
- Б) продавати іноземну валюту.

12. Як можна стерилізувати надлишок грошей, що надійшов в оборот внаслідок валютної інтервенції:

- А) збільшити податки;
- Б) розширити кредитування підприємств банками;
- В) обмежити бюджетне фінансування певних структур;
- Г) збільшити продаж цінних паперів на вторинному ринку на відповідну суму.

13. Як впливає стан платіжного балансу на кон'юнктуру валютного ринку:

- А) валютні надходження збільшують попит на валюту;
- Б) валютні надходження збільшують пропозицію валюти;
- В) валютні платежі зменшують попит на валюту;
- Г) позитивне сальдо платіжного балансу збільшує пропозицію валюти;
- Д) від'ємне сальдо збільшує попит на валюту;
- Е) валютні платежі збільшують попит на валюту.

14. Назвіть основні призначення золотовалютних резервів країни:

- А) стимулююче;
- Б) страхове;
- В) трансакційне;
- Г) інвестиційне;
- Д) інтервенційне.

15. Чим принципово відрізняється сучасна (Ямайська) світова валютна система від попередньої (Бреттон-Вудської):

- А) кількістю країн-членів;
- Б) в Бреттон-вудській системі валютні відносини між країнами регулювали США, а в Ямайській регулює МВФ;
- В) перша базувалась на двох резервних валютах (долар США і фунт стерлінгів), а друга – на одній (долар США);

Г) перша базувалась на золотодевізному стандарті, коли банкноти США як резервна валюта обмінювались на золото, а друга на девізному стандарті, за якого долари США перестали обмінюватися на золото.

16. Міжнародна валютна ліквідність визначається:

А) відношенням золотовалютних резервів центральних банків країн світового співтовариства до загальної суми річного імпорту товарів та послуг;

Б) відношенням золотовалютних резервів центральних банків країн світового співтовариства до загальної суми річного експорту товарів та послуг;

В) сумою золотовалютних резервів центральних банків країн світового співтовариства і річного імпорту товарів та послуг;

17. До функцій міжнародної ліквідності відносять:

А) є засобом міжнародних платежів;

Б) регулююча;

В) є засобом валютних інтервенцій;

Г) контролююча.

18. Резервна валюта – це:

А) здатність країни (чи групи країн) забезпечити своєчасне погашення своїх міжнародних зобов'язань, прийнятними для кредитора платіжними засобами;

Б) національні валюти провідних країн світу, які накопичуються центральними банками інших країн як резерви коштів для міжнародних розрахунків;

В) сукупність джерел фінансування та кредитування світового платіжного обігу;

Г) сукупність усіх платіжних інструментів, які можуть бути використані у міжнародних розрахунках.

19. Купівельна спроможність:

А) це курс на ринку на певну дату;

Б) узгоджений курс, обмін за яким здійснюється в майбутньому;

В) виражається як сума товарів та послуг, які можна придбати за певну грошову одиницю і визначається у порівнянні з базовим періодом.

20. Об'єктивні посилки для здобуття статусу резервної валюти:

А) домінуючі позиції країни у світовому виробництві, експорті товарів і капіталів, в золотовалютних резервах;

Б) розвинена мережа кредитно-банківських установ, в тому числі за кордоном;

В) організований та місткий ринок позичкових капіталів;

Г) обмеженість валютних операцій;

Д) активна зовнішня та валютно-кредитна політика.

21. До основних елементів світової валютної системи належать:

- А) міжнародна валютна ліквідність;
- Б) резервні валюти;
- В) гетерогенний режим валютних паритетів;
- Г) світовий грошовий товар;
- Д) національне регулювання валютних обмежень.

22. Світова валютна система:

А) є сукупністю механізмів і правил, що забезпечують зв'язки між національними та регіональними валютними системами;

Б) це договірно-правова форма організації валютних відносин між групою країн.

23. Існують такі види валютних кошиків:

А) стандартний кошик з фіксованим складом валют на визначений період;

- Б) регульований кошик зі змінним складом;
- В) симетричний;
- Г) асиметричний.

24. Максимальна межа відхилення валютного курсу від валютного паритету – це:

- А) точка ревальвації;
- Б) експортна точка;
- В) точка девальвації;
- Г) імпортна точка.

25. Світовий грошовий товар –

А) носій міжнародних валютних відносин (обслуговує міжнародні економічні, політичні та культурні відносини);

Б) грошові знаки іноземних держав, кредитні та платіжні засоби, які виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках;

В) приймається кожною країною як еквівалент вивезеного нею багатства.

26. В залежності від емітента валютних коштів валюта поділяється на:

- А) національну;
- Б) іноземну;
- В) міжнародну;
- Г) світову.

27. Конвертованість валюти – це:

А) здатність резидентів та нерезидентів вільно обмінювати національну валюту на іноземну і використовувати іноземну валюту в угодах з реальними і фінансовими активами.

Б) здатність країни (чи групи країн) забезпечити своєчасне погашення своїх міжнародних зобов'язань прийнятними для кредитора платіжними засобами.

28. Конвертованість за поточними операціями – це:

А) відсутність обмежень на платежі і трансферти за поточними міжнародними операціями, пов'язаними з торгівлею товарами, послугами, міждержавними переказами доходів та трансфертів;

Б) відсутність обмежень на платежі та трансферти за міжнародними операціями, пов'язаними з рухом капіталу – прямі та портфельні інвестиції, кредити та капітальні гранти;

В) право резидентів здійснювати операції з іноземною валютою з нерезидентами.

29. Повна конвертованість – це:

А) право резидентів купувати, мати і здійснювати операції в країні з активами у формі валюти та банківських депозитів, деномінованих в іноземній валюті;

Б) відсутність будь-якого контролю та яких-небудь обмежень за поточними та капітальними операціями;

В) право резидентів здійснювати операції з іноземною валютою з нерезидентами.

30. Фактори, що впливають на валютний курс:

А) темп інфляції;

Б) стан платіжного балансу;

В) різниця процентних ставок в різних країнах.

Відповіді до тестових завдань

Тема 1

1. Б, В.	10. А.	19. Б	28. Г
2. Б, Г	11. А	20. Б	29. В
3. А	12. Б	21. Г	30. Б
4. Б, В, Г.	13. А	22. А, Б	
5. Г	14. Б	23. Б	
6. Б, Г.	15. А	24. В	
7. А, Г.	16. Б	25. Б	
8. А, Г.	17. А	26. В	
9. Б	18. А	27. А	

Тема 2

1. В	9. А, В	17. А	25. В
2. Г	10. В, Г	18. А	26. А, Г, Д
3. Б	11. В	19. Б	27. Г
4. Г	12. В	20. Б	28. А, Б, В
5. Б	13. В	21. Б	, Г
6. В, Г, Д	14. А	22. Б, В	29. А, В
7. Б, Г	15. В	23. В, Д, Є	30. Б, Г, Д
8. А, Б	16. Б	24. Б	

Тема 3

1. В	8. Г	16. А	24. А, В, Г
2. Б	9. Б	17. А, В, Г	25. Б
3. А	10. Б, В, Г	18. А, В, Г	26. Б
4. В	11. А	19. В	27. В
5. Б	12. Б	20. Б	28. Б, В
6. А, Г	13. В	21. Б	29. Б
7. А.	14. В	22. Г	30. Г
	15. В	23. А, Б, В	

Тема 4

1. Д	10. Г	19. В	28. А,Б,В
2. В,Г,Е	11. А,Г	20. Г	,Г,Д
3. А	12. Б,Г,Д,Е	21. Б	29. Б,Г,Д
4. В	13. Б	22. Б,В,Г	30. Г
5. Г	14. Б	23. А	
6. Б,В,Д,Ж	15. А	24. А,Б,Д,Е	
7. Б,Г,Д	16. Б	25. Б	
8. В	17. А	26. Г	
9. Б	18. Г	27. Б	

Тема 5

1. А, В, Г	9. В	17. Б	25. А
2. А, Б, Г	10. А, В, Г, Д	18. В	26. Б
3. В	11. А	19. Г	27. А
4. А, В, Д	12. А	20. А, Г, Д	28. В
5. Д	13. Б, В	21. В, Г	29. Б, Г, Д
6. В, Г	14. А, В	22. В, Г	30. Б, Г
7. В, Д	15. В	23. В	
8. А, Б	16. Б, Г, Д	24. Б	

Тема 6

1. А	13. Б, Г, Д, Е	25. А, В
2. А, В, Д	14. В, Д	26. А, Б, В
3. Б, Г	15. Г	27. А
4. Г	16. А	28. А
5. В	17. А, В	29. Б
6. В	18. Б	30. А, Б, В
7. Б, Г, Е	19. В	
8. В	20. А, Б, В, Д	
9. В	21. А, Б, Г	
10. Б	22. А	
11. Б	23. А, Б, В, Г	
12. Г	24. А, Б	

Словник - довідник

А

Абсолютна перевага — здатність країни виробляти товари чи послуги ефективніше за інші - див. Порівняльна перевага.

Адміністративні (негнучкі) ціни — різновид цін, що встановлюються державою і утримуються сталими протягом певного часу.

Адміністративно-командна (командна, централізовано-планова, комуністична) система — спосіб економічної організації суспільства, за якого всі проблеми вирішуються централізовано державними органами. Головні риси АКС: державна власність на ресурси, бюрократизація та монополізація економіки, адміністративне ціноутворення, зрівняльний розподіл життєвих благ та панування номенклатури.

Альтернативна вартість (вартість втраченої вигоди) - вартість за найкращої альтернативи, від якої відмовилися.

Амортизація — відшкодування у грошовій формі вартості капітальних благ, яка відповідає їх зношенню (фізичному — внаслідок використання у виробництві і моральному — внаслідок здешевлення наявних машин і механізмів або виникнення продуктивніших їх аналогів).

Антимонопольне законодавство - сукупність нормативно-правових актів країни, які забороняють монополізацію ринків, таємні угоди між фірмами, що дають змогу підвищувати ціни й обмежувати конкуренцію.

Аудит (від латинського auditor - слухач) - послуги з аналізу фінансової звітності фірми з огляду на відповідність її ведення чинним нормативно-правовим актам, оцінки стану і перспектив фірми у сфері бізнесу.

Аукціон (від латинського auctio - збільшення) - відкриті торги на конкурсній основі, де власником товару стає покупець, що запропонував максимальну ціну.

Б

Багатство (майно) — чиста вартість матеріальних і фінансових засобів (всі активи мінус пасиви), якими володіє нація, особа чи фірма у певний проміжок часу.

Баланс поточних операцій (поточний рахунок) — розділ платіжного балансу країни, який відображає експорт-імпорт товарів і послуг, односторонні перекази коштів та деякі інші статті.

Баланс рахунку руху капіталу - розділ платіжного балансу країни, який відображає експорт-імпорт довгострокового та короткострокового капіталу.

Балансовий звіт — баланс фінансового стану фірми на певну дату; відображає активи в одному підрозділі, пасиви — в іншому.

Банк комерційний — комерційна установа (юридична особа), яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги.

Банківські метали - золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів.

Банківське регулювання - одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність комерційних банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Банківський нагляд - система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківські операції — операції, які забезпечують функціонування і прибутковість банків. Розрізняють пасивні (залучення депозитів) і активні (надання кредитів) операції.

Банківські резерви — частина депозитів, яку банк відкладає готівкою у касі, а також зберігає як безпроцентні вклади у Центральному банку.

Банкрутство — (від італ. banco rotto - розбитий банк) неспроможність фірм, установ, фізичних осіб здійснювати платежі за борговими зобов'язаннями, яку засвідчує судова інстанція.

Бартер — безпосередній (без використання грошей) обмін одного товару на інший.

Безготівкові гроші - записи на рахунках у банках.

Білет державної скарбниці (знаки Державної скарбниці (казначейства) - засіб покриття тимчасової нестачі обігових знаків (грошей). Один із видів цінних паперів держави, що розміщуються серед населення. Засвідчує, з одного боку, внесення власником білета коштів за його придбання і з другого - зобов'язання держави виплачувати власникові певні визначені доходи періодично протягом усього періоду чинності білета. Б.д.с. бувають короткотерміновими (до 1 року) і довготерміновими - на період до 25 років. Так, 3,6% "Білет Державної скарбниці 200 гривень" був випущений за рішенням Ради Міністрів Української держави від 12 травня 1918 р. Білети випускались на 4 роки як процентні папери (8 купонів по 6 місяців) і на 10 років як грошові знаки.

За Української держави (УНР) випущено гетьманським урядом 2 457 000 000 крб., Директорією - 348 000 000 крб., в подальшому емісія Б.д.с. належала виключно Центральному банку СРСР, в Українській РСР відповідного державного органу не існувало. З надбанням Україною незалежності ці функції виконує Національний банк України. В СРСР білет державної скарбниці (казначейський білет) – найменування грошових купюр вартістю 1, 3, 5 руб., вид паперових грошових знаків.

Біржа - організаційно-правова форма оптової торгівлі масовими товарами за стандартами та зразками (товарна біржа), систематичних операцій із купівлі-продажу цінних паперів (фондова біржа), робочої сили (біржа праці).

Бреттон-Вудська система - міжнародна валютна система, створена у 1944 р. (м. Бреттон-Вудс, США) і яка почала функціонувати після Другої світової війни. Базувалася на системі фіксованих валютних курсів. Золото і долар використовувалися як міжнародні валютні резерви.

Бюджетний дефіцит — перевищення видатків державного бюджету над надходженнями до нього; звичайно фінансується шляхом позик (інший шлях — емісія грошей); рівень дефіцитності бюджету обчислюється як процентне відношення дефіциту до ВВП.

Бюджетний надлишок (профіцит) — перевищення надходжень до державного бюджету над його видатками.

Бюджетно-податкова політика - система регулювання, пов'язана з регулюванням державних фінансів, формування державного бюджету та

державними витратами і спрямована на реалізацію цілей соціально-економічного розвитку країни.

В

Валові (загальні) витрати — сума постійних і змінних витрат фірм за короткостроковий період.

Валові внутрішні інвестиції - видатки на приріст капітальних благ - машин, устаткування, будівель, споруд та на приріст запасів.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — вартість річного обсягу товарів і послуг кінцевого призначення, вироблених у межах державної території країни з ресурсів, що належать як резидентам даної країни, так і нерезидентам (іноземцям).

Валовий національний продукт (ВНП) — вартість річного обсягу кінцевих товарів і послуг, вироблених з ресурсів, що належать резидентам країни, незалежно від того, де ці ресурси розміщені (у цій країні чи за кордоном).

Валюта (іноземна валюта) — (від латинського *valere* - мати силу, коштувати) гроші або інші фінансові інструменти, які застосовуються країнами у міжнародних розрахунках. Розрізняють вільно конвертовану валюту (обмінюється без перешкод на інші валюти), частково конвертовану (обмінюється за певних обмежень) та неконвертовану (коли обмін на інші валюти блокований). Грошові знаки іноземної держави, кредитні і платіжні документи у вигляді векселів, чеків, банкнот, які використовуються в міжнародних розрахунках є іноземною валютою.

Валюта векселя - валюта, у якій виставлено вексель у міжнародному обороті (зазвичай у валюті країни кредитора або боржника).

Валюта замкнута - неконвертована валюта, яка використовується лише у межах однієї країни.

Валюта клірингова - валютна одиниця, яку використовують у клірингових розрахунках між країнами, що уклали угоду про збалансування взаємного товарообороту у вартісному виразі. В.к. функціонує лише в безготівковому вигляді, джерелом її є взаємне кредитування поставок країнами-учасницями платіжної угоди.

Валютна блокада - заходи, які вживає держава щодо обмеження обігу в ній валюти іншої країни для спонукання іншої країни виконувати певні вимоги.

Валютна виручка - надходження іноземної валюти за рахунок експорту товарів і послуг, а також від міжнародних кредитів.

Валютна декларація - документ у вигляді заяви, що пред'являється митниці й містить відомості про валюту, яку перевозять.

"Валютна змія (змія в туннелі)" - система погоджених валютних курсів між європейськими державами, запроваджена у 1972 р. У 1979 р. замінена новою колективною розрахунковою одиницею європейських держав – еєю, яка стала основою введення в обіг повноцінної колективної (регіональної) валюти - євро (1999 р.).

Валютна зона - об'єднання групи держав, які дотримуються правил взаємних валютних відносин (угод, домовленостей), відповідно до яких визначають у якості основної валюти грошову одиницю провідної країни і надають їй визначальну роль у розрахунках між країнами зони й рештою країн. Така валюта використовується як платіжний і як резервний засоби.

Валютна інтервенція - див. Інтервенція валютна.

Валютна каса країни - сукупність грошових надходжень в іноземній валюті, які має країна; складається з готівки й коштів на рахунках, у депозитах.

Валютна криза - див. Криза валютна.

Валютна монополія - виключне право держави проводити через уповноважені нею банки всі операції з дорогоцінними металами, іноземною валютою та іншими валютними цінностями. В.м. в повному обсязі існувала в СРСР. В Україні після набуття незалежності у валютно-економічних відносинах відбулися певні зміни відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993р. "Про систему валютного регулювання і валютного контролю". Згідно з Декретом власником валютних цінностей мають право бути як резиденти, так і нерезиденти. Резиденти можуть бути крім того також власниками валютних цінностей, які знаходяться за межами України, окрім випадків, передбачених законодавством України.

Валютна позиція - співвідношення вимог та зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. При їх рівності позиція вважається закритою, при нерівності - відкритою. Відкрита позиція є короткою, якщо обсяг зобов'язань за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг вимог, і довгою, якщо обсяг вимог за іноземними валютами та банківськими металами перевищує обсяг зобов'язань.

Валютна політика - складова економічної і зовнішньоекономічної політики держави. Здійснюється шляхом впливу на операції з валютою, на розмір валютного курсу. Основні інструменти В.п. - валютна інтервенція, валютні обмеження, валютні резерви, валютні субсидії, валютні паритети. В.п. країни проводиться її урядом, центральним банком, центральними фінансовими органами. У світовому масштабі В.п. проводиться міжнародними валютно-фінансовими організаціями (Міжнародний валютний фонд, міжнародні банки).

Валютна самоокупність - принцип госпрозрахункової діяльності підприємств та організацій. Передбачає відшкодування валютних збитків підприємств та організацій за рахунок їх валютних прибутків.

Валютна система світова - сукупність валютно-економічних відносин, зумовлених міжнародними економічними зв'язками, взаємозалежність національних економік. В.с.с. включає міжнародні установи та комплекс міжнародно-договірних і державно-правових норм, які забезпечують функціонування валютних інструментів. Основними складовими елементами її є: визначений набір міжнародних платіжних засобів (національна, іноземна та колективна міжнародна валюта); режим обміну валют, включаючи валютні курси та валютні паритети; умови конвертації, механізм забезпечення валютно-платіжними засобами міжнародного обороту; регламентація та уніфікація міжнародних розрахунків: режим міжнародних ринків валюти та золота; статус міждержавних інститутів, які регулюють валютні відносини; мережа міжнародних і національних банківських установ, які здійснюють міжнародні розрахункові та кредитні операції, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю.

Валютна система - сукупність валют, правил і норм їх використання і взаємного обміну, застосування як платіжних засобів, а також грошово-кредитних відносин, пов'язаних із використанням валюти. До інститутів В.с. належать органи, які регулюють випуск і обіг валюти. Розрізняють світову, регіональну (напр., європейська) і національні В.с.

Валютна спекуляція - торгівля іноземною валютою з метою одержання спекулятивного прибутку від різниці між курсами валют. Здійснюється фізичними і юридичними особами, банками на валютному ринку. Однією з форм В.с. є, напр., *leads and legs* - прискорення або затримка розрахунків у зовнішньоторговельних операціях з метою одержання вигоди від зміни валютних курсів (дострокова оплата товарів або затримка платежу та ін.).

Валютне законодавство - сукупність правових норм, за якими регулюється обіг валютних цінностей у межах держави та відносини з іноземними державами і громадянами. В Україні така сукупність правових норм

визначена Декретом Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", а також документами, що містять зміни до нього, внесеними протягом наступних років. Цей Декрет встановлює режим здійснення валютних операцій на території держави, визначає загальні принципи валютного регулювання та повноваження державних органів і функції банків та ін. кредитно-фінансових установ у здійсненні валютних операцій. Визначає також права та обов'язки суб'єктів валютних відносин, порядок здійснення валютного контролю, відповідальність за порушення В.з.

Валютне котирування - встановлення курсів іноземних валют відповідно до кон'юнктури валютного ринку. Здійснюють здебільшого національні банки або міждержавні банківсько-фінансові організації. Розрізняють пряме і непряме (обернене) В.к. : пряме - коли певна кількість одиниць національної валюти прирівнюється до одиниці іноземної валюти; непряме – коли одиниця національної валюти прирівнюється до певної кількості одиниць іноземної валюти.

Валютне регулювання - діяльність державних органів щодо управління обігом валюти, контролю за валютними операціями, впливу на валютний курс національної валюти.

Валютний - все, що стосується валюти: В. договір, В. дефіцит, В. курс, В. ринок.

Валютний арбітраж - операція, яка поєднує купівлю чи продаж валюти з відповідною контроперацією (угодою) для одержання прибутку за рахунок різниці між курсами валют на різних валютних ринках (просторовий В. а.) або протягом певного періоду (часовий В.а.). Розрізняють В.а. простий - з двома валютами, складний - з трьома й більшою кількістю валют. (Див. також Валютні операції).

Валютний блок (валютна зона) - угруповання кількох країн з метою проведення єдиної валютної політики стосовно інших країн.

Валютний демпінг - розширення експорту за заниженими цінами на основі заниження курсу національної валюти порівняно з її купівельною спроможністю в даній країні. В. д. дає змогу експортерам, скуповуючи товари за нижчими цінами на внутрішньому ринку й продаючи їх на зовнішньому ринку за стабільну валюту, одержувати курсовий прибуток. Використовуючи експортну премію, вони можуть знижувати ціни на свої товари і одержувати надприбуток, витісняючи з ринку конкурентів.

Валютний дефіцит - нестача валютних ресурсів держави для регулювання валютного ринку, здійснення розрахунків і платежів та забезпечення стабільного курсу національної валюти.

Валютний зрівнювальний рахунок Великобританії - перший стабілізаційний орган, заснований 1932 р. після відмови Великобританії від золотого стандарту. Після того як повноцінний міжнародний золотий стандарт перестав функціонувати (перша половина 30-х років), валютні курси стабілізувалися завдяки офіційним компенсаційним операціям, що проводилися на ринку іноземної валюти до кінця 30-х років у більшості провідних країн. Це робили спеціальні заклади, центральні банки або ж скарбниці (казначейства).

Валютний кліринг - офіційна угода про взаємне зарахування зустрічних вимог і зобов'язань, що ґрунтуються на вартісній рівності товарних поставок та реалізації послуг. Обов'язковими елементами В.к. є: система клірингових рахунків, які відкриваються в уповноважених банках; обсяг клірингу (всі платежі з товарообігу чи їх частина); валюта клірингу - узгоджена валюта розрахунків; обсяг технічного кредиту - граничне допустиме сальдо заборгованості, яке необхідне для безперервності розрахунків.

Валютний коефіцієнт - курсове співвідношення, показники якого використовують під час перерахунку цін і грошових сум з однієї валюти в іншу. Одна з форм визначення курсу іноземних валют.

Валютний коридор - система правових, економічних і організаційних заходів, спрямованих на обмеження коливань курсу національної валюти, встановлення державою верхньої та нижньої меж (інтервалу) зміни курсу (котирування) національної валюти на певний період часу.

Валютний кошик - набір національних валют, який використовується при котируванні іноземної валюти і для визначення валютного курсу національної чи міжнародної (регіональної) колективної валюти. В.к. дає змогу визначити купівельну спроможність національних валют, загальноекономічні умови обміну. Частку валюти певної країни у В.к. визначають за питомою вагою ВВП (або зовнішньоторговельного обороту) цієї країни у сукупності ВВП (відповідно - зовнішньоторговельного обороту) усіх країн, що беруть участь у розрахунках цього показника. В.к. складається, як правило, з п'яти національних валют (американський долар, німецька марка, японська ієна, французький франк, англійський фунт стерлінгів) та ЕКЮ, а з 1999р.- євро.

Валютний курс - ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошовій одиниці іншої країни. Напр., коли валютний курс англійського фунта стерлінгів становить 1,2 долара США, це означає, що на валютному ринку

фунт і долар обмінюються в такій пропорції. Розрізняють біржовий (гнучкий, плаваючий) курс, що встановлюється на біржових торгах, і фіксований курс, який впливає зі встановленого міжнародними органами валютного паритету.

Валютний опціон (від латин, optio (optionis) - вільний вибір) - 1. Контракт на право купити або продати протягом договірною періоду і за договірною ціною лот валюти (англ. currency option). 2. Опціон, яким передбачено право вибору альтернативних валютних умов контракту (англ. option of exchange).

Валютний паритет - див. Паритет валютний.

Валютний податок - податок на операції щодо обміну валюти; збір, який держава накладає на трансакції з іноземною валютою.

Валютний рахунок підприємства - рахунок підприємства в іноземній валюті. Формується за рахунок платежів, що надходять від зовнішньоекономічної діяльності. Відкривається у комерційних банках, які мають право на ведення валютних операцій. За кордоном відкривається з дозволу Національного банку України.

Валютний ризик - небезпечність валютних втрат внаслідок зміни курсу валюти ціни до валюти платежу в період між підписанням контракту й проведенням по ньому платежу. Експортер або кредитор терплять збитки при зниженні курсу валюти платежу, одержуючи меншу реальну вартість порівняно з обумовленою в контракті. І, навпаки, для імпортера (боржника за позичкою) В.р. виникає при підвищенні курсу валюти ціни (позички) до валюти платежу. Коливання валютних курсів призводить до збагачення одних компаній й до збитків їх контрагентів.

Валютний ринок - сфера, в межах якої здійснюється купівля-продаж іноземної валюти на основі попиту й пропозиції. Поділяється на біржовий (міжбанківська валютна біржа, регіональні біржі) і позабіржовий (міжбанківський). Найбільші світові валютні ринки знаходяться в США, Англії, Німеччині, Франції, Швейцарії, Японії, Сингапурі.

Валютний союз - група країн, які встановили межі взаємних коливань курсів національних валют відповідно до укладеної ними міждержавної угоди.

Валютні блоки - угруповання держав, створювані для зміцнення валютно-економічних позицій країни, яка очолює даний блок, шляхом прикріплення валют країн-учасниць до валюти країни-гегемона. В.б. виникли під час світової економічної кризи 1933 р. у зв'язку з загостренням валютної війни між провідними промислово розвинутими країнами. Основні з них:

стерлінговий (Великобританія), доларовий (США), золотий (Франція) та ін. Під час Другої світової війни і після неї В.б. розпались і на їх основі утворились валютні зони.

Валютні витрати - витрати валюти, пов'язані з виробничо-господарською, підприємницькою і непідприємницькою діяльністю: на закупки матеріалів, реманенту, комплектуючих вузлів, матеріалів, на соціальний розвиток трудових колективів, службові відрядження за кордон, погашення валютних кредитів, у т. ч. проценти за кредит тощо.

Валютні відрахування - частина валютних надходжень (виторгу), які підприємства відраховують національному банку або у державний валютний фонд за спеціально обумовленим (встановленим) державою курсом.

Валютні зони - валютні угруповання держав, створені під час і після Другої світової війни на основі довоєнних валютних блоків для проведення погодженої політики в галузі міжнародних валютних відносин. Як правило, охоплюють країни, які перебувають у певній фінансово-економічній або політичній залежності від держави, що очолює певну зону. Ці країни підтримують курс своїх валют відповідно до валюти країни-лідера; повинні тримати свої основні золотовалютні резерви у банках цієї країни; купувати її державні цінні папери тощо.

Валютні кредити - 1. Різновид міжнародного кредиту, що надається у грошовій формі (в іноземній валюті) для придбання товарів, покриття іноземних боргів (пасивного сальдо платіжного балансу) або на будівництво особливо важливих об'єктів. 2. Внутрішні кредити в іноземній валюті на здійснення експортно-імпортних операцій. Надаються строком від 3 до 10 років.

Валютні обмеження - система спланованих державних заходів, спрямованих на регулювання (обмеження) валютних операцій, встановлення контролю і впливу на курс валют, концентрацію валютних ресурсів у руках держави з метою утримання стабільності курсу.

Валютні операції - операції банків, фінансово-кредитних установ, інших юридичних і фізичних осіб, що пов'язані з купівлею-продажем валюти, розрахунками та наданням її в кредит. Проводяться з валютною готівкою (операції "spot") або безготівковими платежами в обумовлений строк (форвардні і ф'ючерсні операції), коли реальна поставка валюти замінюється виплатою курсової різниці відповідно до ринкового котирування валют.

Валютні рахунки - спеціальні рахунки в банках юридичних і фізичних осіб для здійснення банківських операцій з іноземною валютою.

Валютні резерви офіційні - централізовані спеціальні запаси валютних цінностей у вигляді валют інших країн, спеціальних прав запозичення (СДР), банківських металів тощо, сконцентровані в системі національного банку країни або у міжнародних фінансово-кредитних установах для гарантування своєчасного здійснення розрахунків у зовнішньоекономічних операціях та вирівнювання платіжного балансу.

Валютні ресурси - сконцентровані у банківсько-фінансовій системі країни або інших суб'єктах фінансово-комерційної діяльності фінансово-грошові ресурси іноземної валюти.

Валютні угоди - двосторонні й багатосторонні угоди, які регламентують права та обов'язки договірних сторін при здійсненні зовнішньоторговельних операцій з участю валют країн-учасниць міжнародних угод або міжнародних грошових (клірингових) одиниць.

Валютні умови - умови розрахунків між зовнішньоторговельними партнерами. Традиційними умовами розрахунку, передбаченими міжурядовими угодами, є розрахунки у вільно конвертованій валюті. Ціна експортного товару може виражатись у будь-якій вільно конвертованій валюті. Але, зважаючи на заінтересованість експортера у твердій валюті, а також світову практику торгівлі товарами масового попиту, валюту ціни вибирають з 6-8 валют різних країн світу. Як валюта платежу також виступають вільно конвертовані валюти цих країн (бельгійські франки у торгівлі з Бельгією, норвезькі крони - з Норвегією, канадські долари - з Канадою тощо). У торгівлі з країнами, що розвиваються, використовуються долар США, англійський фунт стерлінгів чи інша ВКВ залежно від того, в банках яких країн і в якій валюті зберігаються експортні надходження цих країн.

Валютні цінності - матеріальні об'єкти, визначені законодавством України про валютне регулювання як засоби валютно-фінансових відносин.

Валютний кошик — фіксований набір валют, який використовується для вимірювання середньозваженого курсу окремих валют.

Валютний курс — ціна валюти однієї країни, виражена у валюті іншої. Розрізняють європейське (пряме) та британське (непряме) обчислення валютного курсу – див. Валютне котирування.

Валютний ринок — місце, де взаємодіють продавці та покупці (насамперед великі комерційні банки - маркет-мейкери і маркет-тейкери) валюти як особливого товару, щоб визначити умови її купівлі-продажу (ціну і кількість).

Валютований поліс - страховий поліс, у якому зафіксована страхова сума. Зазначена в такому полісі, вона вважається погодженою між страхувальником і страховиком при укладанні угоди на страхування і не може бути оскарженою, за винятком випадків навмисного обману або явного завищення страхової суми під час страхування вантажів. На практиці усі поліси щодо страхування вантажів є валютованими, інакше страхувальникові необхідно доводити міру відповідальності страховика щодо полісу. В.п. застосовується також при страхуванні суден, оскільки з точки зору одержання фрахту для страхувальника старі судна й нові мають однакове значення. Тому страхувальники прагнуть застрахувати свої транспортні засоби на таку суму, яка їм вигідна, навіть коли судна в ряді випадків не відповідають ринковій вартості.

Валютування - у фінансово-кредитній практиці - зазначення строку, з якого починається нарахування процентів на суми, які дебітуються або кредитуються.

Вальвація (фр. valuation- підрахунок, оцінка) - встановлення курсу (вартості) іноземної валюти щодо національної грошової одиниці. На відміну від валоризації В. не має тенденції до спадання чи зростання курсу: для цього вживається поняття ревальвація і девальвація.

ВВП-розрив - потенційний реальний валовий внутрішній продукт мінус фактичний реальний валовий внутрішній продукт.

Вексель простий — боргове зобов'язання, яке видається позичальником грошей на ім'я кредитора; містить дані про місце і час видачі, суму зобов'язання, місце і час платежу.

Вертикальна (горизонтальна) інтеграція — поєднання в одній фірмі різних галузей виробництва, які є послідовними стадіями технологічного процесу (вертикальна); поєднання в одній фірмі виробництв різнорідної продукції на одній технологічній основі (горизонтальна інтеграція).

Взаємозамінні продукти - товари або послуги, які задовольняють одну й ту саму потребу (чай і кава, масло й маргарин та ін.). Для цих продуктів існує пряма залежність між ціною на один із них і попитом на другий, тобто коли ціна одного продукту знижується (зростає), попит на інший продукт зменшується (збільшується).

Використовуваний дохід - особистий дохід за вирахуванням особистих податків; використовується для видатків на особисте споживання і для заощадження.

Виробники – юридичні та/або фізичні особи, які, використовуючи власні й залучені ресурси, виготовляють товар чи надають послугу.

Виробництво - процес створення матеріальних і нематеріальних благ, необхідних для існування й розвитку людини. Створюючи певні блага, люди вступають у зв'язки і взаємодію – виробничі відносини. Тому виробництво є завжди суспільним.

Виробнича функція - математична функція, яка визначає можливий обсяг продукції в межах фірми або економіки за даних ресурсів і технології.

Виробничі відносини - відносини між людьми, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу обміну і споживання матеріальних благ і послуг.

Виробничі (економічні) ресурси (фактори виробництва) - сукупність ресурсів, що використовуються для виробництва товарів і послуг: земля, праця, капітал, підприємницькі здібності.

Виробничі витрати – вартісна оцінка затрат економічних ресурсів, здійснених підприємцями задля виробництва продукції. Витрати виробництва є формою руху авансованого промислового капіталу.

Відкрита економіка — економіка країни, пов'язана з іншими країнами інтенсивним рухом товарів і капіталів. Для закритої економіки характерна відсутність зовнішньоекономічних зв'язків або незначний їх розвиток.

Відкритий ринок - ринок, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. Використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується.

Відсоток - плата за право користування грошовим капіталом, узятим у позику.

Відтворення - безперервність процесу виробництва товарів та послуг, на основі якого здійснюється оновлення елементів економічної системи.

Вільна торгівля (фритредерство) - зовнішньоекономічна політика, за якої держава не втручається в торговельні відносини з іншими країнами; відсутні штучні (створені урядом) бар'єри на шляху торгівлі між окремими особами і фірмами різних країн.

Власний капітал - загальний обсяг активів мінус загальний обсяг пасивів фірми або окремої особи.

Власність - це сукупність відносин між суб'єктами господарювання з приводу привласнення умов та результатів виробництва.

Волатильність валютного ринку –діапазон цін валютних пар, що торгуються на ринку, протягом певного проміжку часу, або протягом кожної торговельної сесії («середня денна волатильність пари євро-долар», «волатильність фунта нижче, ніж у євро» і т. д.). Будь-якій валютній парі, що торгується на ринку Форекс, притаманна певна волатильність, яка характеризує величину зміни ціни за встановлений період часу. Волатильність кожної валютної пари в різний час доби різна: у «годину пік» вона зростає, а під час зниження обсягів торгівлі – зменшується.

Діє валютний ринок форекс 24 години на добу і 7 днів на тиждень, що дає можливість постійно стежити за ним.

Найбільша сесія на світовому валютному ринку – Лондонська. Волатильність її вище, ніж волатильність інших сесій. Приблизно 30% всіх угод, які укладаються протягом дня на Форексі, належать саме Лондонській сесії. Вона починається о 6 годині за Гринвічем, закривається о 14 годині (взимку – відповідно на годину пізніше).

Валютна волатильність (середній ціновий діапазон стосовно всіх пар валют) під час лондонської сесії сягає 80 пунктів. Діапазон добової зміни таких валютних пар, як GBP/JPY і GBP/CHF, становить близько 140 пунктів. Крім цих пар, у цей же час на ринку активно торгуються GBP/USD, EUR/USD, USD/CHF, USD/CAD.

Багатьма великими інвесторами при закритті лондонської сесії інвестиції конвертуються з європейських валют у долар США. Пов'язано це з початком нью-йоркської (американської) сесії, яка за обсягами обороту торгів займає на ринку Форекс другу позицію. Найпопулярнішими валютними парами тут є ті ж GBP/CHF, GBP/JPY, що й на лондонській сесії. Їх середнім добовим діапазоном є близько 120 пунктів. Час роботи американської торговельної сесії в літній період триває з 12 до 20 годин за гринвічем. Максимальну волатильність протягом дня ринок має в період від 12 до 14 години, коли одночасно працюють американська та європейська торгові сесії.

Високоволатильні ринки характеризуються потенційно більшим прибутком, але й підвищеним ризиком (вони є цікавими для короткострокових трейдерів). Довгострокові (більш консервативні) трейдери

намагаються торгувати на менш рухливих ринках. Якщо протягом тижня спот-курс валюти рухався в межах плюс-мінус 2-3% від ціни закриття п'ятниці, то це низька волатильність; якщо падав або зростав на 15% - волатильність дуже висока.

Волатильність характеризується такими особливостями: циклічність, сталість (постійність), прагнення до середнього. Циклічність виявляється у зростанні до пікових значень, наступному їх зменшенні до нижньої межі і новому повторенні процесу. Постійність волатильності - здатність тривати від одного дня до наступного, припускаючи, що волатильність, існуюча сьогодні, буде, ймовірно, існувати й завтра. Повернення до середнього означає, що після пікових (високих або низьких) екстремумів ринок, радше за все, повернеться до середнього (нормального) рівня.

Трейдери на Форексі намагаються створити торговельну систему, що враховує часові зони з найбільшою ймовірністю відхилень або продовження головних тенденцій. При поєднанні правильного обліку часу і застосуванні технічних індикаторів можна багаторазово підвищити ефективність роботи форекс-трейдера.

Волатильність курсу валюти – властивість валютного курсу коливатися у відносно широкому чи вузькому діапазоні під впливом різноманітних чинників впливу на курс.

Г

"Гарячі гроші" (англ. Hot money) – ресурси на ринку позичкових капіталів, наявні понад необхідні для нормального процесу відтворення обсяги. В сучасних умовах Г. г. є одією із форм існування частини національного та міжнародного позичкового капіталу.

Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) - міжнародна угода, досягнута в 1947 р. між 23 державами, згідно з якою кожна з них погодилася забезпечити іншим рівний і недискримінаційний режим торгівлі, скорочувати ставки мита на основі багатосторонніх домовленостей, з часом усунути імпорتنі квоти. На сьогодні її підписали 124 держави.

Гіперінфляція - надвисокі темпи зростання цін (понад 50% за місяць).

Гнучкий валютний курс - курс валюти, який визначається в ході взаємодії попиту і пропозиції на національну валюту на валютних ринках, а центральний банк утримується від втручання у їх функціонування.

Гнучкість цін і заробітної плати - здатність цін і заробітної плати підвищуватися і знижуватися під впливом змін у попиті або пропозиції.

Гранична корисність - додаткова корисність, яку отримує споживач із додаткової одиниці товару або послуги.

Гранична схильність до заощаджень (ГСЗ) — частка приросту заощаджень у прирості використовуваного доходу: показує, на скільки збільшуються заощадження, якщо вказаний дохід зростає на одиницю.

Гранична схильність до споживання (ГСС) — частка приросту споживання у прирості використовуваного доходу, показує, на скільки збільшується споживання, якщо вказаний дохід зростає на одиницю.

Гранична теорія розподілу — теорія розподілу доходів (розвинута Дж. Б. Кларком), згідно з якою кожний фактор оплачується відповідно до його граничного продукту.

Гривня - 1. Гривня лічильна - основна одиниця т. зв. "кунної" системи грошей у Київській Русі. Поділялася на менші номінали: ногату = $1/20$ Г.; куну = $1/25$ Г., пізніше - $1/50$ Г.; резану = $1/50$ Г.; векшу або веверицю = $1/100$ Г. Реальна сутність кунних номіналів лишається неясною, окрім самої Г., що була, очевидно, тільки лічильною одиницею. На думку одних дослідників, це були хутра або шкірки лісових звірків. Дехто вважає їх за дирхеми різних гатунків чи частини їх. Інші твердять, що ногата і резана - це дирхеми або частини їх, а куна і векша - хутра чи шкіри. Беручи до уваги, що з середини XI ст. до XIV ст. ніякої монети в Придніпров'ї взагалі не було, припускається, що всі зазначені частини лічильної Г. були в той час хутрами або шкірками.

2. Срібний зливочок грошового призначення. Відомі такі Гатунки гривень Київської Русі: шестикутні "Київські" Г. вагою близько 160 г (кінець XI- початок XIII ст.); шестикутні - дещо відмінної форми, вагою 196 г (середина XIII ст.); ромбовидні (з варіантами) і довгості (з розплесканими язиковидними кінцями). "Чернігівські" Г. вагою близько 196 г (XII ст.); паличковидні - на зразок "новгородських" Г., але вагою 155 г (середина XIII ст.). На Півдні України трапляються ще короткі "чорновидні" Г. вагою близько 196 г (мабуть, татарського походження -XIV ст.).

3. Г. золота, срібна (IX ст. і пізніше). Запозичена у Придніпров'ї чи з арабського Сходу. Вага її, ймовірно, 409,5 г.

4. Грошова одиниця Української Народної Республіки (1918-1920 рр.).

5. Національна валюта України з 2 вересня 1996 р. Поділяється на 100 копійок.

Граничний продукт - додатковий обсяг продукції, одержаний від застосування додаткової одиниці ресурсу (кількість інших ресурсів незмінна).

Граничні витрати - приріст витрат на виробництво додаткової одиниці продукції (або зменшення витрат, коли виробництво скорочується на одиницю продукції).

Грінбеки (англ. greenbacks) - різновидність нерозмінних на метал казначейських білетів у США. Назву отримали за зворотною стороною зеленого кольору.

Гріш (від лат. grossus denarius) - назва срібної монети, що прийшла у Західну Європу в XIII-XIV ст. на зміну середньовічному бекарові. Своїм більшим розміром і якістю Г. відповідав економіці того часу. У Центральній і Східній Україні першими були чеські "празькі Г." (grossi pragenses) короля Вацлава IV (1378-1419 рр.). Тут вони були в обігу принаймні до XVI ст., відомі під назвою Т. широкі" (grossilati). Пізніше Г. в українському грошовому обігу - це литовські і польські гроші XVI-XVII ст. Українська назва їх - "осмаки". "Осмак" становив 1/30 польської і української лічильної одиниці "золотого"; у московській валюті XVII ст. дорівнював 2/3 срібної копійки.

Гроші - металеві або паперові знаки, що є мірою вартості під час купівлі-продажу і виконують роль еквівалента, тобто виражають вартість усіх інших товарів (послуг). Гроші виконують п'ять основних функцій: міри вартості, засобу обміну, засобу платежу, засобу нагромадження та засобу світових грошей. Властивість бути засобом платежу Г. надає держава, яка через своє законодавство керує грошовим обігом країни. Г. можуть мати свою власну цінність (предметні Г. - металеві) і цінність, похідну від функцій, які вони виконують (паперові Г.). До Жовтневої революції 1917 р. у підросійській частині України в обігу були Г. Російської імперії. З 1899 р. (реформа Вітте) - це золота валюта, грошовою одиницею був рубль (українська назва карбованець), що містив у собі 0,7742 г чистого золота. В австро-угорській частині України валютою з 1892 р. була австрійська крона (0,38875 г чистого золота). З поновленням Української держави (1917-1929 рр.) з'явилися власні гроші - паперові, з емблемами держави та українськими написами. Розрахунки проводились у карбованцях і гривнях (1 карбованець = 2 грив-ням. 1 гривня = 100 шагам); вартість карбованця прирівнювалася до 17,424 долі(ї доля = 0.044 г. щирого золота). Ухвалою Української Центральної Ради у 1917р. надруковано перший державний кредитовий білет вартістю 100 карбованців, напис на якому зроблено чотирма мовами: українською - на аверсі, російською, польською та єврейською - на реверсі. Законом Центральної Ради з 1918 р. валютною одиницею стала гривня, а розмінною дрібною монетою - шаг (1/100 гривні). Нестача потрібної кількості розмінної монети та інші обставини зумовили появу місцевих грошей. У 1996 р. в Україні в обіг введена гривня, що дорівнює 100 копійкам.

Гроші військові - грошові знаки, випущені в обіг у воєнний час однією державою на території іншої держави з метою фінансування своїх військових та окупаційних витрат. Інша назва - окупаційна валюта, окупаційні гроші.

Гроші декретні - грошові знаки, введені в обіг як гроші декретом органів влади чи постановою уряду. Спроможність їх визначається не стільки номіналом, скільки можливістю обміну на кількість товарів чи послуг.

Грошова база – показник, що характеризує масу грошей зі сторони її прояву на балансі центрального (національного) банку. Центральний банк їх контролює та регулює, впливаючи в остаточному рахунку на загальну масу грошей. Грошова база включає запаси всієї готівки, що перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках в центральному банку. Величина грошової бази може бути визначена за формулою:

$$Гб = М_о + М_к + М_{рез}, \text{ де}$$

$М_о$ - сума готівки, що перебуває поза банками;

$М_к$ - сума готівки в касах банків;

$М_{рез}$ - сума грошових коштів (резервів) комерційних банків, які перебувають на кореспондентських рахунках в центральному банку.

Грошова ілюзія - представлення одержувачів грошових доходів про їх величиною тільки з позицій кількості одержуваних грошових знаків у їх номінальному обчисленні без урахування зміни купівельної спроможності грошей у зв'язку з динамікою цін.

Грошова маса - сукупність усіх грошових коштів у готівковій та безготівковій формах, які забезпечують реалізацію товарів, послуг та всі нетоварні платежі в народному господарстві. Є показником фінансової статистики, що характеризує кількість (обсяг) грошей, які знаходяться в обігу. Регулювання грошової маси (суми грошових знаків і цінних паперів) здійснюється національним (центральним) банком країни.

Грошова маса сукупна - повний обсяг випущених в обіг грошей, включаючи готівку, чеки, грошові кошти підприємств і населення, що зберігаються на рахунках у банках, безумовні (що підлягають безумовній оплаті) грошові зобов'язання .

Грошова рента - третя форма земельної ренти, яка передбачає сплату за користування землею не продуктами, вирощеними на цій землі, а грішми.

Грошова реформа - реформування грошової системи держави, зумовлене деформаціями грошового обігу країни й необхідністю стабілізації грошової системи та курсу національної грошової одиниці. Супроводжується повною або частковою зміною грошової одиниці (грошових знаків) з випуском

грошових знаків нових зразків і нового масштабу вартості грошових одиниць.

Грошова система - встановлена державою система організацій, дій, правил, законодавчих актів, яка регламентує грошовий обіг у державі і грошові відносини суб'єктів підприємницької діяльності. Визначається природою грошей, суспільним ладом і станом економічного розвитку. В основі Г.с. - грошова одиниця, яка виконує роль загального еквівалента. Її також характеризують: кількість грошових знаків в обігу, масштаб цін, порядок емісії і форми грошового обігу, характер забезпечення грошей, особливості законодавства, що регулює грошові відносини, рівень та форми безготівкового платіжного обороту, курс національної валюти тощо.

Грошове покриття - грошова забезпеченість організацій, підприємств (фірм), необхідна для реалізації планів і програм організації (підприємства) і одержання прибутку.

Грошовий агрегат – специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів за критерієм ступеня ліквідності.

"Грошовий голод" – нестача грошових ресурсів держави, зумовлена недостатністю валютних коштів.

Грошовий капітал - капітал, нагромаджений суб'єктами підприємницької діяльності і неприбуткової діяльності, виражений у наявності резервів грошових коштів, які можуть бути викори-стані для поповнення основних фондів, вдосконалення технології виробництва, на розвиток соціальних програм з метою підвищення ефективності діяльності та піднесення матеріального добробуту населення.

Грошовий метал - рідкісний коштовний метал (золото, платина, срібло, рідкісні сплави металів), за яким закріпилась функція еквівалента інших грошових знаків.

Грошовий механізм - система функцій і засобів впливу грошового ринку на економічні процеси у державі.

Грошовий мультиплікатор (від англ. money multiplier, від латин. multiplico - помножую) - числовий коефіцієнт, який відображає, наскільки зросте чи зменшиться пропозиція грошей при збільшенні чи зменшенні грошової маси на одну грошову одиницю.

Грошовий обіг (оборот) - див. Обіг (оборот) грошовий.

Грошовий переказ - 1. Операція, пов'язана з переміщенням грошових ресурсів з одного пункту в інший, від одного власника до іншого. 2. Письмове розпорядження власника грошей - відправника про передачу певної суми грошей іншій особі (фізичній чи юридичній), яка знаходиться у даному населеному пункті чи за його межами.

Грошовий ринок - сфера обігу та умови соціально-економічного і політичного характеру, за яких відбувається формування ресурсів, пропозиція, попит, реалізація і споживання особливого товару - грошей. Основними факторами, які характеризують Г.р. і впливають на його розвиток, є співвідношення попиту і пропозиції, від якого залежать ціни та обсяги купівлі, продажу, обороту. Розрізняють за регіональними ознаками: ринок країни, окремих її регіонів, міст, ринок світовий, окремої групи країн (напр.. Європейський ринок, ринок країн Балто-Чорноморської Асамблеї, ринок Великої Британії), за функціональними ознаками: національний Г.р., ринок зарубіжних валют, ринок цінних паперів, ринок позичкових капіталів тощо.

Грошовий стандарт - загальноприйнятий коштовний матеріал (цінність) як основа грошових одиниць даної країни або групи країн, щодо якої визначається вартісний вміст (ціна) грошової одиниці. Розрізняють стандарт золотий, золото-валютний.

Грошовий товар - товар, який виконував чи виконує функції грошей, загального еквівалента. У різні часи таким товаром виступали свійські тварини, хутро, прикраси, зерно, пізніше-цінні метали, коштовності. У країнах із слаборозвинутою економікою такі функції часто виконують споживчі товари, коли за відсутністю грошових ресурсів заробітну плату сплачують товарами.

Грошовий фетишизм (від фр. fetichisme, від порт. fe-itico - чаклунство) - поклоніння грошам, приписування їм надприродних властивостей, обожнювання їх, значне перебільшення їх ролі в економічному і суспільному житті.

Грошові агрегати - різновиди грошей і грошових засобів, що різняться між собою за ступенем ліквідності – див. Грошовий агрегат.

Грошові засоби - акумульовані в каналах грошової системи держави, на підприємствах, в організаціях державної і недержавної форми власності, у т. ч. і бюджетних установ, кредитних, страхових організацій і населення, готівкові і безготівкові гроші, а також інші засоби (цінні папери), які легко обмінюються на гроші.

Грошові знаки - різновиди грошових одиниць, що беруть участь у грошовому обігу і торговельно-грошових операціях. Випускаються з паперу, металу різного номіналу, включаючи роз-мінну монету для зручності ведення розрахункових та торговельних операцій.

Грошові зобов'язання - 1. Зобов'язання держави і її органів, гарантійно обумовлені необхідністю сплати державних замовлень, виплати соціальних зобов'язань, викупу цінних паперів і сплати процентів та дивідендів на них, повернення і погашення кредитів. 2. Рахунки фізичних і юридичних осіб, що належать беззаперечній оплаті - заробітна плата, дивіденди, податкові платежі, обов'язкові збори, фіксовані і довгострокові зобов'язання тощо.

Грошові нагромадження - частка прибутку, чистого доходу суспільства, яка направляється на фінансування нових, розвиток діючих основних виробничих і невиробничих фондів, збільшення власних оборотних коштів підприємств, розвиток підприємництва.

Грошові нарахування - засіб примусового впливу (стягнення) майнового характеру стосовно працівника, посадової особи за спричинені майнові витрати, збитки, порушення дисципліни.

Грошові витрати населення - витрати населення - окремих громадян, сімей, домашніх господарств на придбання товарів і послуг, утримання житла, ведення господарства, на освіту, культурологічні заходи, придбання цінних паперів, на сплату податків, зборів, інших платежів.

Грошові доходи населення - основні види особистих доходів населення, окремих громадян, їх сімей, що одержують з різних джерел у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій, різного роду допомог, дотацій, доплат, гонорарів, вигахів лотереї, дивідендів, а також від продажу власне виготовлених товарів та надання послуг, від здачі в оренду рухомого і нерухомого майна тощо.

Грошові засоби - акумульовані в каналах грошової системи держави, на підприємствах, в організаціях державної і недержавної форми власності, у т. ч. і бюджетних установ, кредитних, страхових організацій і населення, готівкові і безготівкові гроші, а також інші засоби (цінні папери), які легко обмінюються на гроші.

Грошові знаки - різновиди грошових одиниць, що беруть участь у грошовому обігу і торговельно-грошових операціях. Випускаються з паперу, металу різного номіналу, включаючи роз-мінну монету для зручності ведення розрахункових та торговельних операцій.

Грошові зобов'язання - 1. Зобов'язання держави і її органів, гарантійно обумовлені необхідністю сплати державних замовлень, виплати соціальних зобов'язань, викупу цінних паперів і сплати процентів та дивідендів на них, повернення і погашення кредитів. 2. Рахунки фізичних і юридичних осіб, що належать беззаперечній оплаті - заробітна плата, дивіденди, податкові платежі, обов'язкові збори, фіксовані і довгострокові зобов'язання тощо.

Грошові нагромадження - частка прибутку, чистого доходу суспільства, яка направляється на фінансування нових, розвиток діючих основних виробничих і невиробничих фондів, збільшення власних оборотних коштів підприємств, розвиток підприємництва.

Грошові нарахування - засіб примусового впливу (стягнення) майнового характеру стосовно працівника, посадової особи за спричинені майнові витрати, збитки, порушення дисципліни.

Грошові фонди - спеціально виділені цільові грошові ресурси для реалізації певних цілей, програм соціально-економічного характеру (напр., формування коштів на виплату пенсій - пенсійний фонд; на виплату заробітної плати - фонд оплати праці).

Грошово-кредитна криза – див. Криза грошово-кредитна.

Грошово-кредитна політика - проведені державою і її органами заходи впливу щодо функціонування грошової і фінансової кредитної системи, грошового обігу і кредиту з метою забезпечення ефективного розвитку економіки, виконання програм соціального розвитку, фінансової стабільності, ефективного використання кредитних ресурсів. В Законі України «Про Національний банк України» грошово-кредитна політика визначається як комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів.

Грошово-кредитні зобов'язання - валюта в обігу, фінансові вимоги до Національного банку України, за винятком зобов'язань Національного банку України перед Кабінетом Міністрів України та міжнародними фінансовими організаціями.

Група Світового банку - міжнародна організація, мета якої - надавати фінансову допомогу країнам - членам Г.с.б. на шляху до економічного та соціального прогресу. Фінансує свої кредитні організації шляхом запозичення коштів на світових ринках капіталу. Г.с.б. має неполітичне спрямування; її статутом забороняється при прийнятті рішень брати до уваги політичні міркування або втручатися у політичні справи країн - членів організації. До складу Г.с.б. входять п'ять міжнародних організацій:

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), створений у 1946 р.; Міжнародна фінансова корпорація (МФК), створена 1956 р.; Міжнародна асоціація розвитку (МАР), створена в 1960р., Міжнародний центр розв'язання спірних питань у сфері інвестицій, що увійшов до складу Г.с.б. у 1966 р.; Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ), створене у 1988 р. для забезпечення страхування некомерційних інвестиційних ризиків і надання технічних послуг, які сприяють надходженню інвестицій.

Гудвіл (англ. goodwill - добро-зичливість, прихильність) - умовна опосередкована вартість ділових зв'язків фірми, "ціна" нагромаджених нематеріальних активів фірми (престиж торгових марок, кількість і вагомість ділових зв'язків, доброзичлива прихильність клієнтури, політичних сил та адміністративних органів урядування), грошова оцінка пропонованого перевищення прибутку даної фірми. Очікуване збільшення прибутку підприємства проти середніх показників аналогічних фірм. Можливості пільгового режиму кредитування, оподаткування, ціноутворення. Поліпшення іміджу підприємства і його керівництва.

Гульден (нім. Gulden. від Gold- золото) - 1. Грошова одиниця Нідерландів, поділяється на 100 центів і називається ще флоріном. 2. Золота, потім срібна монета в деяких європейських країнах XIV-XIX ст.

Д

Дебет — поняття бухгалтерського обліку, яке означає збільшення активів або зменшення пасивів.

Девальвація (сучасна) — (від латин. de - префікс, який означає пониження, і valeo - коштую, вартую) зменшення офіційної ціни грошової одиниці країни, вираженої у грошових одиницях інших країн. Д. супроводжується збільшенням маси грошей в обігу, зменшенням обсягів валютних резервів і характеризує загострення кризового стану економіки, погіршення торгового та платіжного балансів країни. У разі Д. зниження курсу національної валюти фіксується щодо її відношення до долара США чи до визначеного набору іноземних валют, які застосовуються при міжнародних розрахунках. Д. може проводитись цілеспрямовано (відкрита Д.) з метою стабілізації грошової системи, валютного курсу або породжена стихійними соціально-економічними чи політичними причинами (прихована Д), коли знецінюються гроші, стрімко падає курс національної грошової одиниці без участі державних органів.

Протилежним поняттям є ревальвація — підвищення офіційного курсу грошової одиниці країни.

Девіація (латин, (deviatio, від devio - відхилення) - раптове, непередбачене відхилення курсу цінних паперів, цін біржових товарів під впливом різних непередбачених кон'юнктурних зривів - форс-мажорних обставин.

Девізи - 1. Міжнародні платіжні засоби у вигляді векселів, чеків, переказів, акредитивів, виставлені іноземним банком, що мають бути оплачені за кордоном в іно-земній валюті. 2. Словесні символи, які використовуються для умовного позначення економічних, підприємницьких операцій (напр., девіз торгів на біржах: "Купуй за низькими цінами, продавай за високими").

Девізна політика - політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі й продажу іноземної валюти.

Декретні гроші - грошові знаки, які вводяться в обіг декретом органів влади, постановою уряду як тимчасовий засіб платежу. Справжня їх купівельна цінність визначається не тільки номіналом, а й кон'юктурою ринку, співвідношенням попиту і пропозиції, рівнем цін, кількістю товарів, які можна купити надану суму грошей.

Дезінфляція — зниження високого темпу інфляції. Так, обмежувальна фіскальна та монетарна політика в Україні у 1996 р. спричинила падіння темпу інфляції порівняно з 1992—1995 рр.

Депозит (від латин, depositum - річ, віддана на збереження) - 1. Гроші чи цінні папери, золото, коштовності, які тимчасово віддані на зберігання в кредитні установи, банки. 2. Гроші (цінні папери), які вносить боржник у судові органи для передання кредитору відповідно до судового позову.

Депозит гарантійний (від латин, depositum - річ, віддана на схов) - обумовлена ф'ючерсним контрактом частина загальної вартості (суми) контракту або загальна (повна) сума, яка має сплачуватись членом біржі розрахунковій палаті, а клієнтами - брокеру під час реєстрації контракту.

Депозит імпорнтний - форма економічних санкцій до імпортерів, які порушують умови й порядок імпорнтних угод, контрактів щодо обсягів, якості, комплектності продукції, яка ввозиться з-за кордону, особливо техніки, обладнання. Д.і. застосовується у вигляді обов'язкових штрафних платежів на спеціальний банківський рахунок.

Депозит терміновий - 1. Депозит (вклад), який може бути вилучений лише після завершення визначеного угодою строку. У такому разі депозитна ставка вища, ніж по депозиту до запитання. 2. На ф'ючерсному ринку - контракт на основі термінового депозиту.

Депозитарій (від латин. depositum - річ, віддана на зберігання) - 1. Фізична або юридична особа, якій довірені депозити. 2. Держава або міжнародна організація, що зберігає оригінал тексту міжнародного договору, документи про його ратифікацію, про приєднання до цього договору інших держав тощо.

Депозитарна діяльність - один із видів професійної діяльності на ринку цінних паперів. Д.д. визнається надання послуг щодо збереження сертифікатів цінних паперів і обліку та переходу прав на цінні папери.

Депозитарний договір - договір між депозитарієм (професійний учасник ринку цінних паперів, що здійснює депозитарну діяльність) і депонентом (особа, яка користується послугами депозитарію щодо збереження цінних паперів і (або) обліку прав на цінні папери), що регулює їх відносини в процесі депозитарної діяльності. Д.д. повинен укладатися у письмовій формі й відображати такі умови, як однозначне визначення предмета; надання послуг щодо збереження сертифікатів цінних паперів і (або) обліку прав на цінні папери; порядок передання депонентом депозитарію інформації щодо розпорядження депонованими в депозитарії цінними паперами депонента; розмір і порядок оплати послуг депозитарію; форма і періодичність звітності депозитарію перед депонентом; обов'язки депозитарію.

Депозитна валюта - банківські документи, цінні папери (напр., чеки, банківські зобов'язання), що виступають як засоби нагромадження та є обов'язковими до сплати при пред'явленні.

Депозитна каса - підрозділ у банку, кредитній установі, бюджетній організації, який приймає і зберігає депозити. Грошові депозити (вклади) беруть участь в обороті банків. У Д.к. зберігаються також цінні папери (акції, облігації), внески в судові й адміністративні установи та ін. Бюджетні установи використовують Д. к. для тимчасового збереження грошових сум, цінних паперів, що надходять у тимчасове розпорядження від інших установ і належать поверненню чи передачі за належністю. Прийняті на збереження кошти розміщуються, як правило, у банках на депозитних рахунках. Повернення депозитних сум громадянам проводиться шляхом виписування іменного чека або готівкою через каси. Підприємствам і організаціям - безготівковими перерахунками за платіжними дорученнями. Не затребувані з Д.к. в установлені строки депозитні кошти переказуються в доходи відповідних бюджетів.

Депозитна процентна ставка - 1. Банківський процент, який виплачується власникові депозиту, котрий розмістив його в банку. 2. Максимальні процентні ставки за депозитними рахунками у комерційних банках.

Депозитний договір - договір між клієнтом і банком, згідно з яким останній зобов'язується приймати й зараховувати кошти на відкритий клієнту рахунок, виконувати його розпорядження, переказувати або видавати певні суми з рахунка, здійснювати інші операції. Банк може використовувати гроші, які перебувають на рахунку, гарантуючи право власникові безперешкодно розпоряджатися власними коштами. Банк не правомірний визначати й контролювати інші обмеження, не передбачені законом чи договором. Останній може скасовуватися за заявою клієнта в будь-який час.

Депозитний рахунок - розрахунковий рахунок фізичної та юридичної особи в кредитній установі, на якому зберігається депозит і здійснюються відповідні обігові операції.

Депозитний сертифікат - письмове свідоцтво, видане власнику депозиту кредитною установою про депонування (збереження) коштів. Воно посвідчує право вкладника розпоряджатись депозитними коштами. Депозитні вклади вносяться під певну процентну ставку, зазначену банком-депозитарієм, що становить певний фінансовий інтерес депозитора. Розрізняють Д.с. на вимогу, коли депозитор може одержати кошти будь-коли, терміновий, коли кошти можуть бути одержані у передбачений депозитним сертифікатом час (бо в іншому разі депозитор втрачає право на одержання кредитного процента).

Депозитний сертифікат на вимогу - депозитний сертифікат, за яким гроші, що зберігаються на рахунку в банку, можуть бути вилучені в будь-який час.

Депозитні банки - банки, які здійснюють банківські операції в основному за рахунок залучення депозитів (вкладів).

Депозитні інститути - фінансові установи, які мобілізують грошові кошти шляхом зарахування їх на відкриті депозитні рахунки. На відміну від Д.і., недепозитні установи залучають ресурси через продаж страхових полісів, прийняття пенсійних внесків, реалізацію цінних паперів та ін.

Депозитні операції –операції кредитних установ із залучення грошових коштів у внески та їх розміщення в інших кредитних установах.

Депозитні ресурси - кошти, розміщені у банку для зберігання і використання з умовою подальшої виплати процентів вкладникам.

Депозитор (від латин, depositor) - 1. Власник депозиту. 2. Власник - юридична чи фізична особа, яка внесла кошти до депозиту державної установи, що є суб'єктом підприємницької діяльності.

Депресія — глибокий, затяжний спад, що триває декілька років. В роки депресії простежується високе безробіття, недовантаження виробничих потужностей, низькі обсяги виробництва та інвестицій. Неглибокий спад називається рецесією.

Державний (Національний) банк - банківські фінансово-кредитні установи, які знаходяться у власності держави, регулюються і керуються державою і її органами. Це, насамперед. Національний банк країни, що здійснює акумуляцію коштів, операції грошового обігу й розрахунків, емісії та випуск грошових знаків і цінних паперів, надання внутрішніх і зарубіжних кредитів. Д.(н.)б. також здійснює заходи державного регулювання та управління банківсько-кредитною системою.

Державний борг - 1. Тимчасова мобілізація державою додаткових коштів для покриття неплатоспроможності державного бюджету чи для інших витратних цілей за рахунок випуску облігацій державних позик, а також шляхом одержання позик, кредитів від внутрішніх або зарубіжних банків. 2. Загальна сума заборгованості держави внутрішнім і зовнішнім кредиторам, включаючи заборгованість держави з виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, допомоги населенню, а також несвоєчасне погашення позик, кредитів, процентів тощо.

Державний бюджет — баланс фінансових доходів і видатків держави за певний проміжок часу (як правило, за рік).

Державний казначейський білет - див. Білети державної скарбниці.

Дефіцит бюджету - перевищення видатків державного бюджету над надходженнями до нього; звичайно фінансується через позики (інший шлях - емісія грошей); рівень дефіцитності бюджету обчислюють як відношення дефіциту до ВВП, виражене у відсотках.

Дефіцит платіжного балансу - пасивне сальдо балансу поточного рахунка, рахунка капіталу та статистичних розбіжностей.

Дефіцит поточного рахунка - від'ємне сальдо поточного рахунка платіжного балансу.

Дефлятор - коефіцієнт що застосовується для перерахунку макропоказників відповідно до цін базового періоду.

Дефляція - падіння загального рівня цін в економіці. Дефлювання — приведення номінальних вартісних показників до реальних; здійснюється шляхом ділення номінальних (визначених у поточних цінах) змінних на

індекс цін (наприклад, ВВП — дефлятор). Інфляція та інфлювання — обернений до дефляції та дефлювання процес.

Дешеві гроші - здешевлення банківського кредиту внаслідок проведення центральним банком таких заходів: зниження облікової ставки (процента, під який центральний банк видає позички комерційним банкам); зниження норм обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані зберігати в центральних банках, закупівля центральними банками у комерційних банків державних цінних паперів. У результаті цього збільшуються пільгові умови для надання банками недорогих кредитів.

Джанк-облігації - незабезпечені облігації, що випускаються компаніями, фінансовий стан котрих є ненадійним. Високий ступінь ризику при купівлі таких облігацій забезпечує виплату на них підвищених процентів.

Дженк (англ. junk - неякісний) - 1. Низькопробні імпортні товари, якими заповнюють торгову мережу, оскільки вони вигідніші для торговців, але не користуються попитом у споживача. 2. Ненадійні цінні папери - "макулатура", "сміття", ненадійна облігація.

Дивіденд - дохід одержуваний власником акції із прибутку акціонерного товариства.

Діловий цикл — періодичні коливання рівня ділової активності (національного обсягу виробництва, доходу, зайнятості); звичайно триває кілька або кільканадцять років; характеризується одночасним розширенням або звуженням виробництва у багатьох секторах економіки. Діловий цикл містить 4 фази: спад (реальний ВВП падає); дно (найнижча точка спаду); піднесення (реальний ВВП зростає); вершина (найвища точка піднесення).

Дисконт (англ. discount) - 1. Форма прямої знижки, що застосовується у міжнародних розрахунках. 2. У банківській справі - операція купівлі цінного паперу за ціною, нижчою від номінальної. Різниця між номіналом і реальною ціною покупки становить розмір Д. 3. Різниця між форвардним курсом валюти і курсом при негайній поставці валюти. 4. Різниця на один і той самий товар у різні строки поставок. 5. У біржових угодах - знижка з ціни на товар, коли якість його нижча від обумовленої в контракті. 6. Відхилення у бік пониження від офіційного курсу у валютних угодах. 7. Купівля банками векселів до закінчення строку їх чинності. 8. Процент, що стягують банки за проведення цієї операції. 9. Знижка на ціну у зв'язку зі зміною кон'юнктури ринку.

Дисконт векселів (від англ. discount house) - 1. Продаж або переказ векселів по вартості, котра нижча від вартості номіналу до завершення строку його дії (дійсності). 2. Обліковий процент, що стягується банком при покупці векселів.

Дисконтер (від англ. discount, латин. computo - рахую) - 1. Магазин, який реалізує споживчі товари тривалого користування (відеотехніка, радіоприймачі, холодильники тощо) за зниженими цінами без надання додаткових послуг. Зниження цін у таких магазинах забезпечує масовий продаж. 2. Службова особа, яка веде облік векселів. 3. Службовець банку, касир, який розмінює гроші.

Дисконтна (облікова) ставка — ставка проценту, яка встановлюється центральним банком за позиками, які він надає комерційним банкам.

Дисконтна політика - облікова грошово-кредитна політика, підвищення або зниження облікових ставок процента за кредит з метою регулювання попиту і пропозиції на позичковий капітал. Проводиться центральними банками. Підвищуючи облікову ставку, центральний банк сприяє зниженню попиту на кредитні гроші, знижуючи процент - активізує попит.

Дисконтована позика (від англ. disconted loan) - позика, за яку процент нараховується наперед.

Дисконтування (англ. discounting) - 1. Проведення економічних показників різних років до зіставного за часом року. 2. Облік векселів.

Дисконтування витрат - операції, спрямовані на умовне приведення майбутніх затрат до нинішніх розмірів, встановлення сьогоdnішнього еквівалента суми, що має бути виплачена згодом. У такому разі нинішня вартість майбутньої суми визначається з допомогою дисконтованого множника, що залежить від норми банківського процента і строку, періоду дисконтування.

Дисципліна договірна - точне і своєчасне виконання зобов'язань за господарськими договорами відповідно до вимог закону та умов договору. Односторонні відмова від виконання зобов'язання й зміна умов договору не допускаються, окрім випадків, передбачених законом. Додержання Д.д. забезпечується майновою відповідальністю за невиконання взятих за договором зобов'язань. Сплата неустойки і відшкодування збитків не звільняє боржника від виконання зобов'язання за договором.

Дисципліна касова - безумовне виконання юридичними особами встановленого фінансовим правом порядку одержання, зберігання та витрачання готівки. Д.к. включає: правильне ведення касової книги;

витрачання одержаних у банку коштів відповідно до цільового призначення; додержання встановлених норм витрат готівки з виручки, лімітів залишку наявних коштів у власній касі, а також строків та повноти здачі виручки в банк; своєчасність повернення в банк невикористаних у встановлені строки сум заробітної плати й дотримання правил проведення та оформлення розрахунків при готівковій закупівлі товарів для внутрішніх потреб підприємств; правильність і доцільність витрачання готівки з власних грошових надходжень тощо. У разі виявлення порушень Д.к. банківські установи мають право застосувати необхідні заходи до усунення і припинення їх надалі.

Дисципліна кредитна - додержання юридичними й фізичними особами зобов'язань щодо цільового використання одержаних в банку кредитів, їх повернення в установлені строки і своєчасного подання в банк оперативних даних, балансів та інших звітних матеріалів. До об'єктів господарювання, які порушують Д.к., вживають заходи економічного впливу: припинення кредитування, примусове стягнення позик, дострокове стягнення раніше одержаних кредитів тощо.

Дисципліна платіжна - додержання юридичними й фізичними особами строків і порядку погашення розрахункових грошових зобов'язань за матеріальні цінності та послуги з фінансовими органами, банками, населенням. На додержання Д.п. впливає фінансовий стан об'єкта господарювання. Банки, фінансові й господарські органи контролюють додержання підприємствами (організаціями, установами) Д.п., вживають заходи щодо її зміцнення, і насамперед, щодо поліпшення їх роботи. При тимчасових фінансових труднощах і затримці у зв'язку з цим платежів банк може надавати їм кредитну й фінансову допомогу. До об'єктів господарювання, які систематично порушують Д.п., банки, фінансові органи вживають заходи економічного впливу, включаючи банкрутство.

Диференційований продукт - продукт, який відрізняється за фізичними або іншими параметрами від аналогічних продуктів, вироблених іншими фірмами; купуючи такий продукт, споживачі віддають перевагу певному продавцеві, незважаючи на те, що ціни в усіх продавців однакові.

Додана вартість — різниця між вартістю вироблених фірмою товарів і послуг та вартістю матеріалів і сировини, які куплені у постачальників. За концепцією К. Маркса ДВ — надлишок нової вартості над вартістю робочої сили, яка створюється працею найманих робітників і безоплатно привласнюється власником капіталу. В сучасній аналітичній економіці концепція не застосовується.

Долар (англ. dollar, від нім. Taler - старовинна срібна монета) - грошова одиниця США (Д. США), Канади (канадський Д.), Австралії (австралійський Д.) і ряду інших країн. Поділяється на 100 центів. У США введений у 1786 р. зі срібним вмістом 24,34 г чистого срібла. Золотий вміст був визначений спочатку в 1,6 г чистого золота, у 1900 р. знизився до 1,5 г, а в 1934 р. - до 0,8886 г. Потім золоті доларові монети були вилучені з обігу і замінені банкнотами у вигляді грошових знаків номіналом в 1, 5, 10, 20, 50, 100 і 500 доларів.

Доларизація економіки - широке використання у грошовому обігу доларів США у комерційно-торговельних операціях і грошовому обігу. В цьому разі національна валюта втрачає властивість засобу обігу та платежу. Д.е. може стати некерованою, призвести до росту соціальної напруженості, активізації тіньової економіки, зниження купівельної спроможності національної валюти.

Доларова зона - угруповання країн, у яких долар США має законне паритетне право бути у вільному грошовому обігу поряд з національною валютою.

Доларові інекції - доларові інвестиції, вкладені в економіку слаборозвинутих країн, що потребують надходження іноземного капіталу.

Домогосподарство - економічна одиниця, що складається з однієї або більше осіб; постачає економіку ресурсами й використовує отримані гроші для купівлі товарів і послуг, які задовольняють потреби людини

Досконала конкуренція — ринкова структура з великою кількістю продавців і покупців; пропоновані товари — однорідні, жодна фірма не має вирішального впливу на ринкову ціну.

Доход — надходження зарплати, процента, дивідендів та інших грошових виплат, які одержує особа чи країна протягом певного часу (зазвичай, року).

Е

Економічна ефективність - відношення між витратами обмежених ресурсів і виробленими в результаті їх використання товарами і послугами; виробництво обсягу продукції певної вартості за найменших загальних

витрат на ресурси; отримання найбільшого обсягу виробництва товару або послуги із застосуванням ресурсів певної вартості.

Економічна інтеграція - співпраця між національними господарствами різних країн, яка передбачає їхнє зближення і взаємопристосування, ліквідацію бар'єрів у торгівлі між цими країнами; зближення ринків цих країн із метою утворення одного великого (спільного) ринку.

Економічна категорія - наукове поняття, теоретичний абстрактний вираз реально існуючих економічних явищ і процесів.

Економічна модель - спрощене відображення економічної системи або її окремих елементів; будується з урахуванням сталих взаємозв'язків в економіці та за абстрагування від другорядних.

Економічна система - спосіб організації національної економіки та сукупність взаємопов'язаних елементів економіки, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства.

Економічна теорія - суспільна наука, яка вивчає закони функціонування та розвитку економічних систем, визначає умови, принципи та механізми ефективного господарювання.

Економічне благо — благо, кількісно обмежене порівняно з людськими потребами, тому воно розподіляється шляхом встановлення ціни.

Економічне зростання — збільшення виробництва у країні; вимірюється щорічним темпом збільшення реального ВВП.

Економічний прибуток — різниця між повним виторгом фірми та явними і неявними витратами виробництва, враховуючи альтернативну вартість - див. Прибуток.

Економічні закони - внутрішньо необхідні, стали й істотні причинно-наслідкові зв'язки між протилежними сторонами як у середині виробничих відносин економічних процесів і явищ, так і між ними.

Економічні інтереси - усвідомлення прагнення економічних суб'єктів до задоволення власних потреб, об'єктивні спонукальні мотиви їхньої господарської діяльності.

Економічні (матеріальні) потреби - бажання, які можна задовольнити через споживання товарів чи послуг.

Економічні стимули - чинники (ціни, прибутки, збитки), які мотивують та впливають на поведінку окремих індивідів, фірм, установ.

Економічні функції держави - сукупність напрямів державного регулювання економіки: правове регулювання економіки; сприяння конкуренції та пом'якшення наслідків від недовіри ринку; організація виробництва необхідних суспільству громадських благ; перерозподіл доходів; здійснення макроекономічної політики.

Експорт - товари і послуги, вироблені в даній країні і продані покупцям інших країн.

Екстенсивний тип економічного зростання - збільшення обсягів, що досягається шляхом кількісного приросту факторів виробництва за їх незмінних якісних характеристик.

Еластичність — поняття, яке застосовується в економічній теорії для позначення реакції однієї змінної на зміну інших (величини попиту на зміну ціни тощо).

Еластичність попиту (пропозиції) за ціною — процент зміни величини попиту на товар (його пропозиції), що припадає на 1% зміни його ціни; попит (пропозицію) називають еластичним (еластичною), якщо коефіцієнт еластичності більший за одиницю, та нееластичним (нееластичною) — якщо він менший за одиницю.

Емісія грошей - випуск грошей в обіг; одна з основних функцій центрального банку.

Ефект доходу - вплив зміни ціни продукту на реальний дохід споживача (купівельну спроможність) і отже, на кількість продукту, яку споживач купить.

Ефект заміщення - вплив, який зміна ціни споживчого блага може справити на кількість продукту, яку споживач купить за умови, що його дохід не змінюється.

Ефект масштабу - підвищення продуктивності, тобто зниженим середнім витратам виробництва внаслідок зростання в однаковій пропорції всіх факторів виробництва.

Ефективний розподіл ресурсів - розподіл ресурсів в економіці між виробництвом різних товарів і послуг, який максимізує задоволення потреб споживачів.

Ефективність — 1) співвідношення витрат і результатів в економіці; 2) відсутність втрат; 3) використання ресурсів, яке забезпечує максимально можливий рівень задоволення потреб за даних факторів виробництва і технологій.

Є

Євро - спільна валюта держав - членів ЄС, введена згідно з Маастрихтською угодою (1991 р.). З 1 січня 1998 р. до 31 грудня 2001 р. міжбанківські операції проводилися в екю або євро. До кінця 2001 року всі безготівкові платежі можна було проводити в євро, а з 1 січня 2002 р. почався готівковий рух євро.

Європейський Союз (ЄС) – інтеграційне об'єднання європейських держав (раніше - Європейське економічне співтовариство), започатковане у 1957 р. з метою поступової ліквідації обмежень на рух товарів, послуг, капіталів та робочої сили в економічних відносинах між країнами –учасницями об'єднання, узгодження економічної політики в інших сферах.

З

Загальна рівновага — стан економіки, за якого рівень цін на товари і послуги забезпечує рівновагу на всіх ринках, що не спонукає суб'єктів змінювати свою поведінку.

Загальний рахунок — сума усіх рахунків платіжного балансу даної країни; у спрощеному вигляді є сумою поточного рахунку і рахунку руху капіталу. Поточний рахунок є сумою торговельного рахунку і рахунку послуг. Рахунок руху капіталу відбиває співвідношення довго- і короткострокового руху капіталу.

Загальні витрати - сума постійних і змінних витрат.

Закон зростання потреб - закон, який виражає внутрішню необхідність, суттєвий і сталий зв'язок між прогресом технологічного способу виробництва, еволюцією всієї системи суспільних відносин і кількісним зростанням, якісним удосконаленням та збагаченням індивідуальних, колективних та суспільних потреб.

Закон попиту - виражає обернену залежність між ціною і величиною попиту на товар або послугу протягом певного проміжку часу.

Закон пропозиції - виражає пряму залежність між ціною і величиною пропозиції товару або послуги впродовж певного проміжку часу.

Закон Сея — концепція Ж.-Б. Сея, за якою пропозиція товарів створює свій власний попит. Закон справедливий, якщо сукупна купівельна спроможність суспільства відповідає (дорівнює) сукупним доходам і обсягу виробництва. Причини можливої відсутності такої відповідності вперше досліджено Дж. М. Кейнсом.

Закон спадної віддачі - передбачає, що додатковий обсяг продукції від послідовного збільшення одного фактора виробництва зменшується, коли інші фактори залишаються сталими.

Закрита економіка – економіка в умовах автаркії, в якій відсутні експорт та імпорт товарів і послуг.

Заощадження - використовуваний дохід, що не витрачений на споживчі блага; дорівнює використовуваному доходу після вирахування особистих видатків на споживання.

Заробітна плата - ціна праці й плата за використання послуг праці.

Захисне мито - мито, призначене захистити вітчизняних виробників від іноземних конкурентів.

Збалансований бюджет - рівність між державними видатками та надходженнями до бюджету.

Змінні витрати - витрати, загальна величина яких збільшується (зменшується), коли фірма збільшує (зменшує) обсяг виробництва своєї продукції.

Змішана економіка — економіка, яка ґрунтується на ринковому вирішенні проблем організації та на державному регулюванні макроекономічних процесів.

Знецінення валюти — падіння курсу валюти даної країни стосовно валют інших країн.

Зовнішній борг - заборгованість держави іноземним громадянам, фірмам та інституціям. Зовнішньоторговельний дефіцит - сума, на яку імпорт товарів у країну перевищує їх експорт із країни.

Зовнішньоторговельний надлишок - сума, на яку експорт товарів із країни перевищує їх імпорт у країну.

Золотий стандарт - організація грошового обігу, за якої банківські білети розмінюються на золото. До Першої світової війни такий обмін здійснювався на золоті монети (золотомонетний стандарт). У 30-х роках ХХ ст. золотий стандарт відійшов у минуле.

I

Імпорт - ввезення в країну іноземних товарів або капіталу у формі надання кредитів і позик, платне користування послугами іноземних фірм.

Імпортна квота - запроваджене урядом кількісне обмеження на ввезення до країни певного товару з іншої країни впродовж певного проміжку часу.

Інвестиції - видатки на виробництво та нагромадження капітальних благ, вигоди від яких отримуватимуть у майбутньому. Розрізняють валові та чисті інвестиції.

Індекс споживчих цін - відношення вартості фіксованого кошика споживчих товарів і послуг у розрахунковому періоді до його вартості в базовому періоді.

Індексація — механізм, який забезпечує регулювання заробітної плати і платежів відповідно до темпу інфляції. Важливим елементом механізму є відповідні пункти трудових контрактів.

Інвестиції (капіталовкладення) — додаткові вкладення в економіку, вигоди від яких проявляються у майбутньому (будівництво нових об'єктів, підвищення кваліфікації працівників тощо). Розрізняють валові (всі вкладення) і чисті (валові мінус амортизаційні відрахування) інвестиції.

Інновація - запровадження у виробництво нового продукту, нового виробничого методу або застосування нової форми організації бізнесу.

Інтервенція валютна - діяльність центрального банку країни щодо купівлі-продажу національної валюти на ринках із метою впливу на її обмінний курс.

Інфляційна спіраль заробітної плати і цін - підвищення заробітної плати, що викликає зростання цін, яке, відповідно, призводить до подальшого зростання заробітної плати і т.д.

Інфляція — усталене зростання загального рівня цін, яке вимірюється індексом цін і супроводжується зниженням купівельної спроможності грошей. За темпами розрізняють такі види інфляції — повзучу, галопуючу, гіперінфляцію; за джерелами — інфляцію попиту та витрат (пропозиції). Інфляція та інфлювання – обернений до дефляції та дефлювання процес.

Інфляція витрат - інфляція, що зумовлена зменшенням сукупної пропозиції (через підвищення цін на сировину або ставок заробітної плати, зниження продуктивності праці) і супроводжується зменшенням реального обсягу виробництва та зайнятості. Часто цю інфляцію називають інфляцією пропозиції.

Інфляція попиту - інфляція, спричинена надлишковим сукупним попитом; "надто багато грошей поповнює надто малу кількість товарів".

Інституціоналізм (інституціонально-соціальний) напрям - теорія, що розглядає економіку як систему, в якій відносини між господарюючими суб'єктами складаються від впливом як економічних, так і правових, політичних, соціальних та соціально-психологічних факторів.

Інфраструктура — сукупність підприємств, організацій, установ, об'єктів та споруд, що є загальною матеріальною основою функціонування економіки та її розвитку (шляхи сполучень, мережа комунікацій, товарних, фондових та валютних бірж тощо).

К

Капітал - економічний ресурс, що визначається як сукупність усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, що в процесі свого руху приносять дохід. Розрізняють основний (будівлі, машини, механізми) та оборотний (сировина, паливо, матеріали) капітал. Інші назви - капітальні блага, інвестиційні товари, засоби виробництва.

Капіталізм - суспільний лад, за якого переважна частина матеріальних ресурсів (земля, капітал) належить приватним особам, застосовується наймана праця, а ринок є головним механізмом розподілу ресурсів і доходів та вирішення питань економічної організації.

Капіталозберігаючий технічний прогрес - удосконалення техніки і технології, що дає змогу виробляти більшу кількість продукту за сталої кількості капіталу (або таку саму кількість продукту за меншої кількості капіталу).

Капіталомісткий технічний прогрес - удосконалення техніки і технології, що потребує більшої кількості капіталу для виробництва певної кількості продукту.

Капіталомісткість — відношення сукупного капіталу до річного ВВП; один з показників ефективності економіки.

Капіталоозброєність — відношення вартості сукупного капіталу до вартості робочої сили.

Квота — один із нетарифних важелів протекціонізму, за допомогою якого обмежується імпорт певних товарів у дану країну, є межею обсягу імпорту.

Кейнсіанство — один з провідних напрямків економічної теорії у ХХ ст., основи якого були закладені Дж. М. Кейнсом. Центральним пунктом К. є положення про відсутність за ринкової економіки ефективного попиту та необхідність здійснення державою фіскальної і монетарної політики для забезпечення такого попиту.

Кероване плавання валютних курсів - валютний курс, який змінюється (плаває), щоб усунути дефіцит або надлишок платіжного балансу. У цьому режимі країна через свій центральний банк періодично здійснює інтервенції, щоб стабілізувати валюту.

Кількісна теорія грошей — твердить, що ціни змінюються пропорційно до пропозиції грошей; є вихідним пунктом монетаризму.

Кількісне рівняння обміну — тотожність, що виражається формулою: $M \times V = P \times Q$, де M — пропозиція грошей, V — швидкість їх обігу, $P \times Q$ - ціна товарів, помножена на їх кількість (номінальний ВВП).

Кінцева продукція — товари і послуги, які купуються для споживання, а не для подальшої обробки чи переробки. Протилежним поняттям є проміжна продукція.

Класична школа — панівний до появи робіт Дж. М. Кейнса напрямок економічної теорії, засновником якої був А. Сміт. Класики доводили, що природні економічні закони (конкуренції, цін тощо) є найкращим механізмом узгодження приватних і суспільних інтересів, розподілу ресурсів і доходів, стимулювання ефективного розвитку економіки.

Коефіцієнт еластичності - результат від ділення відсотка зміни величини попиту (пропозиції) на відсоток зміни ціни товару.

Коефіцієнт зайнятості - відсоток робочої сили, що зайнятий (має роботу) в певний момент часу.

Конкуренція — форма економічного суперництва між виробниками або споживачами за отримання вигоди на ринку.

Комерційний банк - підприємство, яке здійснює розрахункові операції, надає різноманітні послуги (трастові, фондові) та грошові позики іншим підприємствам і населенню.

Компанія з обмеженою відповідальністю - некорпоративна форма бізнесу, власники якої захищені обмеженою відповідальністю.

Конкуренція - змагання між товаровиробниками за найвигідніші сфери прикладання капіталу, ринки збуту, джерела сировини.

Конкуренція імпорту - конкуренція, яку вітчизняні фірми відчувають на своєму ринку з боку товарів і послуг іноземних фірм.

Контроль за цінами і заробітною платою - законодавче встановлення урядом допустимих розмірів зростання зарплати і цін у певний проміжок часу.

Корисність - здатність товару або послуги задовольняти певні потреби людини.

Короткостроковий період - у мікроекономіці - період часу, недостатній для збільшення виробничих потужностей фірм; у макроекономіці - період часу, протягом якого трудові угоди, ставки податків, сподівання, ціни не можуть повністю пристосуватися до змін в економіці.

Корпорація (акціонерне товариство) — правова форма підприємства, яка юридичне відокремлена від тих, хто нею володіє (акціонерів), у зв'язку з чим останні несуть обмежену відповідальність за його збитки.

Країни, що розвиваються (країни третього світу) - країни, для яких характерні низький показник ВВП на душу населення, нестача капітальних благ, відсталі виробничі технології, низький рівень писемності, високий рівень безробіття, швидке зростання населення та зайнятість робочої сили головним чином у сільському господарстві.

Кредитні гроші — векселі, чеки, кредитні картки, які використовуються у розрахунках.

Крива Лаффера — графічне зображення функціональної залежності між величиною податкової ставки і обсягом податкових надходжень до бюджету. З підвищенням податкової ставки доходи держави спочатку зростають, але з досягненням нею певної межі (30—40%) — доходи починають падати.

Крива Лоренца - крива, що показує ступінь рівномірності розподілу доходу в економіці. Чим більше крива Лоренца відхилена від лінії 45° , тим більша нерівність у розподілі доходу існує в країні.

Крива ринкового попиту — графічне зображення оберненої залежності між величиною попиту на товар на певному ринку та цінами на нього (за інших рівних умов); має вигляд спадної кривої.

Крива ринкової пропозиції — графічне зображення прямої залежності між величиною пропозиції товару на певному ринку та цінами на нього (за інших рівних умов); має вигляд висхідної кривої.

Крива сукупного попиту - крива, яка показує взаємозв'язок між кількістю товарів і послуг, котру покупці бажають придбати, та загальним рівнем цін за інших однакових умов.

Крива сукупної пропозиції - крива, що показує взаємозв'язок між обсягом виробництва фірмами товарів і послуг, який вони готові постачати, та загальним рівнем цін за інших однакових умов.

Крива (таблиця) виробничих можливостей - крива (таблиця), яка показує різні комбінації двох товарів або послуг, що може виробляти економіка за повної зайнятості й повного обсягу виробництва з незмінної кількості ресурсів та з незмінною технологією.

Крива Філіпса — графік, який ілюструє обернену залежність між рівнем безробіття та темпом інфляції; може застосовуватися лише стосовно короткострокового періоду та інерційної інфляції.

Криза валютна — різкі коливання валютних курсів (див. Волатильність валютного ринку), девальвація та ревальвація валют тощо.

Криза грошово-кредитна — порушення збалансованості грошово-кредитної системи, викликане економічною кризою або або іншими надзвичайними обставинами (політичними подіями, стихійними лихами тощо).

Л

Лібералізм економічний - сукупність поглядів на функціонування господарства і принципи економічної політики, які заперечують необхідність широкого втручання держави в економічну діяльність. Прихильники лібералізму - від Адама Сміта до сучасних економістів - Мілтона Фрідмана чи Джеймса Б'юкенена - вважають, що люди повинні мати свободу домагатися реалізації власних інтересів та бажань, і що урядову діяльність слід обмежити такими сферами, як гарантування виконання угод і контрактів, підтримання законності та забезпечення національної оборони.

Лідерство в цінах - неофіційний метод, який застосовують фірми для встановлення ціни на продукт, котрий вони виробляють в умовах олігополії; одна фірма (лідер) оголошує зміну ціни, а інші фірми (що йдуть за лідером) незабаром оголошують про ідентичну (або приблизно таку саму) зміну ціни.

Ліквідність — можливість перетворення статей активу в готівку для оплати зобов'язань за пасивом; здатність фінансових активів та матеріальних цінностей перетворюватися на готівку.

Людські ресурси (людська праця) — один з головних факторів виробництва; характеризується кількістю та якістю людських зусиль, які спрямовуються на виробництво товарів і послуг.

М

"Магічний трикутник" (англ. the holy trinity; the incompatible monetary triangle) – несумісний трикутник національної валютно-грошової політики. Вершини трикутника позначають три класичні цілі грошово-валютної політики будь-якого центрального банку або уряду: стабільний (фіксований) валютний курс; вільний обмін капіталами з рештою світу; суверенна валютно-грошова політика. На практиці одночасно можливо досягти лише будь-яких двох зазначених цілей, оскільки засоби їх досягнення унеможливають досягнення третьої.

«Майже гроші» — високоліквідні фінансові активи (державні цінні папери, акції корпорацій тощо) або поточні рахунки, які можуть легко перетворюватися на готівку, а тому близькі до реальних грошей.

Майно (актив) - фізичне майно, або невід'ємне право, що мають економічну цінність (земля, машини, авторські права, фінансові інструменти - акції, облігації, інші цінні папери).

Майновий податок - податок на вартість майна (капіталу, землі та інших активів), яким володіють фірми й домогосподарства.

Макроекономіка — аналіз національної економіки як цілого; вивчає загальний рівень виробництва, зайнятості, цін, зовнішньоекономічні зв'язки. Сферами М. виступають сфера виробництва, зайнятості, цін, зовнішньоекономічних відносин.

Макроекономічна політика — сукупність важелів та інструментів, що застосовуються державою з метою регулювання національної економіки; її головними завданнями є доцільні темпи зростання, висока зайнятість, стабільні ціни, збалансований платіжний баланс, а головними видами — фіскальна, монетарна політика доходів, зовнішньоекономічна політика.

Макроекономічна рівновага — обсяг ВВП, за якого сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції.

Меркантилізм — перша економічна школа аналітичної економії (XV—XVII ст.), представники якої ототожнювали багатство нації з золотом і вважали, що економічна політика має сприяти залученню до країни більшої кількості грошей шляхом підтримання активного торгового балансу.

Металеві гроші — гроші у вигляді злитків благородних металів або монет. Розрізняють повноцінні (виготовлені з благородних металів) та білонні (виготовлені із сплавів дешевих металів) монети.

Механізм - 1. Пристрій, прилад, що здійснює ряд певних механічних виробничих операцій. 2. Сукупність процесів, прийомів, методів, підходів. Здійснення певних дій задля досягнення мети.

Механізм валютних курсів - механізм підтримки стабільних валютних курсів. Він полягає в тому, що коли валютний курс країни досягає верхньої або нижньої позначки законних меж, країна повинна втримати його у цих межах, проводячи валютні інтервенції на ринку, купуючи або продаючи свою власну валюту за іноземну і (або) підвищуючи чи знижуючи ставки процента. Якщо такі дії недостатні, країні необхідно змінити (девальвувати) свою валюту, встановлюючи новий паритет.

Механізм грошової трансмісії - механізм впливу зміни пропозиції грошей на рішення суб'єктів господарств, підприємств щодо обсягів витрат на товари і послуги.

Механізм ринковий - система функціонування ринку, яка передбачає формування ринку, вибір механізмів ефективного впливу на економічні процеси, що відбуваються в суспільстві щодо створення, розподілу й реалізації суспільного продукту, динаміки цін, інвестиційних процесів, використання і відтворення робочої сили, вдосконалення ринкових процесів загалом.

Механізм управління - спосіб організації управління суспільним виробництвом з притаманними йому формами, методами, засобами, що відповідають кожній історичній епосі і кожному соціально-економічному устрою.

Мито — податок на товари, що експортуються або імпортуються.

Мідний бунт - повстання міських низів у Москві (1662 р.), спричинене випуском мідних грошей замість срібних, що призвело до знецінення їх. Через рік після бунту карбування мідних монет було припинено.

Міжбанківський валютний ринок - сфера міжнародного валютного ринку, де здійснюються позабіржові міжнародні валютні операції за валютним курсом, визначеним групою країн - учасниць ринку з урахуванням валютної кон'юнктури, що складається на світовому ринку, й інтересів зазначених країн.

Міжбанківський депозит - депозит одного банку, що міститься в іншому банку.

Міжбанківський оптовий ринок - субринок ринків іноземних валют. Він не має фізичних торговельних центрів, є позабіржовим ринком. Клієнти здійснюють ділові операції безпосередньо з місцевими банками, а банки фінансових центрів - безпосередньо або через брокерів з іншими банками фінансових центрів.

Міжбанківський ринок - частина ринку позичкових капіталів, де тимчасово вільні грошові ресурси одних кредитних установ залучаються іншими і взаєморозміщуються у формі міжбанківських депозитів. Використовують кошти для надання кредитів, регулювання балансів країн, що користуються його послугами.

Міжнародна валютна ліквідність - забезпеченість міжнародних торгово-економічних і кредитно-фінансових відносин взаємоприйнятними для країн-партнерів платіжними коштами. Характеризує здатність існуючої валютної системи безперервно здійснювати розрахунки між країнами за допомогою міжнародних платіжних засобів.

Міжнародна валютна система - сукупність грошових відносин, пов'язаних із формуванням і розподілом валютно-фінансових і кредитних фондів, використанням розрахункових і платіжних засобів у сфері міждержавних, міжгосподарських зв'язків.

Міжнародна економіка - 1. Взаємозалежність і взаємозв'язок країн, держав, націй через складні потоки товарів, капіталів, технологій та підприємництва. Щоб збільшити свою вигоду або зменшити втрати взаємозалежності, кожна країна повинна покладатись у своїй політиці на об'єктивний аналіз міжнародних економічних відносин. 2. Частина теорії ринкової економіки, що вивчає закономірності взаємодії господарських суб'єктів різної державної належності у сфері міжнародного обміну товарами, руху факторів виробництва і фінансування, а також формування міжнародної економічної політики.

Міжнародна економічна політика - сукупність засад, економічних методів та інструментів, за допомогою яких уряди держав здійснюють регулювання міжнародної торгівлі та інвестицій, інших форм міжнародних економічних відносин з метою створення сприятливих умов для функціонування національних економік.

Міжнародна економічна система - відносини між національними економіками, характерною ознакою яких є ринкові операції. М.е.с. функціонує на базі міжнародних економічних відносин, які виступають як результат обміну товарами, послугами, технологіями та фінансовими активами, що мають ринкову ціну.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку - банк, який надає (і гарантує) позики менш розвинутим країнам із метою сприяння їхньому економічному зростанню.

Міжнародний валютний фонд - міжнародна валютно-кредитна організація, що регулює міждержавні відносини у цій сфері, Міжнародна спеціалізована фінансова установа ООН, заснована у 1944 р., функціонує з 1946 р. Основні завдання МВФ - координація фінансово-валютної політики країн-членів, сприяння міжнародному співробітництву у валютній сфері, розвитку міжнародної торгівлі, надання кредитів для врегулювання платіжних балансів між країнами і підтримки валютних курсів. Капітал МВФ складається з внесків країн-членів згідно з наданими їм квотами, за якими в основному визначаються можливості держав у використанні ресурсів фонду США, що мають найбільшу квоту використання МВФ для посилення свого впливу на світову політику. Членами МВФ є більш як 150 країн світу. Україна стала членом МВФ у 1992 р. Місце перебування МВФ - Вашингтон з відділеннями у Парижі і Женеві.

Міжнародний золотий стандарт - міжнародна валютна система, що існувала у ХІХ і на початку ХХ ст. Базувалася на фіксованих валютних курсах. Кожна країна виражала вартість своєї грошової одиниці в певній кількості золота, підтримувала незмінне співвідношення між своїм золотим

запасом і кількістю грошей в обігу та дозволяла вільні ввезення і вивезення золота. За цієї системи в обігу обов'язково перебувають золоті монети.

Міжнародний кредит - кредити, що надаються державами, банківськими об'єднаннями, банками, корпораціями-кредитодавцями іншим іноземним державам, банкам, виробничим, фінансовим, будівельним і комерційно-підприємницьким організаціям (об'єднанням). Розмір і умови кредитування визначаються міжнародними економічними угодами, контрактами. За формою матеріалізації кредити поділяються на валютні - видані у грошовій валютній формі і товарні - видаються товарами з відстрочкою платежу. Різновидом є фірмовий кредит, який надається іноземною фірмою за умови закупівлі лише її товару. Банківський кредит є більш зручним для позичальника, оскільки він може використовувати його на свій розсуд. Найвигіднішими є урядові кредити (міжурядові державні позички). Вони видаються часто на пільгових засадах, можуть бути безпроцентними чи під незначний процент і на великий період, а також можуть бути безповоротними (субсидії). Приватні кредити видаються приватними організаціями - фірмами і банками у вигляді матеріальних і грошових ресурсів. Комерційні кредити - безпосередньо пов'язані з зовнішньою торгівлею товарами народного споживання і продукцією промислового призначення та послугами, фінансові - надаються в грошово-валютній формі або у вигляді облігаційних позик. Залежно від строків надання (повернення) кредити бувають короткострокові (до 1 року), середньострокові (до 5 років) і довгострокові (понад 5 років). За формою і технікою розрахунків розрізняють грошові (валютні) готівкові - надаються у грошовій формі (хоча розрахунки відбуваються безготівково) і акцептні (у формі акцепту - згоді проплачувати за платежами позичальника), тратти імпортером чи банком, депозитні сертифікати, консорціальні кредити тощо.

Міжнародний поділ праці - спеціалізація окремих країн на виготовленні тих чи інших видів продукції з метою взаємного обміну ними. Його головні чинники - відмінності між країнами за наявністю природних багатств та якістю трудових ресурсів, історичними традиціями виробництва та ін. М.п.п. сприяє розвитку міжнародної торгівлі, є базою розширення світового ринку.

Міжнародний ринок - сфера міжнародного обміну товарами і послугами, факторами виробництва і фінансування на основі товарно-грошових відносин.

Міжнародний ринок позикових капіталів - сукупність фінансово-кредитних інституцій міжнародного характеру - банків і банківських систем, міжнародних та регіональних валютно-кредитних організацій, через які здійснюється нагромадження та рух позикових капіталів у сфері міжнародних економічних відносин: надання одними та одержання іншими

суб'єктами міжнародного економічного співробітництва позичок, різних форм кредитів (інвестиції, лізинг, факторинг, кредити за компенсаційними угодами) на засадах повернення. Панівними на цьому ринку є транснаціональні банки (ТНБ) - гігантські кредитно-фінансові комплекси універсального типу з розгалуженою мережею філіалів у різних країнах світу, що здійснюють банківські і міжбанківські операції у різних валютах і різних сферах, а також різні інституціональні інвестори - пенсійні фонди, фінансові, страхові та інвестиційні компанії, міжнародні міжрегіональні банки, кредитно-валютні фонди. За кредитами М.р.п.к. застосовуються плаваючі процентні ставки, які базуються на ставці банків США для першокласних позичальників - "прайм рейт" і на середній ставці, за якою банки Лондона надають позички подібним позичальникам – лібор (LIBOR). Зараз існує більше десяти світових фінансових центрів (Нью-Йорк, Лондон, Цюрих, Люксембург, Франкфурт-на-Майні, Токіо, Багамські острови, Панама та ін.), у яких сконцентровано понад 800 філій та відділень банків. За регіональними міждержавними ознаками світовий ринок позичкових капіталів поділяється на континентальні і міжконтинентальні сектори. Набуває великого розвитку ринок капіталів Європейського Союзу. Однак тут інтеграція ринку капіталу відстає від інтеграції в галузі транспорту, промисловості, сільського господарства, зовнішньої торгівлі. Введення у 1999 р. міждержавної грошової одиниці євро спрямоване на зміцнення М.р.п.к. Вирізняються такі сектори М.р.п.к.: ринок єврокредитів (строк кредитів 1-10 і більше років); світовий фінансовий ринок (емісія, розміщення цінних паперів терміном на 7-15 років).

Міжнародний розподіл факторів виробництва - зосередження окремих факторів виробництва (яке історично склалось або набуло) у різних країнах світу, що є передумовою виробництва ними певних товарів.

Міжнародний торговий сертифікат - імпортна ліцензія, що вільно обертається і дає право продавати в країні з неконвертованою валютою певну кількість товарів з одержанням виручки у твердій валюті.

Міжнародні валютні резерви - іноземні валюти, що їх країна може використати для покриття дефіциту платіжного балансу.

Міжнародні економічні організації — організації, створені для забезпечення розвитку міжнародних економічних відносин. Розрізняють світові (Економічна і соціальна рада ООН, ЮНКТАД, ЮНІДО), регіональні та багатосторонні (Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку) МЕО.

Міжнародні валютні відносини - складова частина міжнародних економічних відносин, банківських операцій, пов'язаних із валютно-грошовими і розрахунково-кредитними зв'язками.

Міжнародні валютні ресурси - іноземні валюти та інші активи, насамперед золото, які країна може використати для покриття дефіциту платіжного балансу.

Міжнародні валютно-кредитні організації - міжнародні фінансові організації, створені на основі міждержавних угод для регулювання валютних і кредитно-фінансових відносин між країнами, для кредитної допомоги в економічному розвитку цих країн. До них входять: Банк міжнародних розрахунків. Міжнародний валютний фонд. Міжнародний банк реконструкції і розвитку, Міжнародна асоціація розвитку. Міжнародна фінансова корпорація, Європейський інвестиційний банк, регіональні міжнародні банки розвитку.

Міжнародні економічні відносини - система господарських відносин між країнами світу. Найважливішими формами М.е.в. (світогосподарських зв'язків) є міжнародна торгівля, міграція робочої сили, вивіз капіталу, міжнародні фінансово-кредитні. валютні відносини тощо.

Міжнародні економічні організації - організації, створені для сприяння розвитку міжнародних економічних відносин (Економічна і Соціальна Рада ООН, ЮНКТАД, ЮНІДО, Міжнародний валютний фонд, Міжнародний банк реконструкції і розвитку та ін).

Міжнародні платіжні засоби - засоби, за допомогою яких здійснюються міжнародні платежі й сплачуються міжнародні кредити.

Міжнародні розрахунки - взаємні двосторонні платежі і розрахунки між організаціями і громадянами різних країн, обумовлені спеціальними міжнародними правовими актами, угодами, контрактами. Проводяться безпосередньо банківськими системами через міжнародні платіжні засоби. Ці розрахунки базуються на принципах, закріплених Женевською міжнародною конвенцією і постановами Міжнародної торговельної палати. Безпосередні розрахунки за міжнародними економічними контрактами і кредитними відносинами регулюються двосторонніми угодами (контрактами) країн-партнерів.

Міжнародні розрахункові грошові одиниці - штучні валютні одиниці, що є умовним вимірником валют різних країн для зіставлення боргових зобов'язань, платежів, валютних резервів, встановлення співвідношень курсів валют різних країн, показників банківських балансів (напр., ЕКЮ, євродолари, євро).

Міжнародні тендери - див. Міжнародні торги.

Міжнародні товарні угоди - міжнародні угоди з регулювання світових ринків окремих сировинних товарів, мета яких полягає в недопущенні надзвичайно великих коливань світових цін на ті чи інші товари, в розвитку міжнародної торгівлі цими товарами, а також у тому, щоб перешкоджати виникненню надлишків чи нестачі товарів, регулювати і поліпшувати їх виробництво і збут.

Міжнародні торги - конкурсна форма розміщення замовлень на закупівлю на світовому ринку обладнання або залучення підрядників для спорудження комплексних великомасштабних об'єктів, виконання інших робіт, включаючи надання інжинірингових послуг. Умови конкурсу оголошують завчасно.

Міжнародні фінансові центри - центри міжнародного ринку позикових капіталів. Це, насамперед, Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо, Цюрих, Франкфурт-на-Май-ні, Гонконг (див. також Міжнародний ринок позичкових капіталів).

Міжурядова позика - позика, що надається однією країною або групою країн іншій країні з метою економічної підтримки у вигляді коштів або поставок товарів з обумовленням строків і гарантій повернення під певні проценти.

Міжчасова торгівля - підвищене поточне споживання за рахунок скорочення споживання у майбутньому (запозичення) або занижене поточне споживання на користь більшого споживання у майбутньому (кредитування).

Мікроекономіка — економічна теорія, що вивчає окремі елементи економіки (фірми, ринки окремих товарів тощо).

Модель мультиплікатора - макроекономічна концепція Дж. М. Кейнса, що ґрунтується на існуванні взаємозв'язку між автономними видатками (особливо інвестиціями), змінами в обсягах виробництва та зайнятості - див. Мультиплікатор доходу.

Монета - карбований зливоч металу певної форми, ваги і проби, що є узаконеним грошовим засобом обігу і платежу. Найдавнішими М., знайденими на території України, є М. грецьких міст на узбережжі Чорного моря (Ольвії, Херсонесу Таврійського й ін.); але такі знахідки трапляються рідко. Зате у великій кількості були в обігу по всій території України римські срібні М., динарії (II-V ст.). У VI-VII ст. в Україні з'явилися візантійські срібні монети "гексаграми" та мідяні "фолліси". Протягом IX-XI ст. великим потоком надходять із мусульманських країн Азії, Північної Африки срібні монети "дирхеми" і використовуються в обігу в лісовій і лісостеповій смугах

України. Після прийняття християнства князь Володимир Великий карбував золоті монети - "злато" і срібні - "серебро". Поряд з імпортованими диргемами в обігу були місцеві "кунні" гроші. Як доводять назви деяких грошових одиниць, згадуваних у писемних джерелах Київської Русі, "куна", "вевериця", "векша" - це були, очевидно, шкірки хутрових тварин (куниці й білки). Інші номінали "кунної" системи- "ногата" і "резана" - не є прямими назвами тварин і можуть бути тлумачені дwoяко: і як хутрові, і як металеві гроші. Але ймовірніше те, що це інша назва арабських диргем. Усі номінали кунної системи об'єднувалися лічильною одиницею "гривнею" (напр., гривня = 20 ногатам тощо). Протягом XII-XIII ст., щоб запровадити у грошовий обіг твердішу валюту, аніж кунні гроші, виробляються срібні зливки - "гривні" різної форми і ваги. Це так звані "київські", "чернігівські" і паличкоподібні, новгородського типу, гривні. У XIV ст. відновлюється карбування монети на території України (для певних її частин), але чужими урядами (напр., Польщі, Литви). Так з'являються срібні "квартники", мідяні "пули", що друкувалися у Львові, срібні "динари", "празькі гроші". Поряд з іншими грішми у XI-XIV ст. для значних фінансових операцій служили золоті монети "дукати" та високоякісні срібні талари. У другій половиніXVII ст. дедалі більше використовуються російські монети, які поступово витісняли західноєвропейські гроші, польсько-литовські та інші чужоземні монети. Повну заміну в грошовому обігу України на російську М. було здійснено лише на початку XIX ст. У відновленій Українській державі 1917-1920 рр. монети не карбувались зовсім, зважаючи на важкі обставини того часу. В УРСР, як і в інших республіках, що входили до складу СРСР, в обігу була монета, спільна для всього Союзу РСР. З поновленням незалежності України з 1996р. впроваджено у грошовий обіг національні монети вартістю 1, 2, 5, 10, 25, 50 копійок і спеціальну монету - одна гривня.

Монета розмінна - дрібна металева монета, що використовується здебільшого для розміну паперових купюр,

Монетаризм — сучасна економічна школа, яка виходить з того, що зміна пропозиції грошей є головною причиною макроекономічних коливань. Представники М. вважають, що найкраща макроекономічна політика полягає у стабільному зростанні грошової маси постійними темпами.

Монетарна політика — один із видів макроекономічної політики, суть якої полягає у контролюванні центральним банком країни пропозиції грошей, процентних ставок, ринків капіталу. Головні інструменти М.п. — операції на відкритому ринку, зміна облікової ставки, ставка обов'язкових банківських резервів. Розрізняють рестриктивну (дорогих грошей) та стимулюючу (дешевих грошей) М.п.

Монетарне правило - згідно з цим правилом маса грошей в обігу щорічно має збільшуватись темпами, рівними потенціальному темпу зростання валового національного продукту. Для країн з розвиненою економікою він дорівнює 3-5 %.

Монетний двір - державне підприємство, що чеканить монети. Тут же виготовляють ордени, медалі, інші металеві відзнаки.

Монетний паритет - співвідношення золотого й срібного вмісту в грошових одиницях двох країн, що дає змогу встановити обмінний курс кожної з них стосовно іншої. Втратив сенс у 30-ті роки ХХ ст., коли золоті монети були вилучені з обігу.

Монополістична конкуренція — ринкова структура, що передбачає продаж дещо диференційованих продуктів великою кількістю малих виробників, а також легке входження на ринок.

Монополія (монопсонія) - ринкова структура з єдиним продавцем (покупцем) певного товару (послуги) або виробничого ресурсу.

Мультиплікатор доходу – принцип, який означає, що із приростом загальної суми капіталовкладень національний дохід зростає на величину, яка в k разів більше, ніж приріст капіталовкладень; величина k і є мультиплікатором доходу.

Мультивалютні застереження - різновид валютних застережень, які передбачають перерахунки суми платежу на випадок кон'юнктурних змін середньоарифметичного курсу найстабільніших валют стосовно валюти платежу.

Мультилатералізм - організація міжнародних відносин, що ґрунтується на механізмах, які дозволяють кожній країні користуватися привілеями у відносинах з усіма партнерами.

Мультинаціональна корпорація - фірма, яка володіє виробничими потужностями в інших країнах і виробляє та продає свою продукцію за кордоном.

Н

Нагромадження вартості - одна із функцій грошей; будь-який актив, що відкладений для використання в майбутньому.

Натуральне господарство — форма організації виробництва, коли виготовлені продукти призначаються для споживання всередині

господарства; переважало на попередніх стадіях цивілізації; у багатьох країнах збереглося досі.

Національний дохід (НД) — сума факторних доходів; різниця між чистим національним продуктом (ЧНП) і непрямими податками.

"Невидима рука ринку" — запроваджена А. Смітом концепція, згідно якої людина у своєму прагненні до власної вигоди через механізм ринкового саморегулювання ("невидимої руки ринку") спрямовує свою діяльність у напрямку, сприятливому для суспільства в цілому.

Недоліки ринкового механізму - неспроможність ринку здійснити розподіл ресурсів, за якого найповніше задовольняються потреби суспільства. Зокрема, на виробництво певного товару (послуги) може виділятися недостатня або надмірна кількість ресурсів чи взагалі не виділятимуться ресурси.

Недосконала конкуренція - ринкова ситуація, коли фірма (або кілька фірм) виробляє і постачає таку частку продукту, що може вирішальним чином впливати на формування ціни. До недосконалої конкуренції належать: чиста монополія, олігополія та монополістична конкуренція.

Неекономічні блага — продукти, які існують у достатній кількості і не потребують розподілу серед споживачів за допомогою механізму цін. Ринкові ціни Н.б. дорівнюють нулю.

Нееластична пропозиція - пропозиція, коефіцієнт якої менший за одиницю або відсоток зміни величини якої менший, ніж відсоток зміни ціни.

Нееластичний попит - попит, коефіцієнт еластичності якого менший за одиницю або відсоток зміни величини якого менший, ніж відсоток зміни ціни.

Немитні (нетарифні) бар'єри — 1) система ліцензування надмірно завищених стандартів якості товарів; 2) бюрократичні заборони у митних процедурах; 3) добровільні експортні обмеження між країнами.

Непрямі податки на бізнес - встановлюються у вигляді надбавок до цін на товари і послуги (податок на додану вартість, акцизний збір та ін.).

Нерозмінні паперові гроші — гроші, які не мають внутрішньої вартості, але декретуються державою як законний платіжний засіб.

Нерозподілений прибуток — частина чистого доходу (прибутку) корпорації, яка не розподіляється як дивіденд між власниками акцій, а утримується для її розвитку.

Нецінова конкуренція - застосовувані фірмами способи, крім зниження цін на їхню продукцію, за допомогою яких фірми намагаються збільшити виробництво і продаж своїх продуктів; до цих способів належать диференціація продукту, реклама і заходи у сфері збуту.

Неявні витрати - витрати, що дорівнюють доходу, який дав би змогу отримати цей ресурс за найкращого альтернативного його застосування.

Новий міжнародний економічний порядок (НМЕП) - пропозиції, висунуті країнами, що розвиваються, з метою домогтися більшої іноземної допомоги, послаблення боргового тягаря, розширення доступу до світових ринків, вільнішого в'їзду в розвинуті країни та подолання неоколоніалізму.

Номинальна (грошова) процентна ставка — норма процента, яка виплачується за різними активами; характеризує доход за рік на одну грошову одиницю. Номинальна відсоткова ставка - норма відсотка, не скоригована на інфляцію.

Номинальний і реальний ВВП — обчислений у поточних цінах ВВП називають номінальним, а скоригований на темп інфляції (дефляції) — реальним.

Номинальний дохід - кількість грошей, яку отримала певна особа або група осіб упродовж певного періоду.

Норма безробіття — частка безробітних у загальному потенціалі робочої сили країни.

Норма заощадження — процентне відношення заощадження до використовованого доходу.

Норма прибутку на капітал — процентне відношення доходу на інвестиції або капітал до величини інвестицій або капіталу.

Норма резервування - відсоток депозитів, який комерційний банк повинен тримати в центральному банку або як готівку в касі.

Нормальний прибуток - мінімальна плата (дохід), яку має отримувати (сподівається отримати) працівник за виконання підприємницьких функцій у фірмі.

Нормативна економіка — економічний аналіз, який обґрунтовує стан і перспективи розвитку на основі вартісних і моральних оцінок (прийнятний рівень інфляції, безробіття, бюджетного дефіциту тощо). Див. Позитивна економіка.

О

Обіг (оборот) грошовий - безпервний рух грошей, що виконують функції засобу обігу та платежу, пов'язані з кругообігом товарів, наданням послуг і розрахунками в економіці.

Облігація - цінний папір, який приносить процент; випускається корпорацією або урядом і гарантує у майбутньому повернення суми грошей (ціна облігації) плюс процент у точно встановленому розмірі.

Облікова (дисконтна) ставка - відсоткова ставка, яку центральний банк призначає за позики, які він надає комерційним банкам.

Обов'язкові резерви - мінімальна сума, яку комерційні банки повинні тримати як вклади у центральному банку або як готівку в касі.

Оборотний капітал - капітал, інвестований у предмети праці та інші короткострокові активи підприємства.

Однорідні продукти - товари (послуги), які є однаковими за певною ознакою. Протилежне поняття - різнорідні продукти.

Олігополія - ситуація на ринку, коли кілька фірм продають стандартизований або диференційований продукт і мають обмежений контроль над ціною продукту внаслідок взаємозалежності (за винятком змови між фірмами). Вхід нових фірм на цей ринок ускладнений; типовою для нього є нецінова конкуренція.

Оклад — сума грошей, яку отримують окремі категорії працівників як оплату праці і яка не залежить безпосередньо від кількості відпрацьованих годин чи обсягу виробленої продукції.

Операції депозитні - див. Депозитні операції.

Операції на відкритому ринку — діяльність центрального банку щодо купівлі-продажу державних цінних паперів з метою впливу на банківські резерви, на пропозицію грошей, процентні ставки; операції купівлі збільшують, продаж — зменшують пропозицію грошей.

Організація країн - експортерів нафти (ОПЕК) - картель, який утворили в 1961 р. тринадцять країн-експортерів нафти з метою контролю ціни і кількості сирової нафти, експортованої його членами.

Особистий дохід - дохід, який отримують домогосподарства до сплати податків.

Особистий прибутковий податок - податок, який установлюють на доходи, що привласнюють окремі особи у формі заробітної плати (трудовий дохід) або доходів від власності (майнові доходи) - ренти, дивіденду чи відсотка - див. Прогресивні податки.

Особисті видатки на споживання - видатки домогосподарств на товари і послуги тривалого і короткострокового вжитку.

Особисті заощадження - особистий дохід домогосподарств за вирахуванням особистих податків та особистих видатків на споживання; використовуваний дохід, що не витрачається на придбання споживчих благ.

П

Паперові гроші — різновид грошей, виготовлених із паперу. З технічної точки зору П.г. є ідеальними, оскільки для свого виготовлення потребують мінімум затрат праці, але приховують у собі небезпеку їх випуску на ринок у необмеженій кількості, а через це - інфляції.

Парадокс вартості — полягає у тому, що багато необхідних для життя продуктів мають низьку, а предмети розкоші — високу ринкову вартість (відповідно вода і діаманти). Це пов'язано з тим, що ціна відображає не сукупну, а граничну корисність товару.

Парадокс ощадливості — полягає у тому, що рішення суспільства заощаджувати більше може спричиняти до скорочення реальних заощаджень, оскільки збільшення заощаджень означає зниження споживчих видатків, в результаті чого сукупний попит і ВВП, а зрештою інвестиції і заощадження, можуть зменшитися.

Паритет - 1. Рівність, рівнозначність, рівне представництво сторін під час здійснення договірних актів, розгляду конфліктів, поділу майна, розгляду питань, що стосуються двох або багатьох сторін. 2. Рівноцінність двох або кількох факторів, прав і зобов'язань, становища на ринку різних економічних суб'єктів. 3. Досягнуте співвідношення, вартісна оцінка при визначенні валютних курсів чи курсів цінних паперів. Визначений розмір купівельної спроможності грошових одиниць на окремі групи товарів.

Паритет валютний - законодавче встановлене співвідношення між двома валютами, яке є основою валютного курсу. У часи існування золотого стандарту поняття П. в. визначалося золотим вмістом валют. У сучасних умовах визначається на підставі спеціальних прав запозичення (СПЗ) та за купівельною спроможністю валют.

Паритет купівельної спроможності - визначене співвідношення вартості асортиментного набору товару або вартості послуг, згрупованих за певними споживчими і вартісними ознаками певної країни до аналогічного набору товарів і послуг інших країн, що вимірюється співвідношенням валютних курсів (паритетом валют). Визначається (оцінюється) за так званою формулою Паше на основі міжнародних індексів цін.

Пасиви (борги) — права сторона бухгалтерського балансу: борги іншим особам чи фірмам.

Перекази - кошти, які пересилаються в межах країни або за кордон; платіж, за який взамін не отримують жодного товару або послуги.

Платіжний баланс країни - зведений баланс платіжних операцій, що здійснювалися між окремими особами, фірмами та урядом однієї країни з тими самими суб'єктами інших країн протягом року. Співвідношення між валютними надходженнями в країну і платежами держави за кордон.

Повна зайнятість - 1) використання всіх наявних ресурсів для виробництва товарів і послуг; 2) рівень зайнятості, коли існують лише фрикційне і структурне безробіття і немає циклічного безробіття.

Повний обсяг виробництва - максимальна кількість товарів і послуг, яку можна виробити із залучених в економіку ресурсів; досягається за умов розподільної й виробничої ефективності.

Податки — обов'язкові платежі у держбюджет у визначеному законодавством країни порядку. - див. Прогресивні податки.

Податкова база — сума, з якої стягуються податки.

Податок на додану вартість – непрямий податок (універсальний акциз) на товари і послуги. Застосовується більше ніж у 50 країнах світу (у т. ч. ЄС, Латинської Америки та ін.), Податковою базою є частина вартості, додана на стадії виробництва або реалізації товару. Із суми податку, визначеній на кожній наступній стадії, виключається податок, сплачений на попередній стадії. Усі обороти обкладаються певними податковими ставками (у ФРН – 14%, Великобританії – 15%, Франції – 18%, Україні – 17%).

Подвійний рахунок - включення вартості проміжних товарів у валовий внутрішній продукт; урахування одного і того самого товару або послуги більше, ніж один раз.

Поділ праці — спосіб організації праці, за якою кожний працівник виконує спеціалізовану операцію у загальному процесі виробництва.

Позитивна економіка — економічний аналіз, який описує і пояснює економічні факти і процеси такими, якими вони є (без суб'єктивних оцінок).

Позичковий капітал - капітал, що надається підприємцям на визначений строк за визначену плату у формі позичкового відсотка.

Політика "дешевих грошей" - політика збільшення пропозиції грошей, яку проводить центральний банк із метою збільшення інвестицій, отже, ВВП, а відтак - зменшення безробіття.

Політика "дорогих грошей" - політика скорочення або обмеження зростання пропозиції грошей у країні, яку проводить центральний банк із метою уповільнення зростання реального ВВП, зниження рівня інфляції та підвищення курсу валюти країни.

Політика доходів - вид макроекономічної політики, спрямований на боротьбу з інфляцією через обмеження зростання заробітної плати і цін.

Попит (ринковий) — кількість товарів (послуг), яку готові купити споживачі за даного рівня цін та інших однакових умов протягом певного періоду.

Порівняльна перевага — закон, за яким країна має спеціалізуватися на виробництві і експорті тих товарів, які вона може виробляти за відносно нижчих витрат та імпортувати ті з них, виробництво яких обходиться їй відносно дорожче. П. п. диктує умови торгових відносин між країнами.

Постійні витрати — витрати виробництва, які не залежать від змін обсягу виробництва фірми (у короткостроковому періоді).

Поточні рахунки (банківські гроші) — вклади у комерційні банки або іншу фінансову установу, на які можна виписувати чеки і які є грошима для операцій.

Поточний рахунок платіжного балансу - розділ платіжного балансу країни, який відображає експорт та імпорт товарів, послуг, односторонні перекази.

Потреби - об'єктивна необхідність будь-чого задля підтримання життєдіяльності і розвитку людини, колективу, нації або суспільства в цілому.

Праця - використання фізичних і розумових здібностей людини для виробництва товарів і послуг.

Прибуток — в економічній теорії різниця між виторгом і повними витратами на виробництво товару.

Приватизаційний сертифікат - цінний папір, що засвідчує право його власника на володіння частиною державної власності, а також на участь у приватизації останньої.

Приватна власність - право приватних осіб і фірм набувати, володіти, контролювати, використовувати, продавати і заповідати землю, капітал та інші активи.

Приплив капіталу - сума видатків резидентів інших країн на купівлю речового й фінансового капіталу в резидентів певної країни.

Природний рівень безробіття — рівень безробіття: 1) який не індукує посилення інфляції; 2) за якого всі фактори, що підвищують або знижують заробітну плату, перебувають у рівновазі (зрівноважені).

Прогресивні, пропорційні і регресивні податки — види прямих податків за сучасної економіки; середня ставка оподаткування для осіб з вищими доходами є відповідно вищою, однаковою чи меншою.

Продуктивні сили - сукупність засобів виробництва і працівників з їхніми фізичними й розумовими здібностями, а також досягнення науки, технології, інформації, методи організації та управління виробництвом, що

забезпечують створення матеріальних і духовних благ, необхідних для задоволення потреб.

Продуктивність — відношення обсягів випуску продукції до витрат ресурсів за певний період часу; зростає під впливом розвитку техніки і технології, підвищення кваліфікації та капіталоозброєності праці.

Продуктивність праці - показник, що обчислюється діленням загального обсягу продукції на кількість праці, витраченої на виробництво цього обсягу продукції.

Проміжні товари — товари, які піддавалися певній обробці, але не є кінцевим продуктом (сировина, напівфабрикати).

Пропозиція (ринкова) — кількість товарів (послуг), яку готові виробити і продати фірми за даного рівня цін та інших однакових умов.

Пропозиція робочої сили — кількість працюючих, яка залежить від кількості населення країни, його складу, реальної заробітної плати тощо.

Пропорційний податок - податок, за якого середня ставка оподаткування незалежно від величини доходу є однаковою.

Протекціонізм — зовнішньоекономічна політика, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції; головні знаряддя — мито та квота.

Процентна ставка (англ. Interest rate) – розмір відсотка, що встановлюється банками за різними видами здійснюваних ними операцій. Граничний розмір відсотка регулюється національним (центральним) банком країни. В цих межах комерційні банки визначають П.с. за своїми операціями на основі угод з господарюючими суб'єктами. Рух П.с. визначається зміною попиту і пропозиції на ринку позичкових коштів.

Прямі та непрямі податки — прямо оподатковуються безпосередньо індивіди або фірми (податок на прибуток, заробітну плату); опосередковано (непрямо) — товари і послуги (акцизний збір, податок на додану вартість).

Р

Рахунок руху капіталу — розділ платіжного балансу країни, який відображає видатки її резидентів на закупівлю фізичного капіталу і фінансові

активи за кордоном (відплив капіталу) та видатки іноземних резидентів на аналогічні закупівлі у даній країні (приплив капіталу).

Реальна заробітна плата — кількість матеріальних благ і послуг, яку можна придбати за номінальну (грошову) заробітну плату. Визначається як відношення обсягу останньої до індексу споживчих цін.

Реальна процентна ставка — номінальна процентна ставка мінус темп інфляції.

Регресивний податок - податок, за якого середня ставка оподаткування зі зростанням доходу зменшується.

Рівень зайнятості — частка населення країни у віці від 16 років і старше, яке має роботу.

Рівноважна ціна (ціна ринкової рівноваги) — ціна, за якої кількість попиту та пропозиції товару (послуги) на певному ринку збігаються.

Ринкова влада (сила) - ступінь контролю, який фірма або група фірм має над ціною і виробничими рішеннями в певній галузі. Високий рівень ринкової влади означає монополію, її відсутність – конкурентний ринок.

Ринкова економіка - система організації національної економіки, заснована на товарно-грошових відносинах, різних формах власності, конкуренції. У ринковій економіці фірми прагнуть максимізувати прибуток; вони купують фактори виробництва і забезпечують за їх допомогою пропозицію товарів і послуг на ринку, а домогосподарства та індивіди, виходячи зі своїх доходів, - попит на них.

Ринкова рівновага - ситуація на ринку певного товару чи послуги, коли попит і пропозиція за обсягами збігаються.

Ринкова структура — конфігурація ринку, обумовлена ступенем конкуренції та ринкової сили.

Ринок — місце (простір, сфера), де взаємодіють продавці і покупці, визначаючи ціни і кількість певних товарів або послуг для купівлі-продажу. Механізм що забезпечує зв'язок покупців та продавців певного товару або послуг.

Ринок капіталів — ринок, де відбувається купівля-продаж фінансових ресурсів (грошей, цінних паперів). Р. к. разом з фінансовими посередниками сприяє надходженню заощаджень до інвесторів.

Рівень (норма) безробіття - відсоток робочої сили, що не має роботи в даний момент часу. **Рівень бідності** - відсоток населення з доходами, нижчими за офіційно встановлений рівень. **Рівень зайнятості** - частка населення країни у віці від 16 років і старше, яка має роботу. **Рівноважна кількість** - обсяг попиту й обсяг пропозиції за рівноважної ціни на конкурентному ринку.

Рівноважна ціна - ціна товарів і послуг на конкурентному ринку, за якої величина попиту і величина пропозиції збігаються (дорівнюють одна одній). За такої ціни на ринку немає ні надлишку, ні нестачі товарів і послуг.

С

Сальдо платіжного балансу - різниця між платежами за кордон і надходженнями коштів з-за кордону.

Світова валютна система - здійснення грошових операцій (міжнародна торгівля, інвестиції), що пов'язують країни світу і відбуваються в межах міжнародної валютної системи, яка охоплює національні валютні системи і зовнішні валютні ринки.

Світова організація торгівлі (СОТ) - організація, заснована в 1994 р. Генеральною угодою з тарифів і торгівлі з метою забезпечення вільного доступу до напівзакритих ринків країн-учасниць.

Світова ціна - міжнародна ціна товару або послуги, яка визначається світовими попитом і пропозицією.

СВІФТ - автоматизована система здійснення міжнародних грошових розрахунків і платежів з використанням комп'ютерів і міжбанківських телекомунікацій. Створена в 1973 р. у Брюсселі представниками 240 банків 45 країн світу з метою спрощення та уніфікації міжнародних розрахунків. Працює з 1977 р.

Своп - операція обміну національної валюти на іноземну із зобов'язанням зворотного обміну через певний час.

Свопінг - продаж і наступна, майже одночасна, купівля цінних паперів, що здійснюється з метою уникнення податків, які доводиться платити за умови тривалого володіння цінними паперами.

Своп-курс - ціни одночасної купівлі і продажу банками іноземної валюти за умови розрахунків за ними у різні дати.

Система грошова - сукупність організацій і установ, що здійснюють організацію грошового обігу в країні відповідно до чинного законодавства. С.г. включає проведення емісійних операцій з грошовими одиницями, операції грошового обігу і кредитування, контролювання діяльності банківських інституцій і структур, дотримання кредитної дисципліни, своєчасність обмінних операцій та індексації тощо.

Система обмінних курсів - сукупність норм і правил, що характеризують поведінку центрального банку на зовнішньому валютному ринку. До числа основних правил належить підтримка обмінних курсів на фіксованому рівні за допомогою втручання центрального банку або підтримання абсолютної гнучкості курсів без втручання центрального банку.

Система вільного підприємництва — економічна система, яка ґрунтується на приватній власності, вільному ринку і невтручанні держави у господарське життя.

Система національних рахунків - 1. Система національного обліку і статистики в масштабі країни, що заснована на узагальненні і систематизації даних суцільних і вибіркових обстежень, статистичної звітності. За підсумками одержаної первинної інформації складається комплекс балансових таблиць, показники яких дають змогу визначити узагальнюючі макроекономічні показники, що характеризують стан економіки і динаміку економічного зростання. Застосовується С.н.р. у країнах з розвинутою економікою. 2. Сукупність міжнародно визнаних правил обліку економічної діяльності, що відображають усі основні макроекономічні зв'язки, у т.ч. взаємодію національної і міжнародної економіки.

Собівартість - сумарні, виражені в грошовій формі витрати підприємства на виробництва і реалізацію продукції.

Соціалізм — економічна та політична система, головними ознаками якої є державна власність на значну частину ресурсів, народногосподарське планування, перерозподіл доходів через державний бюджет. Різновиди С.: командна система, розподільчий соціалізм, ринковий соціалізм.

Спекуляція - діяльність, що полягає в купівлі або продажу з наступним перепродажем або купівлею з метою отримання прибутку.

Спеціальні права запозичення (СДР – Special Drawing Rights) - міжнародна грошова одиниця, яка існує у вигляді записів на рахунках країн - членів МВФ.

Споживчі блага - товари і послуги, які безпосередньо задовольняють потреби людини.

Спот - біржова або позабіржова операція продажу наявного товару або валюти, що передбачає негайну поставку й оплату. Величина валютного курсу за операціями С. може відрізнитись від курсу за іншими операціями.

Спот-ринок - ринок, на якому операції залагоджуються протягом кількох ділових днів з дня операції.

Справжня вартість - дійсна (реальна) вартість об'єкта, товарів у поточних цінах, що встановлюється при оцінці обсягів продажу, виторгу, величини оподаткування.

Спред - 1. Одночасна купівля і продаж ф'ючерсних контрактів на один і той самий товар з різними строками поставки. 2. Одночасна купівля і продаж опціонів одного типу за різними цінами або з різним періодом закінчення строку 3. Відхилення коливання цін.

Спред загальний - різниця між ціною придбання цінних паперів інвестором і ціною, за якою їх реалізує емітент, що обумовлюється наявністю знижок і компенсацій.

Спред календарний - спосіб ведення операцій з опціонами на купівлю і продаж, за яким продається опціон з коротким строком дії, а купується з тривалішим строком дії.

Спред податковий - одночасні продаж і купівля ф'ючерсних контрактів з метою зниження податків.

Спредер - біржовий торговець, який купує і одночасно продає ф'ючерсні контракти з різними термінами.

Ставка - економічний термін, що стосується податку, банківського процента, платежу й означає розмір, частку, процентну частку податкових вилучень з доходів, плати за наданий кредит. Обчислюється відповідно до загальної суми доходу, кредиту. С., за якою центральний банк надає кредити комерційним банкам за міжбанківськими позичками, називається обліковою, дисконтною, С. рефінансування.

Ставка облікового процента - ставка, за якою центральний банк надає кредити комерційним банкам для поповнення їхніх грошових резервів і кредитування клієнтів. Чим вища облікова ставка центрального банку, тим вищий процент стягують комерційні банки за наданий ними кредит, і навпаки.

Ставка процента - див. Процентна ставка.

Ставка процентна основна - ставка, за якою комерційні банки надають позичку своїм стабільним, найкредитоспроможнішим, надійним клієнтам.

Ставка реальна - ставка податку, процента, платежу, що встановлюється в умовах інфляції. Дорівнює діючій номінальній ставці, зменшеній з урахуванням інфляції.

Ставка рефінансування - ставка, за якою комерційні банки залучають дешеві короткострокові міжбанківські позички або кредити центрального банку для забезпечення кредиту, що надається клієнтам за відносно невисокими процентними ставками, але дещо вищими від ставок за залученими кредитами.

Ставка розподілу - процент прибутку, одержаного підприємством і розподіленого між акціонерами у формі виплати дивідендів.

Ставка тарифна - див. Тарифна ставка.

Ставка фрахтова - ціна морського перевезення вантажів, пасажирів. Вона включає витрати на транспортування продукції і середній прибуток. С.ф. встановлюється на певний період залежно від виду фрахту, терміну його дії і кількості рейсів. Рівень ставок визначається умовами рейсового чартеру із зазначенням норм навантаження і розвантаження.

Стагнація - застій в економіці, виробництві, торгівлі, що передує спаду, супроводжує спад.

Стагфляція - інфляція, що супроводжується стагнацією виробництва і високим рівнем безробіття в країні; одночасне зростання рівня цін і рівня безробіття.

Сторно - новий додатковий бухгалтерський запис в облікових документах, у яких допущена помилка. Для виправлення поруч з помилковим записом замість нього здійснюється правильний запис червоним чорнилом (червоне С.). Величину помилкової суми вираховують із загальної і таким чином виводять правильну (реальну) суму.

Сторнування - 1. У страхуванні - скорочення страхового портфеля страхування життя шляхом дострокового призупинення договору через несплату чергових страхових внесків. 2. У бухгалтерському обліку - виправлення помилки шляхом перенесення даних з одного рахунку на інший.

Субсидія — безповоротні платежі (наприклад, виплати з бюджету багатодітним родинам чи індивідам).

Сукупна пропозиція — кількість товарів і послуг, тобто обсяг національного виробництва, який фірми мають бажання виробляти і продавати за даного рівня цін, а інші обставини залишаються без змін.

Сукупний попит — кількість товарів і послуг (обсяг національного виробництва), яку мають бажання купити покупці за даного рівня цін, а інші обставини залишаються без змін.

Сукупні видатки - загальна сума видатків в економіці на кінцеві товари і послуги.

Суспільний лад - система організації соціально-економічного життя країни; включає цінності (переконання людей), політичне правління (сукупність політичних інституцій) та економічну систему.

Суспільні товари (товари громадського вжитку) — товари, вигоди від споживання яких одержує все суспільство (маяки, національна оборона). Протилежне поняття — товари індивідуального вжитку (житло, одяг).

Суспільно необхідний робочий час - кількість робочого часу, потрібна для виготовлення будь-якої споживної вартості за середніх умов виробництва (при середньому рівні техніки, кваліфікації працівників, інтенсивності праці). Затратами С.н.р.ч. на одиницю товару визначається величина його вартості, яка зменшується в міру підвищення продуктивності праці в результаті прогресу суспільства в розвитку продуктивних сил. В умовах товарного виробництва величина С.н.р.ч. на виготовлення певного продукту визначається на ринку під впливом конкурентної боротьби.

Т

Тарифна ставка – елемент тарифної системи, що визначає розмір оплати праці різних груп працівників за одиницю часу (годину, день, місяць). Погодинні, денні, місячні Т. с. встановлюються залежно від систем обліку виробітку та нормування праці в різних галузях виробництва.

Технічний прогрес — запровадження нових методів виробництва, які скорочують витрати і, отже, підвищують продуктивність економіки, що розширює межі виробничих можливостей.

Товар - економічне благо, що має суспільну споживну вартість та обмінюється на ринку.

Товарне виробництво - форма організації суспільного господарства, за якої продукти виробляються не для власного споживання їхніми виробниками, а спеціально для обміну, для продажу на ринку.

Товари тривалого користування — призначені для виробництва чи особистого використання товари, які, звичайно, експлуатуються більше 3-х років (виробниче устаткування, побутова техніка).

Товарні гроші — вид грошей, що передував паперовим та банківським грошам. Товарними грошми виступали худоба, хутро, ювелірні прикраси, золоті і срібні монети. Товарні гроші мають внутрішню вартість. - див. Паперові гроші.

Торговельний баланс — частина рахунків платіжного балансу країни, яка відображає експорт і імпорт товарів («видимих об'єктів»).

Торговельні бар'єри — протекціоністські заходи, за допомогою яких уряди прагнуть обмежити зовнішню торгівлю (мити, квота, обтяжливі регулятивні процедури).

Трансферні (передавальні) платежі - виплати державою особі або домогосподарству грошей (товарів і послуг), взамін яких платник (держави) не отримує товарів і послуг (допомоги внаслідок безробіття, малозабезпеченим тощо).

Трудова теорія вартості — економічна концепція, розвинута В. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо, К. Марксом, згідно з якою обмін товарів відбувається відповідно до кількості затраченої на їх виробництво праці.

У

Умови торгівлі — реальні умови, за яких країна продає свій товар і купує імпортований; визначаються як співвідношення індексів експортних та імпортованих цін.

Ф

Фактори виробництва – земля, праця, капітал, підприємницькі здібності, що використовуються для господарської діяльності.

Федеральна резервна система — центральний банк США.

Фірма — відокремлена виробнича одиниця економіки; наймає робочу силу, купує інші фактори виробництва, забезпечує виробництво і продаж товарів з метою одержання прибутку.

Фіскальна політика - один з основних видів макроекономічної політики, яка використовує державний бюджет, податки й урядові видатки для досягнення макроекономічних цілей. Державні видатки і податки змінюють, щоб досягти повної зайнятості чи знизити рівень інфляції.

Фондова біржа — організований ринок, де відбувається торгівля цінними паперами.

Х

Хеджування (страхування від втрат) — спосіб уникнення ризику шляхом проведення нейтралізуючих операцій. Так, ризику коливання цін на пшеницю, яка буде зібрана фермером восени, можна уникнути шляхом продажу виробленої пшениці весною або влітку.

Ц

Центральний (національний) банк — провідна ланка банківської системи країни, яка відповідає за пропозицію грошей, контроль фінансової системи, особливо комерційних банків, кредитну кон'юнктуру, збереження офіційних золотовалютних резервів. Функції Центрального банку в Україні виконує Національний банк.

Ціна - грошова форма вартості; кількість грошей, яку платять або отримують за товар або послугу.

Цінні папери - різні фінансові активи: акції, облігації, векселі тощо.

Ч

Чиказька школа - група економістів (М. Фрідмен, Ф. Гайєк, та ін.), які вважають, що вільні ринки і конкуренція сприяють найефективнішому функціонуванню економіки.

Чиста конкуренція - ситуація на ринку, коли велика кількість фірм продає стандартизований продукт, доступ нових фірм на ринок дуже легкий, індивідуальний продавець неспроможний контролювати ціну продукту, який продає. Для цього ринку характерні відсутність нецінової конкуренції і велика кількість покупців.

Чиста монополія - ситуація на ринку, коли одна фірма продає продукт, що не має близького замінника, і має значний контроль над ціною на цей продукт. Доступ на цей ринок закритий, тут може діяти, а може і не діяти цінова конкуренція.

Чистий внутрішній продукт (ЧВП) - валовий внутрішній продукт за вирахуванням тієї частини, яка необхідна для відшкодування капітальних благ, зношених у процесі його виробництва (амортизація).

Чистий експорт — у рахунках національного продукту країни величина експорту товарів і послуг мінус величина їх імпорту.

Чисті податки - податкові надходження мінус державні трансферні платежі.

Ш

Швидкість обігу грошей — визначається шляхом ділення номінального ВВП на сукупну пропозицію грошей за певний проміжок часу: $V = (P \times Q) / M$ - див. Кількісне рівняння обміну.

Я

Ямайська валютна система – сучасна міжнародна валютна система, заснована у 1976 р. (м. Кінгстон, Ямайка) на основі демонетизації золота, запровадженні режиму плаваючих валютних курсів та Спеціальних прав запозичення (СПЗ).

